

UDK 808.1+881.09(05)

ISSN 0350-6894

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1995
3

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK 43	ŠT. 3	STR. 267-410	LJUBLJANA	JUL.-SEP. 1995
-----	-----------	----------	--------------	-----------	----------------

RAZPRAVE

Vilko NOVAK, Trubarjeva in Dalmatinova besedila v <i>Martjanski pesmarici I</i>	267
Jože TOPORIŠIČ, Pleteršnikov <i>Slovensko-nemški slovar</i>	277
Franc ZADRAVEC, Poetika in gnoza romana <i>Romanje za Animo</i>	293
Robert HAMMEL, Werner LEHFELDT, Sestav tvorbe sedanjih oblik v slovenščini	303
Miran HLADNIK, Količinske in empirične raziskave literature	319
Primož JAKOPIN, Nekaj števil iz <i>Slovarja slovenskega knjižnega jezika</i>	341
Miran KOŠUTA, Sodobno slovensko slovstvo v Italiji	377

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

Monika KALIN GOLOB, Monografija o purizmu	403
Paul Robert MAGOCSI, Rodil se je nov slovanski jezik	408

CONTENTS

ARTICLES

Vilko NOVAK, The texts of Trubar and Dalmatin in the <i>Martjanci Hymnal</i>	267
Jože TOPORIŠIČ, Pleteršnik's <i>Slovene-German Dictionary</i>	277
Franc ZADRAVEC, The Poetics and Gnosis of the Novel <i>Romanje za Animo</i>	293
Robert HAMMEL, Werner LEHFELDT, The System of Slovene Present Tense Formation	303
Miran HLADNIK, Quantitative and Empirical Literary Analysis	319
Primož JAKOPIN, Some Numbers from the <i>Slovar slovenskega knjižnega jezika</i>	341
Miran KOŠUTA, Contemporary Slovene Literature in Trieste	377

REVIEWES – NOTES – REPORTS – MATERIALS

Monika KALIN GOLOB, A Monograph on Purism	403
Paul Robert MAGOCSI, A New Slavic Language is Born	408

Uredniški odbor–Editorial Board: France Bernik, Varja Cvetko – Orešnik, Aleksandra Derganc, Miran Hladnik, Tomo Korošec, Janko Kos, Boris Paternu (**glavni urednik za literarne vede–Editor in Chief for Literary Sciences**), Aleksander Skaza, Jože Toporišič (**glavni urednik za jezikoslovje–Editor in Chief for Linguistics**), Franc Zadavec (**odgovorni urednik–Executive Editor**).

Tehnični urednik–Technical Editor: Vojko Gorjanc.

Časopisni svet–Advisory Council: Mirek Čejka (Brno), Zdzisław Darasz (Katowice), Gerhard Giesemann (Gießen), Franc Jakopin (Ljubljana), Rado L. Lenček (New York), Juraj Martinović (Sarajevo), Klaus Detlef-Olof (Celovec), Marija Pirjevec (Trst), Jože Pogačnik (Maribor), Erich Prunč (Gradec), Adam E. Suprun (Minsk), Jože Šifer (**predsednik–President**).

Naslov uredništva–Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 61000 Ljubljana, Slovenija.

Žiroračun pri Slavističnem društvu Slovenije: 50100-678-45265 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 1400 SIT, za študente 900 SIT, za institucije 1800 SIT, za knjigarne 3000 SIT (minus 25-odstotni rabat). – Price of yearly subscription for foreign countries 38 USA \$.

Natisnil–Printed by: PLANPRINT, d. o. o., Ljubljana. **Naklada–Circulation:** 1150 izvodov – 1150 copies.

ISSN 0350-6894

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-12/92, 24. 4. 1992) šteje Slavistična revija med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa.

TRUBARJEVA IN DALMATINOVA BESEDILA V MARTJÁNSKI PESMARICI I

V rokopisni, delno v kajkavščini delno v prekmurščini pisani *Martjánski pesmarici I*, ki vsebuje po večini liturgične pesmi in izvira iz 16. in 17. stoletja, je tudi nekaj Trubarjevih in Dalmatinovih cerkvenih pesmi iz *Ta celi catechismus* (Wittemberg 1574), prirejenih v jeziku te pesmarice.

In the manuscript of the *Martjanci Hymnal*, written partly in Kajkavian and partly in Prekmurje Slovene and containing largely liturgical hymns from the 16th and 17th centuries, there are some hymns by Trubar and Dalmatin from *Ta celi catechismus* (Wittemberg 1574), adapted to the language of the *Hymnal*.

Rokopisno pesmarico, ki jo po vpisani dataciji imenujemo *Martjánska pesmarica I* – poleg nje je prav tam nastala tudi mlajša pesmarica – je avtor pričujočega spisa že večkrat predstavil ali v celoti glede njene sestave in vsebine, starosti, zapisovalcev, prevajalcev, njenih virov – večinoma je prevedena iz madžarskih pesmaric –, sorodstva s kajkavskimi rokopisnimi pesmaricami ter njenega jezikovnega značaja –¹ pa tudi nadrobneje glede njenih madžarskih virov,² delnih objav iz nje v hrvaških časopisih ter njenega uvrščanja v hrvaško slovstveno zgodovino.³ Zavoljo vseh teh značilnosti, svoje starosti – njen manjši del postavljamo v 16. stoletje, večji pa v 17., – obsežnosti, zelo raznolike vsebine – vsebuje tudi svetna besedila – jezikovnega in kulturnozgodovinskega značaja, saj je bila prepisovana in delno tudi ponatiskovana do 20. stoletja, povezana pa je z madžarsko, hrvaško, nemško, kajkavsko in osredjeslovensko slovstveno tvornostjo v 16. stoletju, bi jo bili morali pri nas že davno natisniti in v celoti komentirati ter obdelati. Žal se to kljub mojim tiskanim in ustnim pozivom ni zgodilo ter se to odmika v čas, ko zavoljo pomanjkanja usposobljenih raziskovalcev take

¹V. NOVAK, Prekmurske rokopisne pesmarice. *Jezik in slovstvo* XIX, 1973/74, 212–217. ISTI, Prekmurske rokopisne pesmarice od 16. do sredine 18. stoletja, *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Ljubljana, 1989), 109–119. ISTI, Prekmurska Martjánska pesmarica I, *Kaj* XXI, III–IV, Zagreb 1988, 3–18.

²V. NOVAK, Madžarski viri Martjanske pesmarice I, *Jezik in slovstvo* XXVII, 1981/82, 127–131.

³V. NOVAK, Še o prekmurskih pesmaricah, *Jezik in slovstvo* XXII, 1976/77, 51–54. ISTI, Stare prekmursko-kajkavske povezave v cerkveni pesmi, *Traditiones* 14, Ljubljana 1985, 165–169.

izdaje vsaj na Slovenskem ne bomo zmogli. Pesmarico si bodo dokončno prisvojili – drugi.

Ena od sestavin, ki govori za slovenski značaj Martjanske pesmarice I, je tudi prevzem Trubarjevih in Dalmatinovih besedil vanjo, mogoče že v 16. stoletju, ko je verjetno nastala njena prekmurska predloga – kar dokazuje tudi njen ohranjeni četrti del, ki po mnenju poznavavcev izvira iz 16. stoletja, ali pa so jih – z drugimi osrednjeslovenskimi protestantskimi deli, predvsem z Dalmatinovo Biblijo – vsaj poznali že tedaj, mogoče po protestantskih beguncih, ki so prihajali na bližnje Petanjce.

V svojih dosedanjih splošnih poročilih o tej pesmarici sem ta njen delež le ne-popolno omenil (delno z napačnimi stranmi v prepisu),⁴ samo en primer pa je poznan iz članka J. Koruze.⁵ Tu jih morem le kratko primerjati s predlogami v pesmarici Ta celi catehismus (v Bitembergi, 1574, faksimile v Ljubljani 1984). Mogli pa so jih prevzeti tudi iz F. Trubarja pesmarice 1595.

Prva pesem v MP I, ki je prirejena po besedilu slovenskih protestantov, je v njenem prvem delu začetna pesem v skupini božičnih pesmi z začetkom: *Od Nebes/z prido Angyelye* na str. 65–66 in je vidno razdeljena na osem kitic. Kajkavsko-prekmurska priredba je zelo tesno naslonjena na besedilo: *Ena druga boshizhna Pejssen, od Lukesha Klinza tolmažena* (TCC, str. 117–119). Razlike med besediloma ne spreminjajo njegovega pomena, marveč z narečnim izrazom le jasneje približajo umevanje novemu, obrobnoemu prejemniku vsebino pesmi. V prvi kitici je *pravili* umljivo tudi prekmurskemu poslušalcu, toda nadomestilo *naš/zveif/ztili* zveni bolj slovesno in je bilo že udomačeno v evangelijskem besedilu in drugih podobnih pesmih. Zavoljo jasnosti si je prireditelj dovolil tudi tako zamenjavo: namesto v'enih Iaš/lih tefshku – bolj konkretno: vjednih tefznih ja/zlaih. Miha je nadomestil z Miheás, latinsko obliko s pomadžarjenim izgovorom (-š, kot tudi Jeremiáš itd.), udomačeno v kajkavskem cerkvenem jeziku. Odréshenik je zamenjal ohranyenik. Spremenil je *špravil* v *zmiril*, ker ima prva drug pomen, docela drugače pa je povedal sledečo misel: ...*Je Stvarnik ... v'drushy – ...šze šztvoriteo rodi ...* – Smèrt je nadomestil z *vrag*, kadar z *da(=gda=ko)*. Tudi Hudizh je *Vrág* ... – nesapuſti je nadomeščeno: ...*vašz nescse ofztaviti, najn sanefſti pa: vu nyem vupati ...* – Nadloge ... so nevole ... – Satu kir ſte v'shlahti njega je bilo v Prekmurju neumljivo, zato je povedal: Tako *šzte* vi nyega roda ... – nečitljiva naslednja beseda za veden je najbrž: *zſaſto*, dopolnil je *šduſno cseſzt* in oblaſt nadomestil najbrž z nečitljivo: *d(ika)*.

⁴ *Kaj* XXI, 1988, 16 in ČZN 61, 1990, 77–78.

⁵ J. KORUZA, Stara božična pesem v prekmurski inačici, *Jezik in slovstvo* XIX, 1973/74, 269–271.

Med mnogimi adventnimi in božičnimi pesmimi je v prvem delu rokopisa na str. 98 in 99 besedilo pesmi: *Toje te dén vefzéli*: ..., v kateri je na str. 99 nekoliko spremenjena kitica iz naslednje pesmi: Kako csrefz szvetlo szuncze szvov szvetloscov Preide, te sze szteklo nefztere ... Sledeča pesem na str. 100 do 102 pa je *Ete dén je vfzega vefzélja* ..., ki je le z malenkostnimi spremembami prevzeta Trubarjeve priredbe »*Ta stara boshizhna Pejss'en...*« (T CC, str. 113–114) – *Dies est laetitiae*.

Prekmursko-kajkavsko besedilo se vsebinsko docela sklada s Trubarjevim besedilom, le da je prvo nadomestilo nekatere izraze z ustreznimi iz svojega narečnega območja, včasih vsebinsko drugačnimi, npr. (na prvem mestu so Trubarjeve oblike): *Diviza* – *Devicza*, *Deiva*; – *Odrefhenika* – *ohranitela*; – *isvolena* – *obrana*; *gnado* – *milofzt*; *refhil od Pekla* – *pekla mentuval*; – *Hvalo Bogu dajmo* – *boidi Bogu hvala*; – *Sonce* – *szuncze*; – *Skus glash* – *csrefz szteklo*; – *se neresbye* – *sze szteklo nefztere* (današnja prekmurščina pozna le *gláš*); – *luzh od luzhi* – *szvetlofzt od szvetlofzti*; – *vezhnu* – *vfzegdar*. – Trubarjev *pres* je tudi v MP I *prez* (živo: brezi, brez); nam. *zhaftimo* – *hvalimo*. Nagovor: *Hvala tebi Bug Ozha* ... je postavljen v tretjo osebo: *Hvala boidi oczu Bogu* ... in: *refhil nas od Hudizha* je podomačen z: *od vraga mentuval*... Namesto: *zhaftiti* je *hvaleni* in za *vezhni leben* je: *Nebefzki orszag*.

S to kitico se je ukvarjal že Jože Koruza, žal je v njegovi navedbi dokaj črkopisnih in jezikovnih napák: pri *f* manjka z, tudi druge črke so narobe in manjka vrstica *szuncze Pufzti szvetloszt sze-be*. J. Koruza je dokazoval z metrično analizo te kitice v Trubarjevi in prekmursko-kajkavski obliki, da je isto besedilo prešlo iz slovenske protestantske pesmarice (najprej v Ene duhoune peisni, nato v Ta celi catehismus) v kajkavske, predvsem v tim. *Pavlinsko pesmarico*, sedaj natisnjeno kot *Pavlinski zbornik 1664* (HAZU, tiskano v Ljubljani 1991) verjetno s posredovanjem MP I ali njene predhodnice. J. Koruza pravilno sklepa o starejši različici MP I, saj nas na to navaja njen starejši, peti del, ki je mogel biti organski del celote tudi s starejšimi, že v 16. stoletju nastalimi prvimi deli, bodisi da so vsebinsko ustrezali današnjim štirim delom, bodisi da so se kaj razlikovali od njih. Tako bi bile že vse pesmi slovenskih protestantov prirejene zanjo v 16. stoletju, kar je zelo verjetno.

Samo še beseda o kajkavski različici obravnavane Trubarjeve kitice, ki jo najdemo danes v Pavlinskem zborniku 1664 (1991), v pesmi pod naslovom *Den je denes z veseljem*, str. 122–124, ki se sicer s svojimi ostalimi sedmimi kiticami docela razlikuje od besedila v MP I – so pa v njej vrstice, ki jih najdemo v drugih pesmih MP I. Tudi v obravnavani kitici – ki je v PZ dobreseden prevod latinskega besedila na str. 125 – je le prva vrstica besedno sorodna vrstici v MP: *Kak se steklo ne stere sunčenem odbleskom*, (v latinski: *Ut vitrum non laeditur sole penetrante ...*) // *tako ne be vrazena porodivši kralja*, // *blažena je ta Mati* ...

Naslednja v MP I, str. 114–116, z začetkom: *Alia Pomeridiana – Denesz je Jesus nam rodjen ...* je dobesedno prirejena, predvsem jezikovno, po: *Ta boshizhna Peissen: Puer natus, skusi I. Dalmatina* v TCC, str. 122–126 z začetkom: *Danas je Jesus nam rojen ...* Razlika je predvsem ta, da Dalmatinov pripev: *Halle. Hal-leluja* dosledno prevaja: *Dika Bogu, Dika, Dika Bogu* – tako le prvič, nato pa krajša: *D.* – Dobesedno piše po Dalmatinu tudi izraze, ki jih ima narečje drugače: *oblubil; sahvalimo – nyega ... zahvalimo; nosfil – noszil; se rodil – szej rodil ...* itn.

Včasih prireditelj ni razumel predloge: *vbu/htvu – Boystvo; sdajci – itak*. Oblikovno je premenil 3. os. mn.: *sahvalio ... resglasujo* – v 1. os. mn.: *zahvalimo ... razglaszimo*; obdržal je: *offrovali* z domačim cerkvenim: *offrali*; ... *Veroh* je nadomestil z udomačeno madžarsko sposojenko: *temjan* (živo: *temén*, madž. *tömjén*) ... *Pres* je tudi tu ohranil kot: *Presz ...*, *strup* je nadomestil s *csemer* in *ga neoftrupi* – *ga ne odeméri*, kar so poznejši prepisovavci pesmaric nadomestili z bolj razumljivim: *ne skoudi*. – *Po mefi je nam glih postal* je ponášeno: *V Teili sze je knam priglihal*. – *h'troshu – kveszelju in leben – fitek*. Še bolj samostojno je prirejeno: *Sam sebi sturil tamkaj glih – Vjedinal sze je z oczom Bogom*; dodano pa je: *Nasz obdelil szvom miloschom ... selftvu je pustil kot zelsztvo ...* – Glede oblike bi le pripomnili, da je prireditelj prezrl Dalmatinove dvovrstične kitice slovenskega besedila in pisal svoje besedilo tekoče brez presledka.

Besedilo, ki je na poseben način povezano z Dalmatinovo *Ta hvaleshna boshizhna Peiffen, a solis ortus cardine, &c, Slovenfki, skusi I. Dalmatina ...* (TCC str. 126–128), je v MP I z začetkom: *Od szuncsenoga szhajanya ...*, str. 132–134. Skoro dobesedno in do črke enaka je v kajkavskem Pavlinskem zborniku 1664 (str. 128–129) pod naslovom *A solis ortus cardine, Od sunčnoga ishoda* (v transkripciji), kjer pa v opombi ni omenjeno, da jo najdemo tudi v PP I, čeprav je le-ta bila ponovno obravnavana tudi v hrvaških publikacijah (Fancev, O. Šojat, V. Novak i. dr.) Toda ti dve besedili, ki ju vsebuje tudi za Prekmurje pomembna *Cithara octochorda*, uradna pesmarica zagrebške škofije v treh izdajah od 1701 do 1757 in se vsaj naslanjata na cerkveno himno iz 5. stoletja, se bistveno razlikujeta od Dalmatinovega, čeprav najdemo v njih tudi enaka mesta. Vsako besedilo je moralo nastati iz druge različice izvirnika, ki se je zelo spreminjal, kot vidimo iz opombe k pesmi v Pavlinskem zborniku 1664, str. 387.

V prvi Dalmatinovi kitici je ista le misel, v drugi pa je podobno, a z drugimi besedami izražena vsebina: *V'hlapzhjo shtalt se je k'nam puštil, De bi Meifu s'Meifsom refhil* – MP I: *szlusbeno Teilo na sze vzel // Da bi je v Teili odkupil ...* – D: *V'zhišto divizo se flyla, De ona Crištu/a nof sy – vCsi/szte Deviczte utrobi // Nebefzke milofzti puna // Devicza gaje nofzila ...* Tudi v 4. kitici je primera *Boshji Tempel* – *Pravo je bosí sztan bilo*. V sledeči: *je njej osnanjen bil, Od Gabriela – Koga Gabriel nazveifztil*; enako je omenjen *Karftnik Jansh – Szveti*

Ivanus. Tudi so omenjene jasli in *S'malim mlekom -- malim je mleikom ...* Različna je predzadnja, podobna pa zadnja kitica.

Zadnja pesem v skupini adventnih in božičnih: *Hvalimo mi denefz Boga, tefze vefzelimo ...* MP I, 169–170 se dobesedno sklada s prvo božično v TCC: *In die natali Christi Cantilena. per Truberum – Na boshizhni dan, od Criftufeviga Rojstva ena Pejfsen* (str. 109–112). Po enakem začetku, kjer je le *Inu* nadomeščeno s *te*, je v naslednjem *zhaftimo* nadomeščeno s *hvalimo*; *Beffseda*, ki se kajkavski im prekmurski glasi le: *reič* – je tu MP I: *beffzeida*; *Zhlovezhtva* je *cslovefztva*, *perdrushila* – *priglihala*, – *smyrila* – *zmirila*. – – V drugi kitici se *beffzeida* ponovi, *ris'niza* – *praviczta*, – *rizhy* – *fztvari*, – *Hudizha* – *vraga*; v naslednjem je edino *od te shlahte* povedano uporabnikom umljivo: *od kervi Davidove*; *rata* je izpuščeno, *ostane* je povedano: *ofzta ...*; – *glih postane*: *fzpodoben poszta ...*; *fvetimu Bogaftvu* je razumel kot: *fzvetomu Bojstvo ...*; *v'kupe ... pèrdrushiti* – *vkupa fzpraviti*, nakar je izpustil vse sledeče besede te kitice ter vso sklepno kitico s sklepnimi besedami: *zadoszta vcsiniti. Amen*.

Teh petero besedil božičnih pesmi slovenskih protestantov je postalo sestavni del ne le prekmurske rokopisne starejše Martjanske pesmarice I iz 16. in 17. stoletja, katere velik del vsebuje starejše katoliške pesmi, marveč so s prepisi v mlajše pesmarice 18. in 19. stoletja, ki so jih prirejali tudi katoličani, prešle tudi v njihov repertoar ter so jih uporabljali v katoliških prekmurskih cerkvah, kar je doslej neznan in enkraten paradoks v zgodovini slovenske protestantske pesmi 16. stoletja – vzporeden z uporabo Dalmatinovega prevoda Biblije v katoliških cerkvah in prevodih sv. pisma.

V drugem delu MP I, ki vsebuje 41 postnih in velikonočnih pesmi (kazalo na koncu: *Index Cantionum Quadragesimalium et Paschaliū*) je že prva: *Passio Succinta*, z začetkom *O greisni Cslovik vszaki csafz ...* (str. 1–15) v petnajstih kiticah dobesedno povzeta po: *Passion is vseh shtirih Evangelistov, vtej vishi, kakor osgoraj ta Pejfsen: Sveti Paul v'enim lyfti, fkusi Iurja Dalmatina* (TCC, 129–140). Tudi to pesnitev so prepisali poznejši katoliški organisti, tako v gorenjeseniški pesmarici iz 1780 v celoti, pertočka (verjetno ok. 1800) skrajšano, četrta pertočka pa v celoti. Vsebuje jo tudi Martjanska pesmarica II iz 18. stoletja. Prireditelj je nadomestil izraze kot: *prizhujo* – *fzvedocsio*, *Martre* – *moke*, *logre* – *Vucsenike*, *Iudou* – *Sidovov*, *rajtinge narejat* – *reicsi govoriti*, *Farjom* – *popom*, *ferata* – *proda*; *ob Velikinozhi* – *na Vuzmene godi*, *Getfemane Olške gore* – *Gecsamane olike gore*; – *logri* – *Apostolje*, – ni razumel: *zhuli* (bedeli) in je priredil: *csuvali* (prav bilo: *verostüvali*); – še: *kelih* *proft biti moli* je enako prepisal, le: *molil*; – tudi: *kervau put piše*: *kervavi pot* (nam. znoj!) *ga poleja*; – *pèrtzhe* – *pritecse* (nam. *pribiži* ali *pod*.); – ni razumel: *s'ku/hom* (=prekm. *küšon*!) in piše narobe: *Szksúványem* (=preskušanjem ali skušnjavo!); – *je osdravil* – *je zavrác-sil* (prekm. *zvráču*), – tudi *volnu* je napak umel: *zvolju* (ali *-o?*); – *višhi Far* –

glaviti Pop; – *pustil je – rotil*, česar Panonec ne razume; – *tudi: rekal – rekel* (nam. *pravil*); – značilna razlika je: *Na defni te mozhi – vjednoj velikoj cséfzti*; – *Vi/hi Far – Poglavnik pop*; – *Greh sgrevál – szo mu greihi nyega sal*, – *Tempel* – (madž.) *Templom* (tudi eden jezikovnih dokazov za prekmurski nastanek MP I); – *Ri/znizhnu* – presenetljivo *refznicza* nam. pričakovanega *istina*; – *Martrat – muc-siti*; – *nepuštili – pušztuli* (! z napako nam. -ili); – ... *od Ri/nize prizhujem – praviczó szvedocsim*; – mogoče je površno branje: *Iudje pak ne/so rodili – ludje (!) pa nei/so marali*; – *zajhnou sturil – nei csudécs vcsinil*; – od D. je prevzel: *sál djálo, ospotal, gvant na nyega djál, poszlal, priatel posztál* ... *Sholz* je povedal: *szolczó* (danes: *žúč*). Kot dokaz za prekmurski izvir in značaj pesmarice le še tri madžarske izraze: za D. *Shaharja – Tolvaja* in *Firang v'Templi – Carpit v Templomi*; – *Altman-Hadnagy*. – *Zadnjega Hudizha* – je pustil: *hudics*.

Kar velja v glavnem za vso pesmarico, to posebej občutimo v tej priredbi: ob presenetljivem prevzemu mnogih Dalmatinovih besed in oblik ter kajkavskem izraznem temelju, da so uveljavljene v besedilu najznačilnejše prekmurske glasovne posebnosti: dvoglasnik *ei*, *ou*, skoro dosledna raba znaka za dolžino na *á* in *é* ter soglasnik *gy*.

Neposredno za tem pasijonom sledi v MP I, str. 15–18 z navodilom: *Alia od. cant. Notam.* in z začetkom: *Szvéti Pavel vjednom Li/zti ino ti Evangeli/ste*, prirejena dobesedno po: *Od te vezherie ali prave Ma/she Iesufove, gdu inu koku je to isto postavil, ino koku se ima dèrshati, sku/i Primosha Truberja*, objavljena že v Cathechismu 1550, v TCC pa na str. 72–76 (začetek z notami). Glavne jezikovne razlike so zopet v slovenjenju (tudi v kajkavski knjižni obliki) germanizmov, kot so: *fratan – preodati*, *martro – szmert*, *logri – Vucseniczí*, *Martre – moke*, *troshfal – vezzelil*, *Spishajte se – hránite sze*, – *Glih* je ohranil; – *te moje nove shafti* – *Nova Testamentoma*; – *Misi – sztolí*; – *merkati* je ohranjeno; – *Ma/hovati – Meffsuвати*; – *sapuštíl – zapovedal*; – *Prydigo* – kajk. *Prodestva*; – *lakotново – lacsno sédno*; – *Spishati – hránimo*, – *se ... boje* – je ostalo v krajši obliki: *sze boje*, čeprav se v prekmurščini rabi le: *bojijo*; – *pravice – hulo/zti praviczé*; – *reshil od Hudizha – odkupil nász od szmerti*; – *se je nas oblaštíl – nász je ofszlobodil*; – *s'martro – szmertyom*; – *dobrute dileshni – dobre delniczje*; – *Od njega smerti pravimo – snyega sze szmerti szpomnimo*; – *prihod – prísefztye*; – *brumni – dobri*, – *Isvabit se greha – Ofztaviti greihe*; – skoro enako je pustil: *Kir pak drugazhi Ma/hujo – Ki pak drugacsi Mes/ujo*; – *Stoje v'fal/h Veri – Sto je (v ?) zle Vöre*; – *sovra/htvi* je nápak povedano: v *bolván/ztvi* (= malikovanju); – v *shu/htvi* – kajk. – prekm. *vprázno/zti*; – v *golufftvi* – *vjale ... vpián/ztvi* – *Ty vsamo na se serd Boshji* – *te szo vBosjoi szerdito/zti*. V naslednjem ni razumel, da je *Iesufovi* daljalnik in je priredil kot pridevnik: ... *nebo dušnik Iesus/evoj* (namreč: *kervi*).

Kakor v skupini božičnih pesmi, tako je tudi med velikonočnimi prireditelj tega razdelka prevzel iz TCC najznamenitejšo, še srednjeveško cerkveno pesem:

Ta stara velikanozhna pejsfen, v'nekuliku mejstih popraulena, na mnogitero visho (TCC 148–151). V MP I, str. 109–114 je ta pesem prirejena pod naslovom: *Cantio Pomeridiana ...?* in z začetkom: *Jesus nam je od szmertí vsztal, pridmo hválmo Boga ...* Ta odpev je okrajšan na koncu vsake vrstice kot: *P. h. B.* – Protestantska prireditev je prirejena v celoti, razlike so majhne. Jezikovno so tudi tu germanizmi nadomeščeni: *britke Martre* – *velike moke*; – *Nam se je veseliti* je nadomeščeno s: *Zato sze mi veszelimo*; – nam. vrstice: *Nam hozhe h'trofhtu biti je: Te Boga mi zahválmo*; – ohranjen je pogojnik: *Da bi ne bil od szmertí sztál*; – ni pa razumel: *vusúlmi Sveit* in je zapisal: *Ves/z szvetli szveit* in enako v naslednji kitici; *bi konèz vsel* – je v MP I nadomeščeno: *bi szkvarjen bil ...* in nadaljuje z dvanajstimi vrsticami, ki jih v TCC ni in tudi v nobeni drugi znani nam različici; tudi ne v Pavlinskem zborniku:

*Izda bi vszi greisni bili
Boga nigdár ne vidili.
Zato da je pak gori vsztál
Vrágu je vszo glavo potrel
Tako je na/z zBogom zmiril
Nebeszki ország vszem dobil.*

Tem vrsticam sledijo štiri vrstice, ki jih le malo drugačne najdemo v tim. Muzejskem rokopisu,⁶ le da je martjanski prireditelj ali nápak razumel ali nalašč spremenil smisel: *Vragu je bil cslovei/sztvo vzél* – v MR: *Hudič je bil človeštvu vzel*,

*– Szobom je je vpékli dersál
V pékli je dugo plákalo
Bosje milofzti csakalo.*

Muzejski rokopis pa ima:

*Hudič je bil človeštvu vzel,
s sabo je je v peku zajev,
ondi je milu plakalu,
božje milosti čakalu.*

Naslednjih dveh vrstic ni v nobeni znani različici:

*Da bi zgora po nász prisel
Te nász iz pekla vun szpelal.*

ki je tretja kitica v TTC in sledijo vrstice, ki jih ima Alasia in TKP 1574:

*Na to je Bogh milofztiv bil
Szvega szina med nász pu/ztil
Od Marie je rodjen bil*

⁶I. GRAFENAUER, 'Ta stara velikonočna pejsen' in še kaj, *Čas* 36 (1942), 89–138.

Vez szvetli szveit obefzelil.

Tudi v tej zvezi je Vusúlni Svejť povedal: *szvetli szveit*.

Šele nato nadaljuje s tretjo kitico iz TCC dobesedno: *Na to je Bog milofztiv bil ... in dalje skoro dobesedno, le s takimi spremembami: le jel lude ... – Zacsel Si-dove; – nam. Le Bogu prou flushiti – Da bi steli dobri biti*. Tu je vrnil kar dve vrstici: *Te z Chriřtufsem vNébo poiti ... vBosjoi milofzti Siveti ... – Za respeli do-daja MP I še: Szternym/-am koronom koronili // Zoczom csemerom napunili. // Schavli szo ga prikovali // Szolinczom (= sulico) szo ga preboli*.

V peti kitici v TCC je MP I ohranila ... *Szmert podjel* izraz, ki se večkrat ponavlja v njenih vélikonočnih pesmih!

Joseph ga je doloka vzél ... – Maria prejemala – ga preimala; – ostalo je kufuvala. – Spremenjeno je: Iesus je bil pokopan – Mertev obvit vgrob polosen // Te velik kamen navaljen ... Izpuščeni sta naslednji vrstici o peklu in hudičevi moči; vsa sedma kitica o prikazanju ženam je povzeta v eni vrstici: Angyel je kzenam govoril, vstajenje je omenjeno v vrstici: Da je Iesus od szmerti sztal ... Nadaljuje z osmo kitico, toda izpusti zadnji dve vrstici ter namesto njih doda štiri nove: Te je v Galilaeo poisel // Tam je Vucsenike naisel // Nye v je vöri poterdjuval // Szvojom miloscsom daruval ... Deveto kitico je ohranil vso, četrto vrstico: Stvarnika Nebeskiga je nadomestil z: Odkupitela nafsega ... V naslednji kitici je neveren nadomestil: je nei stel vöruvat // Chriřtufsevomu vfztanenyu ... Enajsto kitico je izpustil, vsebino dvanajste pa povedal po svoje: Gda ga je paki poznál bil // Szvedofztvo je s-nyega csinil // Vefzel je Boga zahvalil // Da je Iesus od szmerti sztál ... – Tudi naslednjo kitico je vzel po vrsticah na str. 147: Iogri, Preroki pravio, De ty kir Grehe shalujó, inu verujo v'Iesufa, Prido gvifhnu v'ta Nebesfa, ... iz pesmi Iesus je od Smerti vřtal ... – Vřzi Evangeliste govore // Da vřzi ki řalújo greihe // Ino vörújo v Xtufři, // Ti pridejo v ta Nebesřa ... Zadnji kitici je MP I povzela z novo, kjer je izpustil Marijo in združil v Szveto Trojřřtvo vse tri božje osebe.

Da so prireditelji MP I jemali posamezne vrstice iz različnih pesmi in v raznih jezikih, dokazuje npr. naslednja pesem: *Christus je dneřska gori vřřtál ... Surrexit Christus hodie ...*, ki jo je prireditelj prevedel iz madžarščine (Kájoni, n. d. 272 vsaj začetek),⁷ v kateri je vrstica: *Szmertjom je greihe vřze platil*, kar je skoro dobesedno po: ... *nařhe Grehe s'Martro platil* iz: *Ena řruga velikanořzna řridna Pejřřen ...* (TCC str. 155); podobno je tudi: *nařh Greh plazha řmertjo řvojo ...* v pesmi: *Iesus ta je od Smerti vřtal ...* (str. 146).

V pesmi *De resurrectione Domini – řzpomenisze kerscsenik zte Chriřtufřeve řzmerti ...* (91–98) so vrstice: ... *řzmert, pekel tve obladanye ... // I csudno voju-*

⁷ J. KÁJONI, *Cantionale Catholicum* (Csíksomlyó, 1676).

vanye, bé megy fitkom i szmrtyom, kai one dva tak mocsno, szilno vkupa vdari/zta ... // Voiszke takve nei biló, ga // Christus szvojom szmertyom, to vecsno szmert zadavi ... – nedvomno povzemajo – mogoče po drugem viru? – besede iz *Ena druga velikanozhna ...: Smèrt, Leben sta se shtritala, zhudnu vkupe voj/kovala* (n. d. 155).

Prevzem treh Trubarjevih, treh Dalmatinovih, ene Klinčeve in anonimne stare vélikonočne pesmi ter delno Ene druge vélikonočne pesmi iz repertoarja slovenskih protestantov 16. stoletja v *Martjansko pesmarico I*, obenem pa v vrsto njenih prepisov za uporabo v evangeličanskih in katoliških prekmurskih cerkvah ni le izreden dokaz kulturnih stikov geografsko in političnoupravno ter kulturno tako zelo ločenih dveh dežel slovenskega etničnega ozemlja, marveč tudi eden temeljnih dokazov za slovenski značaj *Martjanske pesmarice I* ter vseh njenih prepisov in priredb – delno pa tudi natisov – do 20. stoletja. Njen temeljni jezikovni značaj je sicer zavoljo cerkvene pripadnosti prekmurskih Slovencev zagrebški škofiji od konca 11. do konca 18. stoletja kajkavski, toda v njej so se uveljavile že tako pomembne in številne glasovne ter oblikovne in leksikalne značilnosti prekmurščine, da tudi s tega vidika ni dvoma o njeni pripadnosti slovenskemu slovstvu, poleg vseh vsebinskih in zgodovinskih dejstev, ki jih vsebuje.

SUMMARY

The fact that three hymns each of Trubar and Dalmatin, one of Klinec's, an anonymous old Easter hymn and a part of *Ena druga vélikonočna pesem* from the repertoire of the 16th-century Slovene Protestants, appear in the *Martjanci Hymnal I*, as well as in a number of copies of it for use in Protestant and Catholic churches in Prekmurje, is an outstanding piece of evidence that there existed cultural intercourse between the two geographically and politically separate parts of the Slovene ethnic territory, as well as a piece of fundamental evidence attesting to the Slovene character of the *Martjanci Hymnal I* and its later copies and redactions (and, to some extent, its later printings) up to the 20th century. Because the Prekmurje Slovenes belonged to the Zagreb Bishopric from the end of the 11th to the 18th century, the basic linguistic character of the text is Kajkavian. However, many important phonological, morphological, and lexical characteristics of Prekmurje Slovene appear in it, proving its place in Slovene literature in addition to all of the historical facts and matters of content that it contains.

PLETERŠNIKOV SLOVENSKO-NEMŠKI SLOVAR¹

Srednješolski profesor Maks Pleteršnik je po 12 letih izdelave in tiska ravno pred enim stoletjem dal Slovencem skoraj za sto let najboljši slovar slovenskega jezika, t. i. Wolfov Slovensko-nemški slovar. Poleg nemških ustreznice in drugih pomenskih določitev je izbranim iztočnicam v moderni knjižni slovenščini določil pisavo in oblikoglasno podobo, oblikoslovno in tonemsko naglasno tipiko, podal zanesljivo stilno zaznamovanost in do neke mere tudi frazeologijo. Zelo pomembne so tudi njegove potrditvene oznake besedja glede zemljepisnega in avtorskega nanašanja. Skoraj sto let slovenskega slovaropisja se opira na njegovo delo, v nemali meri tudi slovarji Slovenskega pravopisa in SSKJ.

A century ago, after twelve years of preparation, a high-school teacher, Maks Pleteršnik, delivered to Slovenes the lexicographical work known as Wolf's Slovene-German Dictionary, which turned out to be the best Slovene dictionary for (almost) the next 100 years. Not only did he give German correspondences and other semantic definitions to the entry words in contemporary literary Slovene, but also determined their orthographic and morphophonemic form, morphological and tonemic features, stylistic characteristics and, to some extent, phraseology. His information on words with respect to geographic areas and authors is very important as well. Almost a hundred years of lexicographic work, including to a considerable degree the dictionaries to the *Slovenski pravopis* and the *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, rely on Pleteršnik's work.

0 Maksa Pleteršnika, slavista in klasičnega filologa, našega doslej največjega slovaropisca slovenščine, je (3. dec. 1840) rodila štajerska zemlja tu na skoraj skrajnem vzhodnem robu slovenstva, po njegovem v »južnovzhodnem delu slovenskega Štajerskega«, natančneje: v »vzhodnem delu brežiškega okraja«, kakor o tem sam piše v svojem slovarju.² Ne ravno daleč od tod,³ pri Brestanici, se nam je rodil tudi prvi slovenski slovničar, Adam Bohorič, sredi prve polovice 16. stoletja. In spet blizu tukaj, vendar na kranjski strani Save, v Krškem, se je

¹ Slavnostni govor ob odprtju prenovljene Pleteršnikove hiše, v Pišecah 17. septembra 1994, z dodanim znanstvenim aparatom.

² Prim. Slovensko-nemški slovar (dalje S-NS) I, str. XIV: »jvzhšt. južnovzhodni del slov. Štajerskega, zlasti vzhodni del brežiškega okraja«.

³ Nekje v zaledju Brestanice na Štajerskem (prim. Slovenski biografski leksikon /dalje SBL/ I (1925), str. 49. Po M. RUPLU (Slovenski protestantski pisci, Druga, dopolnjena izdaja, Ljubljana 1966, str. 36) pa naj bi bil Bohorič rojen okrog l. 1520.

okoli l. 1547 rodil tudi prvi prevajalec celotnega svetega pisma, Jurij Dalmatin. Tako ima ta trikot, kakor ga je imenoval Milko Kos, med Savo, Sotlo in Orlico prav trdno pomembno mesto v zgodovini naše duhovnosti – vendar žal ne tudi v splošni zavesti Slovencev. Prav je torej, da mi sami, ki izhajamo od tod, storimo vse, da bi bila ta naša slavna imena primerno prisotna v slovenski duhovni skupnosti.

Danes smo se po zaslugi krajevne pobude Pišečanov zbrali tukaj kot častilci človeka, ki je slovenskemu narodu – in svetu – odkril bogastvo in lepoto besedja njegovega jezika in s tem hkrati podal pričevanje stvariteljske moči enega njegovih velikih sinov.

Pleteršnikovo največje delo, za katerega kakor da je bil poslan na ta svet, je Slovensko-nemški slovar v dveh zvezkih s skupaj malo manj kot 1900 stranmi besedila, kar je že samo po sebi velik opus. To besedilo je sestavil in natisnil v 12 letih, v naponu svojih moških let (od 1883 do 1895).⁴ – Kako je bilo to mogoče, ko pa je znano dejstvo, da se je prej tak večji, vendar nemško-slovenski slovar trudil izdelati in izdati že Valentin Vodnik⁵ na začetku 19. stoletja?

Z ene strani je temu gotovo pripomogel pomemben razvoj slovenskega slovaropisja po Vodniku. Nosilci te rasti so Anton Tomaž Murko (1833), zlasti pa Anton Janežič (1850 oz. 1851 in nadaljnje njegove izdaje vse v naše stoletje) ter Matej Cigale (1860).⁶ Njihovo delo je dospevalo do stanja tiskarnosti, neprestano naraščajoč v obsegu in globini slovničnega in pomenskega zajetja. Toda ta razvoj in napredek slovenskega slovaropisja je bil očiten tudi drugim Slovincem, pa so to delo, kakor vemo iz zgodovine nastanka slovarja prav tudi izpod Pleteršnikovega peresa, zaman poizkušali uresničiti.⁷ Pleteršnik edini, se zdi, je bil takrat mož, ki

⁴ »Prva tri leta mi je pri izdelovanju slovarja pomagal takratni profesorski kandidat A. Mikuš« (str. V), oz. (str. X): »/M/i je še prijetna dolžnost svojo iskreno zahvalo izreči gospodu kolegu A. Bartelu, ki mi ni samo ves čas pomagal popravljati tiskovne pole, ampak me je tudi izdatno podpiral pri določevanju naglasa in izreke posameznih besed.«

⁵ O tem gl. v mojem delu sestavka Vodnik Valentin (SBL, 14. zv., 1986), razdelek Jezikoslovec, str. 519–526, razdelek Besedoslovje na str. 519–521; prim. še op. 6.

⁶ Pleteršnikov S-SN je rezultat iste pobude, kot je bila za Cigaletov Deutsch-Slovenisches Wörterbuch, Herausgegeben auf Kosten des Hochwürdigen Herrn Fürstbischofes von Laibach, Anton Alois Wolf /.../, Erster Theil, A–L, Laibach 1860, Gedruckt bei Josef Blasnik, XIV + 984 str. – Zweiter Theil, M–Z, 995–2012 str. Slovar ima na začetku Predgovor (Vorwort) (VI–XIII) in Erklärung der Abkürzungen und Zeichen/Kaj pomenijo kratice in nekte znamenja (XIV). V 1. delu je Cigale lepo predstavil naše dotlejše slovaropisje. Prim. še S. Suhadolnik, Cigaletov besednjak, JIS 5(1959/60), 225–230 z dodatno literaturo.

⁷ Prim. S-NS I, str. III–VI.

je to zmoغل.

1 Kot slovaropisec se je udeleževal že ob svojem velikem učitelju Francu Miklošiču na Dunaju: pomagal mu je pri tisku »velikega staroslovenskega Leksikona staroslovensko-grško-latinskega (Dunaj 1862–1865)«; za tem je v 80. letih »sodeloval pri prireditvi /.../ Rožkovega lat/insko/-slov/enskega/ slovnika za 3. in 4. gimn/azijski/ razred« (izšel 1882), kjer je »obdelal /.../ več kot petino dela, ter pregledal in za tisk priredil cel rokopis«. ⁸ Bil je tudi (beremo prav tam) med pripravljavci slov.-nem. dela t. i. Wolfovega slovarja, »dokler se niso zedinili na njega kot edinega delavca in 22. febr. 1883 je prevzel uredništvo nabranega gradiva«.

Maks Pleteršnik je torej slovar izdelal v 12 letih. (Samo dve leti od tega je bil povsem oproščen profesorskega dela na ljubljanski gimnaziji, ves preostali čas pa je imel zmanjšan obseg učnih ur – sprva 5, proti koncu 8 ali 9 ur tedensko –, občasno pa je imel tudi pomočnike. To veliko delo je torej opravil kot srednješolski profesor.

Slovensko besedje, ki ga je imel obdelati slovaropisno, je bilo v veliki meri zbrano tudi v rokopisnem slovarskem gradivu Oroslava Cafa (1814–1874), Frana Miklošiča (1813–1891) in Janeza Zalokarja (1792–1872), vendar si ga je z branjem del v slovenščini in o njej tudi sam množil, enako z nabiranjem od zavednih razumnikov po vsej Sloveniji. ⁹

2 Kot edini urednik novega slovarja se je Pleteršnik neoviran odločal o načelih svoje obdelave besedja. ¹⁰ Ta načela so dveh vrst: A – kaj od nabranega besedja v slovar sploh sprejeti in B – kako izbrano besedje v slovarju predstaviti.

2.1 Glede tega, katere besede sploh pridejo v slovar, pri njem beremo: »V obče je veljalo vodilo: sprejeti, kar se v literaturi nahaja in kar narod govori. Toda oboje je moralo imeti svoje meje. Ako so slovarjepisci napačno in brez potrebe za

⁸ Po sestavku A. Breznika Pleteršnik Maks v SBL, 7. zv. (1949), str. 381–384.

⁹ Oceno od drugih nabranega slovarskega gradiva do njegovega nastopa za S-NS podaja Pleteršnik v S-NS I, str. VI–VII. Prim. tudi navedeno delo S. Suhadolnika.

¹⁰ Na str. VII S-NS Pleteršnik omenja pomoč, ki je je bil deležen od drugih: »Nekoliko gospodov je bilo celo toliko požrtvovalnih, da so se redoma ob določenih večerih z menoj shajali na razgovor in posvetovanje o slovarskih stvareh.« In tu v opombi: »Bodi v tem oziru iskrena hvala izrečena gg. kolegom A. Pavlinu, M. Petelinu, S. Rutarju, potem gg. A. Mikušu, dr. J. Staretu in Fr. Uršiču, posebno pa gg. kolegoma A. Bartelu in A. Tavčarju ter gosp. arhivarju deželnega muzeja A. Koblarju, ki so me do konca na ta način pri mojem delu požrtvovalno podpirali.«

slovar kovali besede /.../, ali ako so pisatelji napačno narejene ali brez potrebe iz drugih slovanskih jezikov vzete besede kje kedaj rabili, katere si v knjigi niso nobene veljave pridobile, ako jih je gradivo ponujalo, ni kazalo sprejemati. Prav tako se tudi ni sprejemala večina takih tujih, katere prosti narod sicer pogostoma pa brez potrebe rabi, kadar za dotične pojme tudi dobre domače besede še krepko živijo med narodom. Pa takih besed tako ni bilo veliko med gradivom; »mnogo se je moralo prepustiti subjektivnemu razsodku. Mnogokrat n. pr. se je sprejela katera beseda, dasi tuja in redka, ker je za jezikoslovca zanimiva.«¹¹

In glede kajkavskih besed: »Kajkavščine je sploh primerno malo sprejeto v ta slovar. Caf, ki si je prizadeval kolikor moči vso ogrsko slovenščino spraviti v slovarsko gradivo, oziral se je manj na kajkavščino. Nekoliko se je dalo iz *Miklošičevih* knjig in iz *Valjavčeve* razprave o slovenskem naglasu v 'Radu jugosl. akademije' nabrati; pa je vse to le malo in nikakor ne obsega vse kajkavščine.«¹² Glede tega je A. Breznik (SBL, 383) zapisal: »/J/e z veliko znanstveno natančnostjo odbiral gradivo, izločal slabe skovanke in neknjižne izposojenke, ki so jih bili polni starejši besednjaki.« In (n. d., 384): »/J/e organiziral nabiranje živega besednega zaklada po narečjih, s čimer je vknjižil velik del narečnega blaga, ki ga s pridom porabljajo vse znanstvene in tehnične stroke.«¹³

2.2 In kako je to gradivo obdelal slovarsko?

2.2.1 Iztočnice slovarja so posamezne besede, ne tudi besedne zveze. T. i. reke (frazelogeme), najsi gre za besednozvezne (rekla) ali povedne (rečenice), je podajal v razlagi in jih tudi večinoma »prevajal«, npr. pri iztočnici *glava*: 1) glavo pokonci nositi 'den Kopf hochtragen'; /K/olikor glav, toliko misli 'viel Köpfe, viel Sinn'.

Vendar Pleteršniku ni vsaka beseda tudi iztočnica. Za primer: v istem slovar-

¹¹ S-SN I, str. VII. Po S. Suhadolniku ima slovar 110 000 izročnic s 150 000 pomeni.

¹² S-NS I, str. VIII.

¹³ Kdo vse je pošiljal »zbirke« besedja, je Pleteršnik zapisal v S-NS I na str. VII: »Obširne zbirke« je imel »z Goriških Brd in Črnič«, »z vzhodnega Štajerskega« (2 X) »iz Savinske doline«, »s Štajerskega«, »iz Poljanske doline na Gorenjskem«, »iz raznih krajev kranjskih«, »iz krajev okoli Kamnika in Litije«, »iz Kranjske Gore in okolice«, »iz belokranjskih krajev«. »/M/anjše zbirke« pa »z Dolenjskega« (še trikrat), »z Notranjskega« (še dvakrat), »z Gorenjskega« (še šestkrat), »iz Cirkniške okolice na Notranjskem«, »z Notranjskega in Goriškega«, »iz gor. Savinske doline«, »s Štajerskega« (še dvakrat), »s Pohorja« (še enkrat), »z Gorenjskega in Notranjskega«, »iz raznih krajev kranjskih«, »z vzhodnega Štajerskega«, »iz Savinske doline«, »s Krasa«, »s Koroškega«, »z zapadnega Štajerskega«. Gradivo so mu poslali »še nekateri drugi rodoljubi, katerih imen pa žalibog nimam zapisanih«.

skem sestavku, npr. pri pridevniku *lep*, je poleg pridevnika samega obravnaval tudi prislov (*lepo ravnati s kom*), pa tudi posamostaljeno (z *lepo* 'in Güte'). Večkrat je v istem sestavku navajal tudi primernik (comp. *lepši*), vendar je primernik *mlajši* tudi kot iztočnica. Podobno je imel v istem sestavku tudi prislov in enakoglasni predlog oz. predpono (*nàd*: I. praep., II. adv., III. praef.). Pri tem je zanimivo, da ne navaja »predpone« samostalniških in pridevniških tvorjenk iz predložne podstave, pač pa pri glagolu (*podkovati, podložiti, podpisati*).

2.2.2 Katere osnovne oblike pa je navajal v glavi slovarskega sestavka? Tu je bil zelo gospodaren, bolj, kakor smo danes. Pisal je npr. samo imenvalniško obliko samostalniške oz. pridevniške besede, če je sklonljivost oz. pregibnost idr. bila predvidljiva; pri sam. npr. *abecēda, admirāl*; pri pridevniku samo moško obliko: *admirālski, ták*.¹⁴ Pri glagolu je bila dvooblikovnost tako rekoč naravna danost: *bráti, bérem; básati, bâšem; tískati, am*. Po več oblik je nakazoval tudi pri imenskih besedah, ko je šlo za kakršne koli premene: *brát, bráta; jézik, íka; stàr, stára; débel, debéla; mlád, mláda*. S tega stališča je čuden zapis samostalniških, npr. osebnih zaimkov za 1. in 2. os., namreč le z im. *jáz*¹⁵ ali *tí*; ali *nékaj* ali *kádó*, kjer pa je nasproti siceršnjemu le pron. vendar dodano še interr., da se loči od *kádó* indef. (v istem sestavku) in od iztočničnega *Kádor* z oznako pron. rel. Pač pa ima vendar *ón óna onô (óno)* in *nič*, gen *ničēsar*. Posebno pri zaimkih se je torej močno zanašal na slovnico, saj jim ni zaznamoval niti spola (in to je takó tudi v SSKJ).

2.2.3 Redno je zaznamovana b e s e d n a v r s t a, npr. adj., pron., num., vb., adv., conj., praep., interj., le samostalnike je besedovrstno zaznamoval s posrednimi oznakami za spol (m., f., n.), kakor je še sedaj npr. v SSKJ.¹⁶ Oznake so mu, kakor Cigaletu, čisto latinske. Besednovrstnim oznakam je dodajal razločevalne oznake, tako pri vb. še pf., oziroma impf., pri adv. še interr., pri števniku num. ord. ali distr. Tudi kako drugo slovnično lastnost je zaznamoval latinsko, tako npr. praep. z oznako c. + sklon, npr. praep. c. gen.

Pojmovanje besednih vrst je pri Pleteršniku tradicionalno, v primeri z danes pa so mu lastnostni zaimki pridevniki: *ták* adj. proti *katéri* pron. oziroma *kákšən* adj.: I. pron. interr., II. indef., III. rel. = *kākršən* na vzhodu. Tudi množilni števniki so mu samo pridevniki: *čtvērən, -rna* adj. Tako je tudi v SSKJ, še prej pri Ci-

¹⁴ Podobno je ravnal tudi Cigale v D=SW, npr.: *Eifer*, der; *Eigen*, adj.

¹⁵ Enako Cigale, n. d.: *Ich*, pron. oziroma *Er*, pron.

¹⁶ Oznake m, f, n ustrezajo Cigaletovim *der, die, das*, sicer pa ima tudi Cigale latinsko besednovrstno izrazje, npr. adj., adv., pron., num., praep., pron. adj., conj., int., pri glagolu pa v. a. (tvorni glagol), v. n. (*Eilen*) ipd. npr. še num. card. za *vier*, medtem ko mu je vrstilni *Vierte* adj. in enako *Viererlei* četveri, *Vierfach* četveren – proti *viernal* adv. štirikrat.

galetu. Da ni zaznamoval sprevržnosti (konverzije), se da lepo prikazati tudi z besedo *někaj*: pron. *etwas*: *zvedel sem za nekaj novega* /kar je res samostalniško/; – *etwas, ein wenig* /.../; *einige*; *nekaj vojakov*; *nekaj grošev* /kar je pridevniško?/; – *zdaj je nekaj boljši*, *jetzt ist er etwas besser* /kar je prislov/; — *nekaj – nekaj*, *theils – theils* /kar je nekaka vezniška vloga/; — tudi: *někaj*, *etwas*, Cv. « V tem zaostaja za Cigaletom.¹⁷

Pri samostalniških zaimkih ne pozna (kot rečeno) spola – to so prevzeli tudi v SSKJ –, čeprav ga skladnja seveda dokazuje: *Nekaj* je bilo narobe – torej je *nekaj* srednjega spola in je edninska beseda, nima pa seveda spolskosti kot pridevniška beseda in sploh v vseh preostalih svojih svojstvih.

Pleteršnikova besednovrstnost se je neokrnjena ohranila tudi v SSKJ, le slovnične oznake so poslovenili (ne pa tudi oznak za strokovno besedje): m, ž, s; prid.; dov. – nedov.; prisl., vez., predl. (z roditeljskim), medm., zaim.; *čtetveren* prid., pač pa *kakšen* zaim. Tudi v SSKJ so samostalniški zaimki brezspolski: *kdo koga* zaim. Le članek je to, kar je pri Pleteršniku kar besedica (prim. *le*: (breznaglasna besedica)). Prim. še: *někaj nečesa* zaim. /.../: *nekaj* ga moti /.../; *nekaj* prisl. *nekaj dni* /.../ /to je v resnici pridevniško/, *nekaj dolga* /to je v resnici samostalniško/, *nekaj pred praznikom* /res prislov/. Pleteršniku je sprevržni samostalni iz pridevnika iztočnica v primeru npr. *duhóven*, -vna m. pogl. *duhovni*,¹⁸ ali pa je navedeno za pomišljajem pri isti iztočnici, npr. *stár*, *stára*, adj. – *stari*, die Alten, kar pa ni ločeno od določne rabe tipa *stari oče*, *stara mati*, za čimer pa se spet povrne sprevžno *staro in mlado*.

Enako je v SSKJ prikazano sprevrženje pridevniške besede v samostalniško, čeprav ne zmeraj idealno (ker pri posamostaljenem, ki ni iztočnica, zmeraj nakazujejo tropolskost, čeprav je zmeraj ne potrjujejo za vse tri spole).

2.2.4 Na g l a s. Znano je, da je Pleteršnik – v nasprotju s Cigaletom – slovenskim besedam prvič zapisoval naglas (jih onaglaševal), drugič pa onaglaševal tonemsko, tj. tako, kakor slovensko govori večji del Dolenjske (z delom Notranjske) in Gorenjske, pa zahodna (danes avstrijska) polovica Koroške in srednji del Beneške Slovenije ter zgornje Posočje navzdol do pred Tolminom.¹⁹ To naglaševanje – odkril ga je javnosti Vodnik 1811 – je prav tudi še v času nastajanja

¹⁷ Podobno že Cigale, prim. *Etwas* pron. u. adv., ki pa zato števniske rabe sploh nima.

¹⁸ Za tako je imel oporo že pri Cigaletu, kjer je poleg *Geistlich* adj. iztočnica *Geistlich*, der prevedeno z *duhoven*, *duhovni*, *duhovnik*. Podobno pri *Alter – Alte*, der.

¹⁹ O tem Pleteršnik v S-NS I, str. IX: »Razločuje se v tem slovarju p o t i s n j e n i in p o t e g n j e n i (zategnjen) naglas, toda smo pri dolgih zlogih/./« Izraza za tonemski naglas sta Škrabčeva, kot naglasni znamenji zanju pa »sta sprejeta znaka, ki ju rabijo Hrvati in Srbi po zgledu Vukovega srbskega rječnika«.

Pleteršnikovega slovarja, tj. v letih 1878–1895, raziskoval (zlasti za gorenjsko stran) Matija Valjavec, živeč v Zagrebu, po svoje pa oče Stanislav Škrabec, prvič že 1870 v Novem mestu, predvsem za sistematičen slovnični prikaz prav v letih 1894–1895.²⁰ Pleteršnik je bil tako pogumen, da je to naglaševanje prevzel v svoj slovar,²¹ za tem le še Breznik v Slovensko-srbohrvatskem slovarju (1950), na mojo pobudo pa je prevzet tudi v SSKJ (zborovanje slavistov 1960 v Piranu).

Tudi pri zaznamovanju naglasa je Pleteršnik zelo gospodaren, in je naglasne tipe pregibnih besed zapisoval skrajno napeto, tj. tako, da so bili naglasni tipi zajeti le slovaroslovno (pridevnik npr. največ z dvema oblikama), celotni naglasni vzorec pa si je bralec slovarja lahko vzpostavil le na podlagi slovničnih naglasnih tipov. Ponazorimo za *a*-jevsko sklanjatev: *hrūška*, *hvāla*, *nōga* (nepremični na osnovi), *meḡlā è* (končniški), *glāva glāve/glavē* (mešani), *kōpel pēli* (premični – poimenovanja za naglasne tipe so naša). Celotne tipe je Škrabec podal (za tem) prav šele v 90. letih v svojem Cvetju (pri čemer je svoje naglase lahko že primerjal z Valjavčevimi.²² Podobno so zajeti naglasni tipi tudi pri pridevniku: I – *stār stāra*, II – *dēbel debēla*, III – *mādəl*, IV – *mehāk hkà* oz. *mlād mlāda*. In tako še pri glagolu: I – *bljūvkati am*, *tīskati am*, *mēriti mērim*, II – *nōsiti nōsim*, *tōžiti im*,

²⁰ O tem Pleteršnik v S-NS I, str. IX skoraj nekoliko podcenjevalno o Škrabcu: »Kateri zlog je treba naglašati pri posameznih besedah in kako, to uči sestavno dozda samo razprava Valjavčeva, ki v 'Radu jugoslavenske akademije' od leta 1878 pod naslovom: 'Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku' hodi na svetlo. Nekoliko kažejo naglas slovenskih besed tudi razprave Škrabčeve na platnicah »Cvetja iz vrtov sv. Frančiška« v Gorici (od l. 1880).« Torej kakor da Pleteršnik ni vedel za Škrabčevo razpravo O glasu in naglasu /.../ iz l. 1870. – Res je pa, da je Škrabčevo naglasoslovje predvsem slovnično in besedotvorno tipološko, poleg tega še zgodovinsko razvojno, kar pa za Pleteršnika ni bilo toliko uporabno.

²¹ Glede normativnosti naglasa pri Pleteršniku prim. S-NS I, str. IX: »Izmed slovarjev zaznamujeta naglas Murkov in Janežičev, pa le nepopolnoma in tudi ne po določenih pravilih, in njiju naglaševanje se ne vjema zmerom s kranjskim, zlasti dolenskim naglaševanjem, katero mora biti temelj in podstava naglasnim pravilom, kakor se je pravilni književni jezik razvil iz kranjskih narečij, zlasti dolensščine. Po teh edinih virih /.../ in po ustnih poizvedbah od veščakov, dobro poznavajočih kranjski in posebno dolenski naglas, se ravna naglaševanje v tem slovarju.« Tu je Škrabec moral biti zadovoljen. Na koncu (n. m., X) Pleteršnik upravičeno sklepa: »Naj se torej pomni, da je to prvi poskus po pravilih določiti natančnejše naglaševanje vsemu slovenskemu besedu. Prihodnje preiskave bodo popravljale, kar je tu še nedostatnega.«

²² Prim. CF 13 (1894), 5, b–12, c; 14 (1895), 1, b, 3, b–5, č, čemur je takoj sledil sestavek »Valjavčev 'Prinos k naglasu u (novo)slovenskom jeziku' in prihodnja slovenska slovnica«, CF 14 (1895), 7, b–č in nadalje, kar pa je gotovo bilo že skoraj prepozno za Pleteršnikov Slovar. O njem je Škrabec izrecno pisal v CF 14 (1895), 11, b–č in 12, č.

III – *māglīti ím, moríti ím, težíti ím, cēdīti ím*, podtip *lējzati -ím*.

Mešani naglasni tip je Pleteršnik kar malo zapostavljal, zlasti pri prislovu iz pridevnika, kar si lahko ogledamo ob pridevniku *lahâk hkà* adj. pogl. *lehak*, kjer zvemo, da je od tega navadnejše *láhek*, pri tem pa se prislov (oz. povedkovnik) naglasno ravna kar po *láhek hka*. Pri iztočnici *lêp* mešani naglasni tip razberemo le na podlagi zapisa *lêp lépa*, kar velja tudi za povedkovnik *lepô* (in enako se glaseči prislov).

Ta gospodarnost je izhajala iz Pleteršnikovega trdnega nazora o slovaropisju, kakor vidimo iz njegove ocene Pajkovega rokopisa Slovensko-nemškega slovarja (črka A): »/L/e kjer je količjak nepravilnosti, naj bi bilo /v slovarskem sestavku/ vse obširneje zaznamovano: – tako kakor je v Vukovem rečniku. – «²³

Povejmo še, da Pleteršnik v Slovarju naglašuje tudi naslonske besede, npr. veznike in predloge (*dà* I. conj., tudi kot interj.; *dò* praep., tudi kot predpona). Tu naj bi torej slovnica naglasnost ukinjala.²⁴ So pa v Slovarju tudi nenaglašene besede, vendar le zaradi tega, ker jim Pleteršnik ni vedel naglasa, npr. *pripogniv*, *čebra*, *če*, *čel*, ali pa ko je bralca pošiljal k drugi iztočnici, npr. *faloti*, f. pl. = *faloge*. Primer za nenaglašeno domačo besedo je primernik *mehkejši* pri *mehek*.

Kakor znano, je Pleteršnik med znamenji nad samoglasniki (in *r*) imel tudi vodoravno črtico, ki je nakazovala »samo dolgost zloga: *e* in *ō* imata čisti glas kakor v tujih jezikih«, črtico pa da piše »skoro le v tujih besedah knjižnega jezika«. ²⁵ (To o posebnem *e* v prevzetih besedah se je vleklo še precej časa naprej.)²⁶ Napačno pa bi bilo misliti, da imajo vse »tuje besede« tako črtico, ali vsaj tiste grško-rimskega izvora: res jo imata npr. *alōdij* in *alodijālen* (zelo pametna rešitev glede pisanja govornenega medsamoglasniškega *j*),²⁷ medtem ko imata *antikrîst*

²³ In Vuku je tudi to stran njegovih slovarskih sestavkov določil pač Jernej Kopitar, kakor mu je tudi sicer veliko pomagal.

²⁴ Naslonke je dobro obdelal Škrabec (CF 14 /1895/, 3, b-5, č: proklitike – stari predlogi, novejši predlogi, *ne* in *pre*, veznice, »neketeri kazalni in vprašalni zaimki, adverbiji, števniki, pridevniki in celo samostalniki«; enklitike – oblike glagola *biti* – *sem*, zaimki. – Podobno kot Pleteršnik sem naslonkam tudi jaz zapisoval »naglas«, ki se pokaže zlasti le pri poudarjanju (prim. Slovenski jezik, 1961, slovarček).

²⁵ S-NS I, str. XI. Seveda je lažje povedati, kdaj so naslonke vendarle naglašene oz. poudarjene.

²⁶ Mišljena so dela t. i. čitankarjev.

²⁷ Tega je po nepotrebnem odpravil SP 1935, prim. npr. *socialen*. Prim. upravičene ugovore proti tej rešitvi via facti pri J. Glonarju (Slovar slovenskega jezika, V Ljubljani 1936, str. IX–X): »Da moramo v slovenščini pisati **socijalist**, in zakaj, je že pred leti obširno razložil in utemeljil Štrekelj v 'Ljubljanskem zvonu' (1911, 483–4), in v svoji knjižici 'O Levčevem pravopisu in njega kritikah' (str. 144 i. d.), brez dvoma mož, ki mu

ali *alopfija* cirkumfleks, *amortizacija*, *akcija*, *akacija* akut (ne pa tudi *apelacija*). Pri družini *barôn* ima črtico samo *baronēsa*. (Ali je res imela »čisti e« (tj. pač srednji)? Na podlagi svojega pišeškega narečja, ki je v bistvu tudi moščansko, bi ga res lahko imela.²⁸)

2.2.5 Za zapisovanje slovenskih glasov v besedah si je Pleteršnik priredil tudi pisavo. O tem²⁹ piše tako: »Nedoločni glasnik (polglasnik) je dobil svoj posebni znak; /.../ za *l*, ki se kakor *u* izgovarja, pa je sprejet poljski *ł*. /.../ Dozdaj /se pa nista/ dalje razločevala ozki *e* in *o*, kakor se razločujeta v tem slovarju,³⁰ ker je le na Dolenjskem in Notranjskem prav tako slišati glasove. Vendar mislim, da se imajo ti razločki smatrati za bistvene razločke slovenskega jezika, ki se bolj ali manj, če tudi ne na enak način, široko po Slovenskem kažejo 2); zato se njih zaznamovanje ni moglo lahko opustiti.«³¹

3 In kakšen je Pleteršnikov razlagalni del slovarskega sestavka?

3.1 Mislili bi, da sestoji iz samih nemških prevedkov. Pa pogledajmo pri iztočnici *glava*, ki ima kar 8 pomenov. Pomen 1) je res podan s prevodom *der Kopf, das Haupt (des Menschen)*; že pomen 2) pa je deloma pomenskosestavinski: *der Kopf als Sitz der geistigen Tätigkeit* /glava kot sedež duhovne dejavnosti/; pomen 3) je kar *der Tierkopf* /živalska glava/, 4) pa je spet pomenskosestavinski: *etwas Kopfähnliches* /nekaj glavi podobnega/, 5) je podan s slovensko sopomenko: = *poglavje* in s prevodnim ustreznikom *das Hauptstück, das Capitel* /glavni del, poglavje/.³²

Pri pridevniku si pri sprevrženkah pomaga kar s prevodi in torej ne zaznamuje spremenjenega slovničnega statusa enot, npr. pri *lēp lēpa* adj.: prvi primer je *kar lepo ga je videti* in takoj nato *lepo dišati*, *lep duh*, kjer je beseda prvič rabljena kot povedkovnik, drugič kot prislov in šele tretjič kot pridevnik, samostalniško pa je

gre v tej reči pač nekaj več besede, ko ljudem, proti katerim je v teh spisih polemiziral. /.../ Ko se je SP odločil za **socialista**, se ni mogel sklicevati ne na znanstvene razloge, ne na tradicijo; pisave »**socialist** /.../ je kriva samo optična tradicija tuje, v prvi vrsti latinske pisave, torej nekaj, kar za slovenski pravopis ne more biti odločujoče.«

²⁸ Prim. na Mostecu: *têta, kmèt ≠ dēnis = kltarinēt*.

²⁹ S-NS I, str. X.

³⁰ Zaznamujejo jih »razločevalna ali diakritična znamenja« (S-NS I, str. X): »Zaradi preglednosti je kazalo prostor nad samoglasniki pustiti naglasnim znamenjem, diakritična znamenja, piko in ključico, pa staviti pod nje.«

³¹ Opomba k ²) se glasi: »Prim. Škrabec, 'Cvetje' (V. 2, XII. 11.)«.

³² Za primerjavo si lahko ogledamo Cigale tovo iztočnico *Kopf: glava*, gl. tudi *Haupt*; kjer ima Cigale v nemški predlogi tudi bogato t. i. frazeologijo, jo prevodno podaja tudi on. Prim. tudi iztočnico *glava* v SSKJ.

na lepem vas bodo posvarili. Pri pridevniku ima, kot deloma že nakazano, izkazane primernike: *méhak hka* /.../ compar. *měčji, mehkejši; mēkši*, C. ogr.³³

3.2 Pomembno se zdi omeniti tu še naslednje Pleteršnikovo stališče: »Kar se je nepotrebno zdelo, to se je opuščalo. Tako si npr. vsakdo iz vsakega samostalnika, ki pomenja osebo, lahko sam napravi svojilni prilog na *ov* ali *in* /.../. Pri nedovršnih glagolih razlaga ni vselej tako popolna; naj se torej vselej primerja pripadajoča dovršena oblika. Isto tako se naj primerjajo pri glagolskih samostalnikih dotični glagoli.«³⁴

3.3 In še o etimološki sestavini razlag: »Etimološkega razlaganja nima ta slovar veliko. /.../ Samo le pri tujkah, ki jih je narod prejel iz sosednjih jezikov ter so se že davno pri nas udomačile, dodajala so se, kjer je bilo mogoče, kratka pojasnila, primerjajoča one besede tujih jezikov, iz katerih so nastale ali s katerimi so v besednem sorodstvu. V tem oziru se je najbolj porabilo, kar je najti v *Miklošičevih* delih in *Štrekljevih* spisih« (ne pa pri Cafu ali Levstiku, pri katerih gre za »le poskusno preiskovanje in studije«).³⁵

3.4 Frazeologeme ima Pleteršnik rad »prevedene«, navaja pa jih pri ustreznih pomenskih razdelkih, npr. za iztočnico *glava: glavo si beliti s čim* – sich mit etwas den Kopf zerbrechen /razbijati si glavo s čim/; marsikaj pa je povedano tudi samo v slovenščini, npr.: *občina ima na svoji glavi siromake = na skrbi*, Levst. (Nauk.); *skrbi si na glavo vteči*, Erj. (Izb. sp.); *ta človek mi je ves dan na glavi* – ist mir auf dem Nacken, Cig. (kar /mi je na tilniku/).³⁶

3.5 Za splošno oznako Pleteršnikovega slovarja navedimo sodbo A. Breznika (SBL, 1949, 384): »V slovarju je hotel uresničiti vse zahteve sočasnega jezikoslovja, zato je z velikim trdom in preiskovanjem določil izreko, glasove in naglas pismenega jezika. Najtežje stališče je imel pri določevanju pravopisa. /Top.: oblikoglasja./ P. je s srečno roko strnil tradicijo pred Levstikom z novim počasi prodirajočim pravopisom Škrabčevim, ki je slonel na zgodovinski podlagi in živem ljudskem govoru. Tako je postal slovar tudi zakonik sedanjega pravopisja

³³ Zanimivo je, da Pleteršnik ne pozna besede *měk*, prim. Mostec: *v mēk kùhanu jājce*.

³⁴ S-NS I, str. IX.

³⁵ S-NS, str. IX: *fānt* /.../ iz it. fante, C., Mik. (Et.); *burkle* /.../ prim. lat. furcula, furca, Gabel; *aldomáš*, mein Geschenk /.../ iz magy. áldomáš, Mikl. (Et.); prim. likof. Ponekod pri Trub., Dalm., Krelju pa je dodajal tudi »nemškega izvirnika besedilo« (r. t.), npr. »še za svojega života noch zuseinen Lebzeiten, Dalm.

³⁶ Cigale je navajal še primere iz slovanskih jezikov, prim. D-SW I, str. X: »Pri svojem delu sem se držal stališča primerjanja vseh slovanskih narečij /.../« »Pogostim navedkom iz drugih narečij je namen, da pri odsotnosti primerne slovenskega izraza navedem kot predlog ustreznega iz tega ali onega slovanskega narečja.

in pravorečja.«

4 Pleteršnikov slovar je dokončno izšel l. 1895. Njegov avtor se je tudi po tem času še trudil z njim, bogateč ga z novimi slovarskimi enotami, mestoma pa je to in ono tudi popravil. Deloma je to storil že v Dodatkih in popravkih na koncu II. dela svojega slovarja (str. I–IX), kjer je največkrat navajal Cv, tj. Škrabca.) Teh dodatkov in popravkov v posebnem izvodu Pleteršnikovega Pleteršnika (hranijo ga v NUK-u) je menda kar 9000, izpisane pa jih imajo v Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša pri SAZU. Za primer popravkov: *krès krésa* → *kréša*; *krapína* → *krápina*; za dodatke: *láhcān* dem. od *lahek*; *k nadevati* – krstna imena, pri nas navadno nadevana so ta: Janez, Jožef itd. Cvetje XXIX. 1; *k pominati se*: ein Gespräch führen, sprechen Hal., ogr. – C., jvzhŠt.; *kaj se to pominaš!* was dir nicht einfällt! /kaj ti pride na pamet/ jvzhŠt.

Kakor smo videli, je nepotrebno prevzete besede Pleteršnik zavračal, tako npr. tudi *ahtati se*, glede katere je še v oceni Pajkovega slovarja črke A zapisal: »pomeni v Pišecah tudi *podvizati se*, n. pr. *le pojdi pa se ahtaj nazaj!*»³⁷

5 Poglejmo še nekatere stvari Pleteršnikovega slovarja.

5.1 V Dodatkih in popravkih je Pleteršnik dodal tudi oznako »*stil.* = stilistica (spada v stilistiko)«, ki jo je bol pozabil navesti pri »kraticah« na začetku svojega I. zvezka. Tam se od te vrste oznak navajajo še *dem.* = /.../ pomanjševalna beseda; *dial.* = v dialektu, v narečju ali v narečjih; *fig.* = figurativno, v prenesenem pomenu, v podobi rečeno; *germ.* = germanizem; *gramm.* = grammatica, slovnica (spada v slovnico); *pren.* = v prenesenem pomenu, *prim. fig.*; *prim.* = primeri (zvrča na besede podobnega pomena, ali na besede, ki pojasnjujejo dotično besedo ali na tuje besede, iz katerih so dotične slovenske nastale). Pomembna oznaka mu je – navedena v 2. delu Kratic »*nk.*»: ta kratica je zelo obširnega pomena in obsega vse knjištvo in posebno vse časopisje novejšje dobe, kolikor ga ni s posebnimi kraticami omenjenega«. Kljub popravku to še ni vse o oznakah, saj Pleteršnik opozarja včasih tudi na protipomenke (*opp.* = oppositum, beseda

³⁷ Cigale (D-SW, str. X): »/I/z tujega vpliva izhajajoči izrastki, ki jih je treba, če nasprotujejo slovanskemu jezikovnemu zakonu, kljub rabi med ljudstvom iztrebiti.« Pri Pleteršniku, S-NS I, str. VII: »Prav tako se tudi ni sprejemala večina takih tujih besed, katere prosti narod sicer pogostoma pa brez potrebe rabi, ker za dotične pojme tudi dobre domače besede še krepko živijo med narodom. – V posameznih slučajih pa je bilo težko določiti mejo med tem, kar se ima sprejeti in kar ne, in mnogo se je moralo prepustiti subjektivnemu razsodku. Mnogokrat n. pr. se je sprejela katera beseda, dasi tuja in redka, ker je za jezikoslovce zanimiva.«

nasprotnega pomena).

S temi oznakami je Pleteršnik gotovo imel veliko skrbi in sitnosti, saj je tako za jezikoslovje še zdaj dokaj trd oreh.³⁸

5.2 Veliko lažje je bilo Pleteršniku dodajati narečnostne oznake. Pozna naslednje. *Ben.*, *BlKr.*, *Cirk.* *BdC*, *Dol.*, *Fr.* (*Caf*), *GBrda*, *Gor.*, *Goriš.*, *Hal.*, *Ig.*, *Ip.*, *Ist.*, *jvzhŠt.*, *Kor.*, *Kr.*, *KrGora*, *Lasče*, *Ljub.*, *Notr.*, *ogr.*, *Poh.*, *Polj.*, *Prim.*, *Rez.*, *Rib.*, *Rož* (*Scheinigg*), *SKr.*, *SlGor.*, *SlGradec*, *Ščav.*, *Št.*, *Tolm.*, *vzhŠt.*, *zapŠt.*, *Zilj.*³⁹ To kaže primerjati z mesti, od koder so mu posamezniki pošiljali besedje, ne nazadnje z ljudmi, ki so to delali. Naj med njimi omenim »T. Porekarja (z vzhodnega Štajerskega)«. VII. Sicer je bilo največ prispevalcev besedja s Štajerskega (12), pa z Gorenjskega (11) itd. Poznavalec slovenskega narečjeslovja za temi oznakami vidi tudi slovenske narečjeslovce in razprave, ki so jih objavljali.

5.3 In še opozorila na jezike: *češ.*, *fr.*, *furl.*, *got.*, *hs.*, *it.*, *kor.-nem.*, *madž.*, *polj.*, *rus.*, *srlat.*, *srvn.*, *stsl.* (= staroslovensko), *stvn.*, *švic.*, *tirol.-nem.*, *tur.*⁴⁰

5.4 Izrazita skupina so tudi posamezniki jezikoslovci: *Alas.*, *Baud.*, *Blc*, *Boh.*, *C(af)*, *Cig.*, *Dan.*, *Danj.*, *Erj.*, *Frey*, *Gutsm.*, *Habd.*, *Hip.*, *Hlad.*, *Jan.*, *Jarn.*, *Josch*, *Kl(odič)*, *Kop.*, *Krelj*, *Levst.*, *M(iklošič)*, *Meg.*, *Met.*, *Mik.*, *Mur.*, *Navr.*, *Pohl.*, *Raič*, (*Scheinigg*), *Slom.*, *Škrab.*, *Škrb.*, *Šol.*, *Štek.*, *Trumm.*, *Tuš.*, *V.-Cig.*, *Valj.* (*Vod.*), *Z(alokar)*.⁴¹

5.5 Strokovnih oznak ima Pleteršnik 21: *arch.*, *astr.*, *bot.*, *chem.*, *geogr.*, *geol.*, *hist.*, *math.*, *mech.*, *merc.*, *mil.*, *min.*, *mont.*, *mus.*, *phil.*, *phys.*, *stat.*, *techn.*, *typ.*, *zool.*⁴²

5.6 Omenimo še, katere tuje slovarje omenja Pleteršnik. V uvodu le »*Heinsijev* nemški slovar, ker je znano, da je bil *Cigalejevemu* v podstavo« (IX), omenjen je tudi Vukov Rječnik. V slovarskih sestavkih je takih slovanskih navedb seveda veliko več. Po Brezniku (SBL II, 384): Miklošič, Rječnik, Dalj, Rank 1863 + Jungmann itd. – Povejmo še, da posebej navaja Murkov in Janežičev slovensko-nemški slovar, ker imata na slovenskih iztočnicah zaznamovan naglas.

6 Če bi hoteli na kratko označiti pomen Pleteršnikovega slovarja, moramo

³⁸ Pri *Cigale*tu v D=SW I (XIV) so take oznake *fig(ürlich)* /likovno/, † *neu* /novo/, **fremd* /tuje/, = *gleich* /enako/.

³⁹ *Cigale*, n. m. XIV ima le: Kr. Krain, U. Kr. Unter=Krain, Kk Kärnten, St. Steiermark, Küst. Küstenland, Istr. Istrien.

⁴⁰ *Cigale*, n. d., str. XIV: *russ.*, *poln.*, *böhm.*, *serb.*, *kroat.*, *altsl.*, *ital.*, *griech.*, *schwed.*; od dežel pa *Böhm.*, *Mähr.*, *Preuß.*, *Schles.*, *Ung.*, *Dalm.*

⁴¹ *Cigale*, p. t.: *Dr. Bl(eiweis)*, *Dalm(atin)*, *Dež(man)* itd.

⁴² *Cigale*: *geom.*, *geol.*, *waidm.* /pastirsko/, *Jäg.*, *mont.*, *merc.*, *mineral*, *jur.*, *milit.* Od splošnih oznak ima še besedotvorni *coll.*, pa *fig.*, *germ.*, *dim.*, *fig.*, *euph.*

reči, da pomeni velikanski osebni dosežek slovenskega jezikoslovca in jezikoslovja. Glede na slovenski del besedja se lahko meri z Miklošičevimi slovarji – sicer pa je bil Pleteršnik njegov učenec. Doslej je Pleteršnikov slovar v nekaterih – ne vseh – ozirih presežen le SSKJ v 5 knjigah, ki pa ima dostikrat tudi kaj balasta, kar je za Pleteršnikov slovar komaj mogoče reči. SSKJ-ju celo marsikaj, kar je Pleteršnik že imel, manjka. Takó označevanje glagolske prehodnosti (vezljivosti sploh), kakor jo imamo npr. nazorno pred očmi pri glagolih *bati se* in *dati*, kjer je pri Pleteršniku takoj za prvim prevodom navedena zveza *b. se koga, česa*, pri *dati* pa *d. komu kaj*. Ali če primerjamo Pleteršnika, ki loči t. i. osebne in neosebne glagole, ko prve podaja s tipom *dáti dám*, druge z *deževáti ūje*, medtem ko ima SSKJ tudi v drugem primeru ob nedoločniku kot drugo obliko naveden sedanjik v 1. os. ednine. Tudi to rešitev bi bili pri SSKJ mirno lahko sprejeli po Pleteršniku.

Torej: Pleteršnik velik slovaropisec in slovaroslovec. Gotovo si – komaj eno leto po smrti – nikakor ni zaslužil izjave J. Glonarja, celo v jezikoslovnem časopisu (ČJKZ 4/1924/): Pleteršnikov »Pleteršnik«, 169–171): »/K/njižna slovenščina kot stvar na sebi in kot leksikografski problem je bilo nekaj, kar je bilo Pleteršniku samo od daleč znano.« In nato v zadnji povedi odstavku: »Med slovenskimi slavisti dvajsetega stoletja je bil prav to, kar med pisatelji zakesneli Jurčičevi epigoni.« (N. m., 171.) – Čisto nasprotnega mnenja je bil I. C. (mislim, da je to bil Izidor Cankar): »Deloval je leposlovno in znanstveno, zlasti pa zbral in uredil velik slovensko-nemški slovar, najlepšo in najzanimivejši knjigo, kar jih imamo Slovenci, neizčrpan in skoro neizčrpljiv zaklad jezikovne lepote.« (DS 1911, 39: Sedemdesetletnica prof. Maksa Pleteršnika, n. m. 39–40.) In Avgust Pirjevec (LZ 1923, Maks Pleteršnik, 240–271): »Iz kaotičnega gradiva je zgradil Pleteršnik harmonično stavbo in ji vdahnil življenje.« (368) In: »/Z/ zaznamovanjem naglasa in izgovora je dvignil slovar visoko nad vsakdanjo praktično uporabljivost in mu dal znanstveno vrednost.« (369) In še: »/S/mo dobili slovar, ki odgovarja znanstvenim zahtevam, slovar, ki je eminentno pripomogel našemu znanju o slovanski akcentologiji /.../. /Pleteršnik/ je dovršil stavbo, katero so gradile generacije slovenskega rodu in kronal delo nešteti slovenskih rok.« (271) A. Brezniku je bil Pleteršnikov slovar sploh največji dosežek slovenskega znanstva (tako v sestavku o Pleteršniku v SBL).

Kot slovaropisec je torej Pleteršnik velik. S svojim Slovensko-nemškim slovarjem je postavil, sebi in slovenstvu, trajni spomenik, »trdnjše od brona« in velik del /Pleteršnika/ se je /s tem delom/ »izognil boginji smrti«. Hvala in slava mu za to veliko dejanje; dejanje posameznika: saj je v kulturnem in znanstvenem prizadevanju v bistvu ves napredek temeljen prav na velikem hotenju posameznika, najsi to delo izvrši sam ali pa ima pri skupinskem vodilno vlogo.

Na koncu naj mi bo dovoljeno reči še to, da sem tudi kot Pleteršnikov sopri-

padnik istemu narečju zelo vesel, ker mu priznanje izreka tudi slovenska država (predsednik častnega odbora za proslavitev 100-letnice dokončanja velikega slovarja je predsednik sedanje Republike Slovenije), kakor sem vesel ljudske pobudnosti, ki je spoznala, da ima, je imela med seboj »preroka«, in tako ni dopustila veljati latinskemu pregovoru, da v svoji domovini, tj. doma, nihče pre-
rok biti ne more.

SUMMARY

The Slovene-German Dictionary by Maks Pleteršnik in many ways is an unsurpassed masterpiece of Slovene lexicography. Its author comes from SE Styria, from the same general area as the authors of the first Slovene translation of the entire Bible and the first Slovene grammar. Pleteršnik prepared the manuscript and had it printed in 12 years, at the height of his productive life (1883–1895). He received some of his lexicographic training from his professor, Miklošič, and practical experience by working on a Latin-Slovene dictionary (after 1895 he worked on the unabridged Latin dictionary as well).

Based on previously collected material for the Slovene-German dictionary and the material he collected himself or organized the collection of, he made the selection of Slovene entries (with a few Kajkavian exceptions); besides literary lexical items he included dialectal and historical (or of historical interest) material in literary form. – In morphonology and morphonography he successfully combined the linguistic tradition of the first half of the 19th c., i.e., before Slavization (Levstik and others), with the contemporary literary orthography and orthoepy, based on linguistic reality as put forward by S. Škrabec (on whom Pleteršnik heavily relied and whom he frequently quoted).

The basic forms of the articles are given economically, i.e., typologically, so that almost all other grammatical forms, i.e., with grammatical or inflectional morphemes, can be derived from them, e.g., *nósiti nósim, mlád mláda*. The words are tonemic accent marked (based on Valjevec's and Škrabec's research), which enables the user to easily determine quantitative accent. The Dictionary was not surpassed by SSKJ from the standpoint of the treatment of parts of speech, but from the standpoint of modern linguistic theory. Pleteršnik has relatively well-developed system of several groups of functional and stylistic qualifiers, e.g., »novoknjižno« or »stilistično«.

Pleteršnik was the first to clearly present the polysemic character of individual Slovene words. He listed the meanings with short translations in German, as well as with units of meaning (e.g., *glava*) and in some other ways. Particularly in borrowed words, he added etymologies; in some cases the etymological origin was confirmed by the examples from dialects (e.g., *vek*). The Dictionary is characterized by clearly-specified valency, particularly in verbs, the difference in person, e.g., *delati -am - deževati -uje* and explicit government, e.g., *dati dam komu kaj*. The illustrative

POETIKA IN GNOZA ROMANA ROMANJE ZA ANIMO

Gnostični roman – obstaja kaj takega? Osnovna refleksivna drža v prozi *Romanje za Animo* Marka Uršiča je kritični vdor v »Resnice« o človeku, svetu in onstranstvu, kakor jih opisujejo »svete knjige«, apokrifi in marksizem. Ta vdor je znamenje sodobnega gnostika, ki brani subjektivno zavest pred vsakršno dogmo in ki »dušo« šteje za izključno osebno stvar, duša je le drug izraz za DA SEM. Filozofsko zgodbo romana dopolnjujeta še ljubezenska in pisateljsko avtorefleksivna, vpraševanje o besedi in resničnosti ter umetnosti in resničnosti. Vseh troje se dogaja in prepleta kot proza, esej, pesem in citat.

Does the gnostic novel exist? The basic reflexive principle in the prose of Marko Uršič's *Romanje za Animo* is the critical penetration of »truths« about man, the world, and the afterlife, as they are depicted in the »holy books,« the Apocrypha and Marxism. This penetration is the hallmark of a modern gnostic who defends the subjective consciousness against any kind of dogma, and considers the »soul« an exclusively personal matter—the soul is merely another expression for I AM. The philosophical plot of the novel are supplemented by the writer's erotic and professional self-reflection, and inquiry about the word and truth as well as art and truth. All three occur and are woven into the text as prose, essays, poems, and citations.

Roman *Romanje za Animo* je literarni dnevnik duhovnega popotnika, ki išče dušo ali svoj SEM.¹ Epski junak, pripovedovalec v prvi osebi, se na poti iz Indije v Slovenijo ustavi v Jeruzalemu, ker živi tukaj njegovo dekle arabsko-židovskega rodu Anima, ker so tu »Božji grob pa Hram na Skali pa Zid žalovanja« oziroma se stikajo trije načini iskanja in razlaganja duše in resnice, in ker se tu ustavljajo bo-goiskalci in »iskalci sebe (kakršen sem jaz) ...« Tu bo kritično razmišljal o vrsti pojmov in resnic krščanstva in drugih azijskih religij pa o marksizmu, tukaj bo pisal gnostični »roman-dnevnik« oziroma bo »modrost gnoze zaznamoval z bo-hemsko poetičnostjo«. Če bi pisal v Ljubljani, bi moral pisati zgolj »potopis z daljnega vzhoda«, saj opisi zunanega sveta in življenja eksotičnih dežel bolj privlačijo bralca, kakor pa kritični pogledi na ondote modrosti in blodnje o človeku in svetu. Povrh ga od Ljubljane odvrata tudi manj primeren družbeni red in slovenski ženski mit. Od obeh se ironično razmejuje zlasti zaradi Anime: ta se pač ne bi znala prilagoditi »lokalno obarvani tragikomediji: samoupravljanju namesto lokalkomunizmu, pa Titu na bankovcih namesto Mojzesu, pa kralju

¹ *Romanje za Animo*. Roman-dnevnik po Anonimusovih »Zapiskih s poti« za tisk pripravil Marko Uršič. Ljubljana, 1988.

Matjažu v vlogi Mesije ...» Predvsem pa Ljubljana zanjo ni ugodna zato, ker so Slovenci »preveč zagledani v svoje sramežljive primadone, v Primičevo Julijo, Miklovo Zalo, Lepo Vido in njim podobne«. Ironija pač, ki pa ne zakriva glavnega vzroka za izbor dogajalnega prostora: avtorjeve lastne iskateljske drže ali hoje za dušo, za Animo, ki jo »ljubi(m) bolj ko domovino – njo, mojo Dušo«. Iskati jo mora in hoče v prostoru, kjer se krešejo skrivnostne predstave o bitnosti, tam kjer so gnostiki popravljali krščansko »Resnico« in kjer se »Resnice« različnih verskih sistemov med seboj izključujejo.

Avtor napoveduje filozofsko in ljubezensko zgodbo, prepletal ju bo od prvega zapisa v dnevnik do njegove poslednje pike. Toda kdo že bo pisal to dvojno-enojno zgodbo, predvsem pa – ali se bo s sredstvom, kakršna sta beseda in jezik, lahko dotipal do bistva, do duše, do Anime, do resnice?

A. Popotnik – pripovedovalec določi najprej avtorstvo teksta. Sprva se ima za urednika šefovega dnevnika, urediti mu je tuje »zapiske s poti«, šef hoče ostati Anonimus. Kmalu pa se zave, da je Anonimus le njegov »drugi jaz«, »moj popolni dvojnik«, da mora torej urediti lastne zapiske. V poglavju »O zaslišanju« označuje avtorstvo z nepreklicnimi sintagmami »iz mojih zapiskov, iz mojega dnevnika«, v sklepnem poglavju »Namesto epiloga« pa avtorstvo zacementira z izjavo: »Sem avtor teh zapiskov resnično – jaz sam.«

Potem ko sprva menda z dnevnikom premaguje dolgčas, mu zapisovanje kmalu pomeni estetsko ugodje in pogloblja bivanjski smisel: »Literarnost je tista, zaradi katere se ob svojem pisanju ne dolgočasim.« In dnevnik je oblika, ki omogoča estetsko-pisne samogovore tudi v posili-osamljenosti, npr. v ječi, in je obenem tudi oblika dialoškosti z nenavzočim, z »notranjo pričo«, s prihodnjim možnim bralcem. Pisec vse do konca vztraja pri sintagmi »zapiski s poti«, vendar poudarja, da ne dela niti potopisa niti kakšne kronike. Dvomesečno prijateljevanje z Animo ni veliko dogajanje, ni niti gradivo niti dober okvir za kroniko. Še manj so ti zapiski kakšen veliki citat, pa čeprav je prav citat iz »svetih knjig« zelo opazna prvina pripovedi.

Pri oblikovanju svoje duhovne zgodbe rabi poleg običajnega proznega besedila tudi esej, pismo, pesem in citat. Pisma stavlja seveda na mesta, kamor vsebinsko sodijo. Pisma Anime potrjujejo njeno ljubezen, govorijo pa tudi o palestinski odporniški organizaciji, ki je marksistično usmerjena. Pripovedovalčeva pisma iz zapora izražajo ljubezensko čustvo in duhovno iskateljstvo. Obojna potemtakem sooblikujejo intimno zgodbo in naravo palestinskega konflikta. Citati iz Biblije, Kur'ana, Talmuda, iz apokrifov Nove zaveze ter iz indijskih Dhammapade in Bhagaradgote so razpeljani po vsem besedilu, so trdna oporišča na iskateljskih poteh. Pesemski vložki vnašajo v roman lirske tone in povečujejo že sam po sebi stopnjevanje ritem dnevnih zapisov.

Pripovedovalec potemtakem veliko premišlja tehniko svoje pripovedi. Še posebej pa ga zaposluje vprašanje, ali svojo zgodbo sploh lahko zapiše v besede oziroma kaj sploh je tisto, kar zapisuje. Ali je lastno zgodbo moč zapisati takšno, kakršna je, ali pa je moč napraviti le njen bolj ali manj površen povzetek. Kajti: živeti in zapisovati se ne godita istočasno, zaradi česar je tudi lastno zgodbo mogoče zapisati le post festum. Seveda se kaj dogaja tudi med pisanjem, zapisati je moč npr. »kje sem«, »kod me nosi reka trajanja«, torej trenutna stanja. Skratka, pisati/zapisati lastno zgodbo terja podoben časovni zamik, kakor ga terja snov sanj.

Romanesknega zapisa pa avtor ne problematizira le z razdaljo med dogajalno/zgoditvenim in zapisnim časom, ampak ga stavi pod vprašaj tudi kot besedno tvorbo, kot sestavljenca iz besed, iz jezika. Izhaja iz poznane misli, da so »meje mojega jezika meje mojega sveta«, da je osebni slovar omejen. Vprašuje se tudi, kakšno količino »jaza« je moč z besedami izraziti ter koliko predmetne in druge stvarnosti se da vpisati v besede. Natančno ve le to, da se literatura dogaja v jeziku, ki obsega več resničnosti, kot jih lahko obseže »empirični jaz« in da prav obsežnost jezika pisatelju omogoča spremljati epskega junaka iz ene resničnosti v drugo resničnost. Pisateljeva beseda pa kljub tej možnosti vzpostavi le svet, ki daje slutiti, da onkraj njega obstaja še podaljšek, mogoče resnična bit sveta, ali kakor pove avtor: »Besede kažejo čezse, tja, kjer ni več besed.«

Pripovedovalec si dovoli še hudomušno digresijo vase. Kakor se namreč jezik v pisateljskem procesu »razplasti na – kakor pravijo filozofi –objekt-jezik, meta-jezik, meta-meta-jezik itd.«, tako je razplasten tudi pisatelj sam. Avtor *Romanja za Animo* je razplasten na kar štiri »jaze«. Tretji piše zgodbo o prvih dveh, četrti pa »v Sloveniji piše zgodbo o meni, tretjem jazu«. In katera sta prvi in drugi? Drugi se igra radoživo nočno svatovščino in je obenem tudi prvi jaz, ker ugotavlja, da je med svati prav on ženin: »Jaz sem ženin in moja nevesta je smrt.« Gre za četverno-enojni jaz ali za duhoviteža na šahovnici življenja in smrti. Pripovedovalec se ob tej igri nagajivo posmeje, njegova razcepljenost na več jazov je namreč le metafora, le literarno-filozofski trik, ko pa je le shizofrenik dejanski razcepljenec.

Pa vendar: če je psihomagija, po kateri astralni jaz gleda telesnega, zgolj čarovnija, doživlja pisatelj dejanski premik perspektive. Njegova duša se namreč rada naseli v »astralnih telesih« svojih literarnih junakov, in epska oseba potem ni več »objektivni« ta in ta, ampak le še odsev pisateljeve duše. V poglavju »Nespo-razumi« Anima npr. ugovarja, da podoba v Animusovem dnevniku ni njena podoba, da avtor te podobe ljubi le »svojo podobo« Anime, »svojo dušo ali celo svojo literarno figuro, ki jo vidi(š) v njej (v meni) kot v kakšnem zrcalu«. Avtor pa se za povrh skorajda resno vpraša, ali nazadnje ni tudi telesna Anima »zgolj odsev njega (mene) samega?« Pač staro vprašanje o razmerju med objektivnim in

subjektivnim v umetnini, med modelom in umetniško podobo, o katerem razpravljata tudi slikar in upodobljenka v Cankarjevi noveli *Melitta* (1911). Cankarjev umetnik in Uršičev dnevnikopisec poskušata v *Melitti/Animi* spoznati tudi sebe, ter prestopiti mejo med življenjem in podobo.

Premišljevanj o jazu, duši, resničnosti in pesništvu tukaj še ni konec. Avtor se mora odločati npr. o tem, ali duša je ali je ni in če je, kdo in kaj je duša.

O duši hoče pisati znanstveno, objektivno, iz samega sebe. Ve, da so o njej pisali Aristotel, Platon, Avguštín, Tomaž Akvinski, Descartes in Pascal in da so drug za drugim ostali brez zadostnega odgovora. V Kur'anu jo jamči Gospodar, budizem je ne priznava, skratka, v verskih in miselnih sistemih obstaja ena sama sitnost o tem, kaj je duša. Toda naj so vsa ta modrovanja in vprašanja nemara »v božjih očeh nespamet«, dvom o duši pač obstaja. In kod drži edina zanesljiva pot iz dvoma? Ta, edina tudi znanstvena pot do duše je zavest o samem sebi: to, da občutim, da SEM, je ta pot. Če pa DA SEM ni duša, kaj potem sploh je? Uršič/avtor se odloča za sklep: »Edino to DA SEM« je moja duša. In tisto, da nekoč vstanemo »v nekih drugih, tujih likih« kot nekakšna astralna telesa, je popolnoma nemogoča in nesmiselna pot iz dvoma, kajti vsakdo hoče »vstati« v svojem sedanjem liku, ravnati torej sv. Pavlu navkljub, ko v Prvem pismu Korinčanom napoveduje spremembo človeka v astralno telo. Avtor si ob Pavlu privoščí ironično vzporednico s hirošimskim dogodkom, ko so ljudje 6. avgusta 1945 ob 8. uri v hipu izpareli v eter.

Na eksistencialni točki DA SEM se pripovedovalec vrne k vprašanju o umetnosti in resničnosti. Da bi napravil vtis na bralce, si je nekoč za svoj prvi roman »izmislil napeto zgodbo«, pa so mu potem ugovarjali, naj bi pisal le to, »kar mu (mi) resnično leži na duši«, ker samo to bo umetniško učinkovito in resnično. Zdaj piše roman o *Animi* po resnici, vendar je tudi prvega pisal po resnici, in kakor si je takrat moral izmišljati, si mora izmišljati tudi tokrat, nujno tudi izmišljati, saj obakrat piše svoj roman, svoj DA SEM. Da vsakdo piše in naj piše svoj roman, mu dokazuje tudi opomin v sveti knjigi Elif Lam Mîm, da bo »težko tistim, ki s svojimi rokami pišejo knjige, potem pa govorijo: 'Glej, to je od Al-laha!'«

Ob premisleku, kaj in kdo je duša, pripovedovalec potemtakem sklepa, da je resnica umetnine subjektivna, da je izraz duše/subjekta. Da je enako subjektivna, kakor je subjektivna tudi biblijska in talmudska resnica o onostranstvu; tudi skrivnostno onostranstvo je le človekova resnica, je z njegovimi rokami napisana knjiga.

S stališča DA SEM se ozre še po vprašanju, ali je moč opisati »kar se je resnično zgodilo« v okolju, v »zgodovini«. Odgovarja si, da spet ne more drugega dati, kakor svoj »opis okrnjene resnice«, ker če bi tako hotel »pisati, kar se je resnično zgodilo«, bi bilo tisto v zapisani obliki »spet samo zgodba«. To pa

seveda nikakor ne pomeni, da umetniški subjektivizem izključuje resnico o drugem človeku in zgodovini, marveč prav nasprotno: človek piše »zgodbe, ki naj bi z drugačnimi besedami, v drugih prostorih in časih povedale tisto bistveno, kar človek doživlja na poti svojega življenja« (Intermezzo). Z drugo besedo: tudi *Romanje za Animo* ima svoje splošnočloveške razsežnosti.

B. Po tem obrisu poetiške in estetiške zgodbe romana pogledajmo še njegovo filozofsko zgodbo, poglede na kategorije: najvišje, popolno, sreča, resnica, tujost, večnost in druge.

Misel, da se je bolje predati ženski, »kot pa da se daš zapeljati kakemu zaslepljenemu fanatiku, kakšnemu lažnemu preroku ali celo partijskemu sekretarju«, je prav trdna podlaga za avtorjevo presojo različnih verskih in filozofskih pogledov na življenje in svet. Pozna verske pripovedke o džennetskih, »rajskih vrtovih«, pripovedke o najvišjem, o popolni sreči in nesreči, pozna tudi marksistično razlago resnice. Kritično jih premišlja sam, ali pa jih presojata skupaj z *Animo*.

V nekem pogovoru pravi Anima, da je vera »opij za ljudstvo«, duša pa je samo beseda in nič drugega. In bogovi? Kar jih je, nobeden ni etičen, kajti reveže sicer ljubijo, zanje pa ne poskrbijo. Biblijske resnice ima za enake anekdote, kakršna je tista o »pravem križu«. Pozna šale, ki jih je Boccaccio stresal na račun nadangela Gabriela in device Marije. Pripovedovalec se z njo strinja pač toliko, da mu je »Bog stanje duha«, ne pa tisti »malik«, kakor ga slikajo Cerkve. Soglašata, da je »na tem svetu vse nepopolno« in so zato nepopolne tudi predstave, dogme, resnice o bogu, o večnem in o popolnem.

Da ne ostane ujetnik logiciistične mreže, si avtor pomaga tudi z orientalsko pripovedko o Abdulu, ki ga »žeja po popolnem in večnem« in ki se odpravi iskat »džennetske vrtove«, kakor jih obljublja »Allah dželle – šānuhū, Gospodar sveta«. Toda, mar Kur'an zares pelje »po edini pravi poti« in zares pripelje v rajske vrtove? Ne, tudi Kur'an ne: žejni Abdul pogleda na zadnji romarski postaji v vodnjak in pade v temino: »utopil se je v črni vodi«. Pripovedko je moč strniti v spoznanje: rajski vrtovi so NIČ. Na ravni besede obstajajo le kot pravljica in prevara, na ravni duševnosti so sanjska fantastika, ali kakor Abdulovo zgodbo ublažuje Anima, ko jo konča: Abdul je namreč opravil le sanjsko potovanje. Opravil ga je zato, da je spoznal paradoks, da »človek mora iskati popolnost, da bi spoznal, da je ni«. Zgodb o rajskih vrtovih je seveda veliko in so plod tавтоloškega dokazovanja resnice: »Ergo: da na zemlji sploh lahko govorimo o rajskih vrtovih, morajo rajski vrtovi obstajati, ker pa ne obstajajo nikjer na zemlji in tertium non datur, obstajajo v nebesih«. Pripovedovalcu ostaja kajpada le nasmeš ob glumaškem logizmu, da kar obstaja kot pojem, kot predstava, mora biti tudi resnično.

Kot gnostik se pripovedovalec temperamentno razživi v »negativni teologiji«, še posebej v poglavju »Steze, ki se cepijo, vaja iz eksegeze«, v katerem raziskuje najvišjo »Resnico« tako, da vzporeja razlage evangelijev o stvarjenju sveta in nebeškega kraljestva in odkriva bistvene razlike med njimi.

Kaj je vzrok različnosti teh razlag, je nemara ta vzrok različnost ljudi, razlagalcev? Prav mogoče si je misliti, da si je različne resnice namislil človek, in še, da je zato nebeško kraljestvo v – človeku, v DA SEM. Proglasiti človeka za nosilca/imetnika božjega kraljestva pa ni v interesu Cerkve, »ki si lasti v svojem zakupu Resnico in se smatra za edino pravo naslednico Kristusovega evangelija, se ima za duhovno središče sveta ...« A prav krščanski evangelij tej edini lastnici jemlje zakup, zlasti nasprotje med Tomaževo in Lukovo razlago in umestitvijo božjega kraljestva ji močno maje tla. Zato da ostane lastnica edine resnice, Cerkev od obeh razlag namreč kanonizira – Lukovo. Evangelistovi razlagi sta asimetrični. Tomaževa pravi, »da je kraljestvo Očeta razprostrto po zemlji«, Lukova pa, »da je kraljestvo Božje sredi vas« (novejši prevod »med vami«). Prva teza vodi v gnostično, mistično razlago, »namreč da smo vsi božji sinovi tukaj in zdaj«, Kristus pa je zgolj paradigma odrešenika, le nekakšen Prometej.

Krščanski oziroma »Bog« sploh za avtorja in za Animo ni sporen, v nekaj morata verjeti (poglavje »Skušnjave«). Toda verjeti Lukovi razlagi pomeni za gnostika/mistika zgolj biti poslušen Cerkvi ali Državi ali Partiji, dogmatični instituciji, »Resnici Gospodarja«, ki vselej ostro ločuje »dženennet od džennehema« (nebesa od pekla). Pisec se odloči za Tomažev obrazec, za kraljestvo, ki je razprostrto tudi v duši posameznika in ki v njem obstaja kot svoboda in pekel, odloča se za brezno duše in sveta, v katerem ni trdno oprijemljive točke, kot je povedal tudi Dostojevski v *Bratih Karamazovih*.

Ko nasprotuje eni »Resnici« oziroma ne priznava »takšne Resnice, ki bi brez vsakega dvoma začrtala ločnico med dobrim in zlim, med izvoljenimi in zavrženimi ...«, je kakor Indijec Suban, je »list na gladini« deroče reke. Ko namreč mladi Suban izgubi moč odločanja, ga preplavi žalost in se vprašuje po »pravem domu«. Oče ga pomirja in spravi s karmo, z »občutkom večne tujosti«, občutkom smrti. Spomni ga na versko pesem, ki opisuje usodo vseh zemeljskih bitij: »Vsa bitja so nevidna pred rojstvom in po smrti so zopet nevidna. Vidna so med dvema nevidnima svetovoma. Zakaj naj bi potem občutili žalost?« Suban zdaj ve, da je »na brodu ... ve za večno neodrešljivo samoto, odsotnost, tujost vsega sveta, za zgubljenost, brezdonskost«, zdaj ve, da pravega doma ni nikjer.

Tudi naš samohodec za Animo ve za brezizhodnost svojega popotovanja in vpraševanja: morda »nikoli ne pridem do tja ... onstran« in bo »vedno tako, kot je zdaj«, ker »zakaj bi bilo drugače«. Eno pa ostaja pomembno: hoditi, iskati, ne se pokoriti dogmi, pa čeprav človek ve, da ne ve, ali pa ne ve, da ve, kdo/kaj je in kje je Anima in kaj je on sam. Gnostična drža iskalca v romanu zadošča, zadošča mu

»biti svoboden sredi sveta« ali pa »nekje na robu«, biti svoboden in nikoli najti »dna« (Ivan Cankar).

Potem ko opravi s teološko eksegezo najvišje resnice, postavi pod lečo še sebe, saj mu Anima očita, da hoče tudi sam biti razlagalec resnice. V »Zgodbi o razlagalcu in angeliki« pa resnico ironično izroči še politično ideološkim arhontom, najvišjim državnim dostojanstvenikom. Kakor ima Cerkev razlagalce, si izberejo tudi oni razlagalca resnice in določijo njegovo telefonsko klicno številko, ali v citatu: »... so se v centralnem uradu arhonti posvetovali med seboj in sklenili, da uvedejo za javno rabo telefonsko številko pod šifro 'Razlagalec'«. Radijska napovedovalka prebere osmrtnico s poudarkom na nesmrtnosti »tovariša arhonta S —«, ki menda »ne bo nikoli preminil zaradi Duha svojega, ki prebiva v vas«. Napovedovalka postane v hipu nesrečna, ker ne razume »besed o nesmrtnosti Duha tovariša arhonta S.« v družbi, kjer sta Cerkev in država ločeni in misli, da je on »Duh, ki prebiva«, da je on »Bivajoči Duh«, ko je tisto »nebeško bitje« vendar nevidno. Zmedena vprašuje vsepočez, dokler ne zaprosi Razlagalca, naj ji pojasni pojme bivajoči duh – nesmrtni Duh. Razlagalec ji napol pitij-sko obljubi »se bova že še videla«. Njo pa prešine privid angela – angelike in zblazni. Pač ironični primer, kako človeka sfanatizirajo, da verjame v »Duha«, ki ga ni.

Tako je sfanatiziran tudi Animin brat Ahimed, vojak džihada, ki verjame, da je služabnik svete vojne in kot terorist ve, da mu je vse odpuščeno po Kur'anovem geslu: »Vi jih niste ubijali, temveč Allah —«. Tudi stražarja utegneta biti fanatika in verjameta v »idejo svetovnega komunizma«, morda se jima Komunistem svetlika kot džennet v višavi«. Žid Jaakov, pripovedovalčev stanodajalec, pa pozna qumramski rokopis sekte esenov z obal Mrtvega morja, v katerem piše, da je »mladim mogoče fanatizem oprostiti, starim pa ne«.

Še najmanj pa je fanatizem oprostljiv razumniku, prosvetljencu. Ta se pač ne more strinjati s palestinskim terorizmom, še manj z izraelskim nasiljem do Palestincev. Še najmanj pa sme razumnik pristajati na moralno zmoto in slepilo, ki a priori odzema krivdo, pristajati na slepilo: »Nedolžen sem pri krvi tega človeka. To je vaša stvar.«

Uršičeva »gnoza« potemtakem v nobenem primeru ne odstopa od – subjekta. Njegova gnoza ni v skladu s tem, kar so v drugem stoletju hoteli gnostiki, namreč narediti krščanstvo za absolutno in hkrati za svetovno verstvo in ga skušali s poduhovljenjem, s skrivnostno in fantastično teozofijo, ki vsebuje drobce helen-ske vere misterijev in modrost orientalskih kultov, povzdigniti nad vero Stare zaveze in nezadovoljivo verovanje verne skupnosti.² Njegov problem je v pre-

² Karl VORLÄNDER, *Zgodovina filozofije I. Gnosticizem*. (Ljubljana, 1968), 196.

magovanju protislovja, da je svet ustvaril dobrotni »Bog«, in prepričanjem/spoznanjem, da mora biti taisti svet šele odrešen in da ga lahko odreši samo človek. S svojo gnozo krščanstva ne zanika, pa tudi drugih verstev ne. Je krščanski modernist, ki najvišjo Inštanco premešča iz ustanove in dogme v subjekt, ravna podobno, kakor krščanski pesniki ekspresionisti, ki so se borili z bogom za boga.

C. Stil romana *Romanje za Animo* je zmes realistične pripovedi, prepletene s fantastičnimi vložki, esejem in močno poetiziranimi sekvencami z deloma psalmistično ritmično podlago. Duhovna in ljubezenska zgodba se odvija v sklenjenih dnevniških zapisih, ki jih je petdeset v razponu od 29. maja do 20. julija 198.. Na dvestodesetih straneh besedila šteje najdaljše poglavje dvajset strani, najkrajše, »Memento«, pa ima le štiri proste verze. Med epskimi osebami sta pripovedovalec in Anima v popolnem ospredju, ob njiju pa vstopijo in, ko opravijo svojo nalogo, brž tudi izstopijo pripovedovalčev stanodajalec in posojevalec svetih knjig Jaakov, Animin molčeči brat Ahimed, ki se skriva pri pripovedovalcu, policijski agenti in stražarja. Te osebe skupaj z Animo pokrivajo arabsko-židovski spor, ki zapečati tudi usodo obeh protagonistov.

Pripovedovalec in Anima vnašata v sorazmerno realistično zgodbo sanjsko in versko fantastiko, idealne in katastrofične pripetljaje in »doživetja« iz sanj in z meje zavesti. V indijski pripovedki rišejo sanje Abdulu rajske vrtove, lepotno očarljive in srhljive podobe in impresije, npr. predirljivi glas »stražarja sna, na meji dveh svetov«. Učinkovita je sanjsko groteskna svatovščina pripovedovalca in Anime, ki se končuje z baladno pesmijo »Beli stolpi«. Naša junaka poroča Jaakov na pokopališču, Anima gleda grobove »od vzhoda do zahoda«, priči sta vaški muzikant in žena, ki roti umrle; pred svetiščem se začuje »predirljiv, smrtni krik« in angela prineseta mrtvo jagnje na oltar. V razigrane svatovske pesmi se hipoma zareže balada o ženinu in nevesti na »črnem vrancu« in kako »v grobu ležijo objete kosti, / ženin z nevesto v večnosti spi, / pad njima zgolj šekina bedi«. Pripovedovalec pripoveduje tudi svoje tri v »verigo med seboj povezane sanje« (Tri poročila za analizo). Njegovo je tudi »videnje v snu« ali vdor šakalov in njihovega divjega plesa okrog njega, pač groteskna stilizacija videnja, ki jo je moč navesti kot enega od številnih slikovitih opisov:

– In glej, tedaj začno iz jam, iz razpok med kamni in peskom, lesti roke, noge, boki, vse polno jih je, kakor živi ognji se plazijo iz zemlje, in tudi glave vznikajo iz tal, oči, ušesa, nosovi, le obrazov ne morem prepoznati, in tam so lakti, meča, hrbti, in mnogi prsti tipljejo po pesku, iščoč opore, ko pa se zmuznejo na plan, telesa gola zvijajo se kakor kače, reči hočem deli teles, saj vsak del živi zase, noga, trebuh, rama, rit, vse več jih je, teh spak, ki plešejo pod črnim nebom in me vabijo k sebi, božajo me prsti, grabijo me roke, dražijo me boki, gledajo me oči

kot hurije razprto, objemajo me prsi mameče vabeče, ogromna živa vulva izvija se iz tal, da kriknem v grozi nemi, prihajajo že v trumah, divjajo v norem plesu, zvijajo se vase, se žrejo kot zveri, in zdaj – nikar! – uzrem, da m o j a roka pleše z njimi, že moja noga s hurijo odhaja, ledja izginjajo v jamo puščavsko, oko se kotali po vrelem pesku! –

Blizu sanjske fantastike so hipni prividi z meje zavednega. Pripovedovalca presune v ječi močna svetloba, glas angela svetlobe, ki sporoča »Pojdi, sin človekov, svoboden si! Toda pot k meni gre skozi smrt.« V najdaljšem delu besedila, v »Šekini« (spletu norosti in izmišljije) sta fantastično »bitje svetlobe« in Anima isto bitje. Je bil svetlobni motiv v ječi parapsihološki učinek, je bil znamenje Animine bližine? Pripovedovalcu se vsekakor zazdi, »kakor da ga(me) je ona obiskala tisto noč«. Kot filozofski erudit naniza ob svojem videnju še »razodetje« iz Pascalovega »Spominka«, biblijski motiv »videl sem Njegovo obličje« in še motiv »Oče velike svetlobe« v Kur'anu.

Stil gnostičnega romana označuje tudi občutna ritmizacija vseh njegovih delov. Najvišje se ritmični valovi poženejo v pesmih, v anaforičnih naštevanjih in v območju citatov, kjer se oglasijo slovesni psalmistični toni.

29. maja vpiše pesem v obliki carmen figurate. Od dvozložne vrstice »Draga« se do pete vsaka podaljša za nekaj zlogov, zadnje štiri pa se druga za drugo spet krajšajo do iztočne besede »Draga«. Na tej točki avtor brani svoje pesemske vloške, saj sliši bralčev ugovor, da pesem ne spada med dnevniško zapisovanje. Posmehne se z Baudelairovimi zaničljivimi verzi: »ce monstre délicat, / hypocrite lecteur / mon semblable« (ta rahločutna pošast, licemerski bralec, moj bližnjik ... *Cvetje zla*).

Kako mestoma sledi psalmističnim ritmom in dikciji, pokaže primerjava med biblijskim motivom in ljubezenskim motivom:

In prvi kerub reče: ne boj se, človek, saj duša tvoja živi v regratovi lučki! ...

In drugi kerub reče: Ne boj se, človek, saj duša tvoja živi v listju drobnem šelestečem ...

Enako slovesno anaforično kliče ljubimec Animo:

Zdaj vem: Ti si ogenj na oltarju, v katerem gorim!

Zdaj vem: Ti si to – ANIMA!

Zdaj vem, zakaj je Rubezhan iz Širaza v svojem dnevniku zapisal: »Iščem zatočišče pred Tabo v Tebi.«

Kakor v takih primerih, tudi sicer večkrat postavlja odnosnico za subjekt ali objekt in dobiva slovesen ton: »In premišljanje na ležišču mojem in prikazni glave moje so me plašile.« Zanosnejši ritem ustvarja tudi s ponavljanjem rotitvenih in drugačnih besed in povedi: »Pridi Anima – pridi, pridi, pridi!« »O,

Anima! Prehodil bom vso deželo, iskal te bom, iskal, iskal, ljubezen moja!« In še: »Ponavljam si: vse bo še dobro, vse bo še dobro ... Besede bodo naju, draga, preživele. Odrešujoče besede.«

V romanu je obilica besed iz azijskih jezikov, iz svetih knjig in živih govorov. Pisec jih sproti razloži in pomensko poveže s sobesedilom, kar je tudi edino smiselno (torej brez slovarskega dodatka). Enako sproti in logično vključuje citate, le da zanje dodaja še bibliografijo.

ZUSAMMENFASSUNG

Marko Uršič's gnostischer Roman ist ein ästhetisch erfolgreiches Pilgern, ein Wandern durch das Labyrinth existentieller Fragen. Der Autor reflektiert die eigene Unvollkommenheit und Imperfektibilität sowie das Unvollständige von all dessen, was aus menschlichen Vorstellungen und Gedanken quillt. Obgleich er Aussagen »heiliger Bücher« zitiert, steht er deren »Wahrheiten« über den Menschen und die Welt kritisch gegenüber und macht auf ihre widersprüchlichen Antworten auf die gleichen mystischen Fragen aufmerksam. Ihre Wahrheiten seien das Produkt menschlicher Unvollkommenheit und sonst gar nichts, darin komme lediglich der Mensch zum Ausdruck, der die Überwindung des Widerspruchs auf sich geladen hat, daß die Welt von einem gütigen Gott geschaffen wurde, sie und der Mensch jedoch erst erlöst werden müsse. Der Erzähler leugnet nicht die Gnostiken des Christentums und anderer Glaubensbekenntnisse, indes erkennt er als höchstes geistiges Schiedsgericht keine Institutionen und Dogmen an, sondern sein Subjekt, sein »daß ich bin«. In dieses existentielle DASS ICH BIN spannt er auch seine Philosophie der Kunst, der Autorschaft und des Kunstwerks, des Wortes und des Ich, der Sprache und der Wirklichkeit. Obwohl sich das Ich und die objektive Realität im Kunstwerk nicht vollends bestätigen/ausdrücken, da weder das Subjekt über alle Wörter verfügt, noch die Sprache die Wirklichkeit deckt, ist das Kunstwerk dennoch ein entschiedenes Zeichen der »Seele«, Zeichen eines DASS ICH BIN. Der Stil des Buches *Romanje za Animo* ist eine Mischung aus realistischer Erzählung, orientalischer religiöser Geschichten und Traumphantastik, aus Essays und Zitaten. Die Gesichte und die vielen psalmodierend gestalteten Sätze und Absätze intensivieren den poetischen Eindruck des Erzähltexts.

SESTAV TVORBE SEDANJIŠKIH OBLIK V SLOVENŠČINI

V pričujočem prispevku gre za odgovor na vprašanje, v kolikšni meri so v slovenskem knjižnem jeziku posamezne sestavine sistema tvorbe sedanjiških oblik – pregibalne končnice, oblikoglasne premene in naglas – med seboj povezane. Izhaja se od predstave, da je sedanjiški vzorec vsakega slovenskega glagola rezultat povezave določene podstavne oblike tega glagola z določenim razredom pregibalnih končnic, oblikoglasnih premen in tudi določene naglasne uvrstitve. Cilj raziskave je poleg tega primerjava slovenske tvorbe sedanjika s tvorbo sedanjika v drugih slovanskih jezikih.

The present study attempts to answer the question to what degree the elements in the system of Slovene present tense formation, i.e., inflectional endings, morphonological alternations and stress, are interrelated. The underlying assumption is that every Slovene verb's present tense pattern is the result of a connection between its base form and a certain class of inflectional endings, morphophonemic changes and accentological type. Another goal of the study is a comparison of the Slovene present tense formation with the present tense formation in other Slavic languages.

1 Uvod: Cilj in metodična načela

To delo ima za cilj opisati sestav tvorbe sedanjika v modernem slovenskem knjižnem jeziku, po možnosti popolno. Ker so temu področju tvarine že posvečene številne raziskave (prim. npr. Breznik 1911; Lenček 1966; Lunt 1966; Paternost 1963; Svane 1958, 71–81; Stankiewicz 1993, 73–95; Toporišič 1978, 186–195; 1991, 282–342) in ker se ne potegujeva za to, da bi podala kakšna nova jezikovna dejstva, je opravičilo za ponovno razčlenbo tvorbe slovenskega sedanjika lahko le posebni cilj in s tem povezana metoda.

Cilj te raziskave je, da bi slovensko tvorbo sedanjika – natančneje rečeno: tvorbo določnih oblik sedanjika – vključili v tipološko primerjano tvorbo sedanjika vseh drugih slovanskih knjižnih jezikov. Namen, da bi glede tega primerjali slovanske knjižne jezike, je s svoje strani del obširnejšega projekta, v katerega okvirju naj bi bili raziskani in med seboj primerjani tudi preostali sestavi oblikotvorja, da bi tako končno dosegli tipologijo oblikotvornih sestavov slovanskih knjižnih jezikov.

Tipološka primerjava tvorbe sedanjiških oblik v slovanskih jezikih, h kateri s tem delom prispevava, meri na odgovor na vprašanje, v koliki meri so posamezne sestavine sistema tvorbe sedanjiških oblik – pregibalne končnice, oblikoglasne premene, kakor tudi v mnogih jezikih naglas – med seboj povezane, tj. katera implikacijska razmerja so med njimi. Za ta namen je zgrajeno tipološko merilo, ki

za določen jezik prejme določeno vrednost, ki jo je mogoče neposredno primerjati z drugimi jeziki.

Tukaj – seveda le prav splošno nakazana – tipološka usmerjenost najinega namena (k podrobnostim prim. enoto 4) dela potreben poseben opisni nastavek. Da stopnjo sovisnosti med posameznimi sestavinami tvorbe sedanjiških oblik lahko določamo, jih moramo najprej opisati osamljeno in zase. To se bo tu zgodilo v razdelku 3.2, potem ko bodo pred tem v razdelku 3.1 podana pravila, s katerih pomočjo se za vsak glagol lahko določi nanašalna točka za opis vseh sestavin. V razdelku 4 bo uresničen tipološko zastavljeni cilj.

Opis oblikoglasnih premen, ki jih je mogoče opaziti pri tvorbi sedanjiških oblik, nam nalaga, da si za zapis besednih oblik, ki naj jih raziščemo, izberemo način prikaza, ki zagotavlja zajetje vseh ustreznih fonemskih premen. To pa vsekakor ne pomeni, da bi bilo treba imeti za naše delo vseskozi fonološki prepis. Z drugimi besedami: pri tem se v veliki meri lahko držimo sredstev slovenskega pravopisa. Od tega se moramo odmakniti tam, kjer se v slovenskem pravopisu za nas važne fonološke zadeve zakrivajo. O tem v naslednjem razdelku.

Ta raziskava je del cikla razprav, v katerega okviru so bile doslej že obdelane tvorbe sedanjiških oblik in deloma tudi struktura drugih področij tvorbe glagolskih oblik naslednjih slovanskih jezikov: ruščine (prim. Lehfeldt 1978; 1993; Berger 1981a), ukrajinščine (prim. Lehfeldt 1983; 1985), beloruščine (prim. Kempgen 1986), češčine (prim. Berger 1981b), slovaščine (prim. Lehfeldt 1979), srbohrvaščine (prim. Lehfeldt, Kempgen 1978), bolgarščine (Kaltwasser, Kempgen 1981), makedonščine (prim. Kempgen 1979). Namera je, da se zadela jo še doslej obstoječe vrzeli – poljščina in lužiška srbščina, čim prej bo mogoče.

Doslej najboljše jezični opis nastavka, ki se tu uporablja za opis slovenskega jezika, imamo v monografiji W. Lehfeldta (1985) o spreganju ukrajinščine (prim. o tem tudi obsežno recenzijo A. L. Ščarandina in S. I. Alatorceve (1989) kakor tudi Muravyc'ke (1991)). Tudi v preostalih zgoraj imenovanih delih se to pojmovanje zmeraj bolj izčrpno pojasnjuje, tako da tu ni treba predstaviti vseh podrobnosti. To posebej velja za konstrukcijo tipološkega merila.

2 K zapisovanju slovenskih besednih oblik

Kakor že pokazano v 1. razdelku, je v okviru te raziskave treba zapisati zanimajoče nas glagolske oblike tako, da lahko zajamemo vse oblikoglasne premene tvorbe sedanjika. Zato je sedaj treba skratka razložiti fonemski sistem slovenskega knjižnega jezika, da bi potem na podlagi te razlage lahko razvili načela zapisovanja glagolskih oblik.

Po podatkih Toporišiča (1978, 19; 1991, 68–69), Nartnika (1972/73) ter Pravopisa (1990) ima slovenščina naslednje soglasniške foneme: /p-b, d-t, g-k, z-s,

ž-š, dž-č, f, c, h, m-n, r-l/. V naslednjem bomo pri zaznamovanju teh soglasniških fonemov uporabljali ustrezne grafeme.

Pri fonološki razlagi slovenskega konzonantizma znanstvena literatura izkazuje komaj katere sporne točke. Omeniti je tu le s strani Toporišiča l. 1978 še zastopano mnenje, da je treba nastaviti tudi fonema /l'/ in /n'/ (prim. Toporišič 1978, 19). Toporišič je takrat ta fonema predvideval med drugim na podlagi minimalnih dvojic kot *pol – polj* in *ban – banj*, je pa sam priznaval, da gre pri izgovoru palataliziranih /n'/ oz. /l'/ v teh primerih za idealiziran izgovor. Pri Toporišiču (1991, 68) beremo: »Namesto palataliziranega *n* v knjižnem jeziku navadno govorimo navadnega zobnega ali mehkončnega (tega v primeru kot *manjka*).« Podobno je pri palataliziranem /l'/: »Vendar namesto palataliziranega *l* v knjižnem jeziku običajno govorimo navadnega« (69).

Pri glagolih kot *svaljkáti*, *mânjkati*, *pOdâljšati*, *tânjšati*, *pOnEdEljkOvâti* (k *O* in *E* gl. nižje) in nekaterih drugih se zato postavlja vprašanje fonološke razlage teh glasov, zlasti ker dvočrkji *lj* in *nj* ne ustrezata fonetičnim danostim. – Pri *mânjkati* je idealizirani izgovor [mânkati], navadno pa je po Toporišiču (1991, 68) pač treba nastaviti [mânkati] ali [mânĵkati], pri *bôljšati* v idealnem primeru [bôl'fati], v resnici pa [bôlfati]. Torej smo upravičeni izpostavljati na ustreznih mestih fonema /l/ in /n/. Ker Toporišič (1991, 68 in dalje) in Pravopis (1990) fonemov /l'/ in /n'/ sploh več ne omenjata – očitno posledica ravnokar opisanih fonetičnih danosti – se odločamo za naslednji način pisanja: Glagoli kot *mânjkati* in *pOdâljšati* podajava kot *mânØkati* in *pOdâlØšati*, pri čemer Ø naznanja, da je fonološki prikaz ustreznega glagola različen glede na ustrezno grafemsko podobo.

Zlogotvorni /r/, kakor ga imamo npr. v sedanjiku glagola *vréči* – prim. *vržem* –, Toporišič (1991, 86) vrednoti dvofonemsko, tj. kot /ə + r/. V najinem delu so te zveze fonemov grafično podajane z *r*.

Slovensko pravorečje dopušča tako jakostni kakor tudi tonemski naglas (prim. npr. Rigler 1968). Pri tem slovenske slovnice uporabljajo deloma prekrivna ločevalna znamenja za označevanje tako jakostnega kakor tudi tonemskega naglasa. Jakostni naglas: ´ (ostrivec) zaznamuje naglasno mesto, dolžino in ozka *e* in *o*, ^ (strešica) naglasno mesto in širino dolgega *e* ali *o* in ` (krativec) naglasno mesto, kračino in širino *e* in *o*. — Tonemski naglas: ´ (akut) označuje naglasno mesto, nizki ton (naslednji nenaglašeni zlog je visok), ^ (circumfleks) označuje mesto naglasa, dolžino, visoki ton (naslednji nenaglašeni zlog nizek), ` (brevis) označuje mesto naglasa, kračino, nizki ton (naslednji nenaglašeni zlog visok), `` (dvojni brevis) označuje naglasno mesto, visoki ton (naslednji nenaglašeni zlog nizek). — Pri zaznamovanju tonemskega naglasa se ozka *e* in *o* navadno zaznamujeta s piko spodaj: *e*, *o*.

Oznaka vlog ´, ˆ, ˘ in ˜ je po Toporišiču (1991, 66). Ta se je lotil določanja prozodičnega naglasa v slovenščini stavčnofonetično (prim. 1978, 263–299), potem ko je dotlejšnje poskuse določitve slovenske prozodije kritiziral kot nezadostne (1978, 223–265). Ker tu upoštevamo tonemski naglas, bodo tu uporabljena ustrezna tradicionalna ločevalna znamenja, vključno z zaznamovanjem ozkega *e* in *o* s piko pod njima. Da se izognemo nesporazumom, pa pri označevanju jakostnega naglasa uporabljamo naslednje vrste zapisa:

Tonemski naglas	Jakostni naglas
prEgnésti	prEgn'e:sti
Oglušéti	Ogluš'e:ti
Odtísniti, Odtísnem	Odt'i:sniti, Odt'i:snem
prEsójeti	prEs'o:jeti
móči	m'o:či

Na večje težave zadenemo pri zapisovanju slovenskih glagolov glede fonološke razlage samoglasniških fonemov. Samoglasniški sestav se da deliti na tri podsestave: 1. Dolgi samoglasniki, ki se pojavljajo le naglašeni: /i:/, /e:/, /ɛ:/, /a:/, /o:/, /ɔ:/, /u:/. 2. Kratki naglašeni samoglasniki, tu najprej v fonetičnem prikazu: [i], [ɛ], [a], [ɔ], [u], [ə]. Če to razlagamo fonološko, vidimo, da gre za nasprotje v odprtostni stopnji pri /e:/ in /ɛ:/ oz. /ɔ:/ in /o:/, ki se pri kratkih samoglasnikih nevtralizira. Toporišič (1978, 19) to predstavlja kot: /i/, /e-ɛ/, /a/, /o-ɔ/, /u/, /ə/. 3. Kratki nenaglašeni samoglasniki fonetično: [i], [ɛ], [a], [ɔ], [u], [ə], torej enako kot pri kratkih naglašanih, in ista je tudi fonološka razlaga: /i/, /e-ɛ/, /a/, /o-ɔ/, /u/, /ə/.

Glede na pri 2. in 3. opisane razmere iz pravopisnega prikaza ni mogoče ugotoviti, za kateri fonem gre. Prim. glagol npr. *zatogotiti se*, od katerega si oglejmo varianto z akutiranim tematičnim samoglasnikom v nedoločniku, tj. fonetično [zatogótiti se]. Tu se ne da določiti, ali je [ɔ] alofon /o:/-ja ali /ɔ:/-ja. Primeri kot *peljáti*, fonetično [pelj'a:ti], fonološko (po Toporišiču, glej zgoraj) /p(e-ɛ)lj'a:ti/, 1. os. ed. sed. /p'e:lj(e-ɛ)m/, toda velelnik /p'ɛ:lj/ in deležnik /p'ɛ:ljal/, ali *hotéti*, fonetično [hɔt'e:ti], fonološko /h(o-ɔ)t'e:ti/, 1. os. ed. sed. /h'o:č(e-ɛ)m/, toda vel. /h'ɔ:ti/, kažejo, da ni mogoče na podlagi *e* in *o* velelnika ali sedanjika sklepati o ustreznem fonemu v nedoločniku. Čisto enako iz oblike velelnika /b'oj/ ne moremo glede *o* v 1. os. ed. sed. /b(o-ɔ)j'im/ odkriti, ker, kot ponazarjajo naši primeri, od vzorca do vzorca lahko pride do premen fonemov. Z naslonitvijo na nekatere zastopnike moskovske fonološke šole, ki vzpostavljajo t. i. nadfonem, če se na podlagi absolutne fonološke nevtralizacije ustrezni fonem ne more določiti, bomo za nevtralizacijo *e*- in *o*- fonemov v slovenščini nastavili nadfoneme *E* in *O*. V bistvu gre tu za grafično konvencijo: lahko bi jih po Toporišiču tudi zapisovali kot /e-ɛ/ oz. /o-ɔ/ ali pa na kak drug način.

Stankiewicz je l. 1959 ugotovil, da je nasprotje med ozkimi in širokimi samoglasniki pri cirkumflektiranih samoglasnikih odpravljeno (prim. Stankiewicz 1986, 86). To, na Škrabca opirajočo se ugotovitev, prevzema tudi Paternost (1963, 18), medtem ko Toporišič nazadnje (1991, 65) *ô* in *ê* navaja kot foneme. Dejstvo je pač, da sta *ô* in *ê* v slovenskem knjižnem jeziku razmeroma redka (prim. pripombo Priestlyja 1993, 390), okoliščina, utemeljena zgodovinsko. Nanju naletimo npr. v or. ed. ženskih samostalnikov (npr. *nôgo* nasproti *nôgo*) ali pri prevzetih glagolih pogovornega ali ljudskojezikovnega značaja, prim. *pôkam* 'pakiram' nasproti *pôkam* 'počim'. Za to delo je vprašanje o fonemih /*ô*/ in /*ê*/ v zvezi z oblikoglasnimi in naglasnimi premenami pomembno (gl. 3.2.2).

Za /*ə*/ v slovenščini ni posebne črke, navadno se zapisuje z *e*. V tem delu pa bomo uporabljali jasnejši simbol *a*, razen pri zložnem *r*, fonološko /*ər*/, ki ga bomo kot prikazano pisali z *r*.

Podatki o naglasu slovenskih glagolov so iz SSKJ. Pri naglasnih variantah – kot prim. npr. *kupíti*, *kupîti* in *kúpiti* – določamo za vsako varianto samostojno podstavno obliko. Kar se tiče variant sedanjske spregatve, kot npr. *glôdam* in *glôjem*, bomo ustrezni podstavni obliki pripisali samostojne izrazne vzorce.

3 Razčlembeni del

3.1 Določitev podstavnih oblik

Vsak sedanjski vzorec slovenskega glagola si na izrazni strani lahko mislimo kot rezultat povezave določene podstavne oblike z določenim razredom končnic (prim. 3.2.1), oblikoglasnih premen podstave (prim. 3.2.2) kakor tudi določene naglasne uvrstitve (prim. 3.2.3). To so sestavine tvorbe sedanjika, o katerih je bil govor v razdelku 1. Za vsak glagol potrebujemo podstavno obliko (PO), tj. tako obliko, na katero se mora nanašati opis izraznih sredstev tvorbe sedanjskih oblik. Za to je potrebno najprej podati pravila, po katerih določamo podstavne oblike. Izhodiščna ugotovitev podstavne oblike glagola je zmeraj nedoločnik, tj. oblika iz slovarjev in slovníc. Pravila za to ugotavljanje so:

1. Če se ned. oblika končuje na *-Vti*, se podstavna oblika dobi s črtanjem *-ti*.
2. Pri drugih oblikah je podstavna oblika tista iz 3. os. ed. pred končnico:

k1.	Nedoločnik	PO	Nedoločnik	PO	Nedoločnik	PO
	IOvîti	IOvî-	prîEgnîti	prîEgnî-	vênčati	vênča-
	IOvîti	IOvî-	prîEgnîti	prîEgnî-	vênčati	vênča-
	tabOrîti	tabOrî-	gOrêti	gOrê-	blEbEtâti	blEbEtâ-
	tabOrîti	tabOrî-	kipêti	kipê-	ObiskOvâti	ObiskOvâ-
	mOtîti	mOtî-	glêdati	glêda-	pOspEšEvâti	pOspEšEvâ-
	mOtîti	mOtî-	glôdati	glôda-	Obûti	Obû-
	môtiti	môtî-	glôdati	glôda-	sûti	sû-
	dvîgniti	dvîgni-	mîgati	mîga-	Odplûti	Odplû-
	prîtêgniti	prîtêgni-	bîbati	bîba-		

k2.	Nedoločnik	3. os. ed.	PO	Nedoločnik	3. os. ed.	PO
	blésti	blédE	bléd-	grébsti	grébE	gréb-
	cvəsti	cvətē	cvət-	dōlbsti	dōlbE	dōlb-
	cvésti	cvétE	cvét-	skúbsti	skúbE	skúb-
	grísti	grízE	gríz-	zébsti	zébE	zéb-
	lěsti	lězE	lěz-	lěči	lězE	lěz-
	mésti	médE	méd-	móči	mōrE	mōr-
	městi	mědE	měd-	sěči	sěčE	sěč-
	nájti	nájdE	nájd-	sěči	sěžE	sěž-
	nésti	nésE	nés-			

Obstaja omejeno, čeprav ne neznatno število glagolov, katerih nedoločniška oblika se sicer končuje na *-Vti*, pri katerih pa se podstavna oblika vendarle določa po pravilu 2. Prim. listo teh glagolov, vendar brez predpinskih:

Nedoločnik	3. os. ed.	PO	Nedoločnik	3. os. ed.	PO
báti sE	bOjÍ sE	bOj- sE	plěti	plěvE	plěv-
bráti	bérE	bér-	plúti	plóvE	plóv-
děti	dénE	dén-	pOvědati	pOvě	pOv-
drěti	dérE	dér-	práti	pérE	pér-
gnáti	žénE	žén-	řjúti	řjóvE	řjóv-
íti	grě/grē	gr-/gr-	slúti	slóv-	slóv-
–	pójde	pójd-	stati	stOjÍ	stOj-
jěti	jámE	jám-	stláti	stěljE	stělj-
kláti	kōljE	kōlj-	trěti	tárE	tár-
klěti	kōlnE	kōln-	vrěči	vřžE	vřž-
měti	mánE	mán-	vzěti	vzámE	vzám-
mľeti	měljE	mělj-	záčěti	záčně	záčn-
pěti sE	pně sE	pn- sE	-zváti	zóvE	zóv-
pěti	pójE	pój-	zváti	zóvE	zóv-
pláti	pōljE	pōlj-	žěti	žánjE	žánj-

3.2 Opis izraznih podvzorcev

3.2.1 Opis pregibnostnih podvzorcev

Za izražanje slovničnega pomena tistih besednih oblik, ki sestavljajo vzorec sedanjika, ima slovenščina na razpolago tri razrede pregibnostnih končajeve, ki se deloma razlikujejo. Te razrede zaznamujemo s F_1 , F_2 in F_3 :

F_1 :	-am,	-aš,	-a	F_2 :	-em,	-eš,	-e
	-ava,	-ata,	-ata		-eva,	-eta,	-eta
	-amO,	-atE,	-ajO		-emO,	-etE,	-ejO
F_3 :	-im,	-iš,	-i				
	-iva,	-ita,	-ita				
	-imO,	-itE,	-ijO				

Pri F_2 ni določeno, za kateri izmed fonemov /e:/, /ɛ:/ ali /E/ gre, se pravi, da e

predstavlja vse tri možnosti. Da lahko določimo ustrezno možnost, uporabljamo naslednje pravilo: Če je samoglasnik *e* v vseh končajih sedanjika ali akutiran ali cirkumflekiran, gre za fonem /*e*:/ . Če je v edini /*ě*/, sicer pa /*é*/, gre za fonem /*ɛ*:/ . V vseh drugih primerih, tj. pri nenaglašenem /*e*/ v končnici gre za /*E*/.

Ta opis ima prednost, da je število pregibnostnih podvzorcev mogoče omejiti na minimum. Ta prednost pa je dosežena za ceno, da je zgoraj postavljena zahteva, v skladu s katero morajo biti različna oblikotvorna sredstva opisljiva neodvisno od drugega, deloma prekršena, saj je F_2 odvisna od naglasnih podvzorcev (prim. razdelek 3.2.3). Da se temu izognemo, podvzorci F_2 razdelimo na F_{2a} : -em, ..., F_{2b} : -em, ... in F_{2c} : -Em, ... Pri taki razdelitvi pregibnostnega podvzorca F_2 se ne moremo nanašati na naglasne podvzorci, tako da se zdi, da je zahteva po neodvisnem opisu različnih sredstev izražanja sedanjika izpolnjena. Vendar je ta opis deloma preobilnost, ker je npr. podvzorec F_{2c} mogoč le, če sedanjik ni naglašen na končaju, obratno sta F_{2a} in F_{2b} mogoča le, ko je sedanjik naglašen na končaju. Z drugimi besedami, tudi pri razdelitvi podvzorca F_2 na tri variante ne moremo ustrezati zahtevi po neodvisnem opisu. Zaradi tega bomo pri opisu uporabili le tri podvzorci.

Pri F_2 v 3. os. mn. ima lahko poleg -*ejO* tudi knjižno obarvano varianto -*ø*, npr. *nésti* – 3. os. mn. *nésEjO* in *nesø*; *bíti* – 3. os. mn. *bîjEjO* in *bijø*. Podobno je pri F_3 -*ijO* tudi -*é*, npr. *kadíti* – 3. os. mn. *kadîjO* in *kadé*. Obe varianti sta akutirani.

Pri t. i. atematskih glagolih so končaji -*asta* in -*astE* oz. -*esta* in -*estE* (nedol. *jésti*, *dáti*, *íti*, *grém*, *védEti*, *vém* in predposki glagoli iz njih, npr. *snésti*, *pOvédati* itn.). 3. os. mn. ima fakultativno -*dø* nam. -*jO*, pri čemer je -*dø* akutiran. Toporišič (1991, 307) glede pogostnosti daje prednost obliki *dájO*, medtem ko ima pri sestavljenkah z *dáti* končnice -*ta*, -*tE* in -*jO* za »skoraj bolj navadne« (r. t.).

3.2.2 Oblikoglasni podvzorci

Za izražanje slovničnega pomena sedanjika ima slovenščina na razpolago oblikoslovja oblikoglasnih premen, ki jih imenujemo oblikoglasne podvzorci:

(a) Podstavni obliki se dodaja soglasnik -*j*-. *grě-* → *grěj-*.

(b) Samoglasnik podstavne oblike se krne: *klamá-* → *klam-*; *kadí* → *kad-*; *plačá-* → *plač-*; *uspě-* → *usp-*.

(c) -*Ova-*, -*uva-*, -*Eva-* se v izglasju zamenjuje z -*u-*, npr. *zavarOvá-* → *zavarû-*.

(č) Soglasnik ali soglasniški par izglasja podstavne oblike ali tudi zaradi samoglasniške krnitve okrajšana podstavna oblika se zamenjuje z drugim soglasnikom ali soglasniškim sklopom:

b → blj	d → j	z → ž	c → č
p → plj	t → č	s → š	
m → mlj			
v → vlj	g → ž	sk → šč	
	k → č	sl → šlj	
	h → š	č → k	

Da bi vsakemu glagolu lahko pripisali oblikoglasni vzorec, moramo oblikoglasne premene pojmovati tako široko, da se da razložiti tudi tip kot *bráti* s podstavno obliko *bér-*, ki se pri nobeni sedanjíški obliki ne spreminja.

Sedaj lahko opišemo oblikoglasne sedanjíške podvzorce:

M₁ Če se podstavna oblika končuje na samoglasnik, se ta krni. Soglasnik v izglasju podstavne oblike oziroma s krnitvijo samoglasnika okrajšana podstavna oblika ostaneta nespremenjena.

M₂ Samoglasnik na koncu podstavne oblike se krni. Samoglasnik ali samoglasniški sklop v izglasju se zamenjuje z drugim soglasnikom.

M₃ Podstavna oblika se razširja z *-j-*. Če se *-j-* dodaja na *-Ova-*, *uva-* oz. *-Eva-*, se ta premenjuje z *-u-*.

Če ima korenski morfem podstavne oblike nadfonemov /E/ ali /O/, se /E/ premenjuje /e:/ oz. z /e:/, /O/ z /o:/ oz. z /o:/, če naglas pride nanju. Premena /E/ z /ê/ oz. /O/ z /ô/ je zelo neverjetna, saj nismo mogli najti nobenih takih primerov. Ker je vsaj teoretično mogoča, bomo vedno naznačevali, s katerimi fonemi se hiperfonema /E/ in /O/ premenjujeta.

Primeri:

M ₁ :	smûča-	smûč-am
	bér-	bér-Em
(o)	mOtí-	mót-im
(o)	prEpOgní-	prEpógn-Em
(e)	vlEpí-	vlép-im
(e)	prEgní-	prégn-Em
M ₂ :	kápa-	kâplj-Em
(e)	plEsá-	plěš-Em
(e)	jEmá-	jémlj-Em
(o)	pOslá-	pôšlj-Em
M ₃ :	grę-	grěj-Em
	zavarOvá-	zavarúj-Em
	lOčEvá-	lOčúj-Em
	Opljúva-	Opljúj-Em
(o)	Orá-	órj-Em
(o)	Orá-	órj-Em

3.2.3 Naglasni podvzorci

Slovenski knjižni jezik pozna v sedanjiku šest tipov naglaševanja; imenuje jih naglasne podvzorke in zaznamujemo z A_1 , A_2 itn.

A_1 V vseh oblikah naglas kakor v osnovni obliki. A_2 V vseh oblikah je prvi oz. edini zlog končaja akutiran. A_3 V vseh oblikah je prvi oz. edini zlog končaja cirkumfektiran. A_4 V oblikah ednine so končaji kratki naglašeni, v vseh preostalih oblikah pa je prvi zlog končaja akutiran. A_5 Nasproti osnovni obliki se naglas v vseh oblikah sedanjika premika za en zlog proti začetku besede. V vseh oblikah je naglašeni zlog akutiran. A_6 Nasproti osnovni obliki se naglas v vseh oblikah sedanjika premika za en zlog proti začetku besede. V vseh oblikah je naglašeni zlog cirkumfektiran. Če v osnovni obliki tak premik naglasa ni mogoč, prihaja do metatonije, in to sicer v naslednjih primerih: (i) Osnovna oblika je naglašena na začetnem zlogu ali na prvem zlogu, ki sledi predponi oz. predponam; (ii) osnovna oblika ima brez predpon(e) najmanj tri zloge in poleg tega ni naglašena na začetnem zlogu. To pomeni, da se (a) v slovenščini naglas ne more premikati na predpono; da se (b) v večzložnem korenu naglas ne more premikati; in da je (c) premik naglasa mogoč le tedaj, če je osnovna oblika naglašena na tematičnem vokalu.

Primeri:

A_1 : ščípa-	ščíp-am	A_5 : plačá-	pláč-am
zôv-	zôv-Em	(o) krôžĩ-	krôž-im
rĩsa-	rĩš-Em	A_6 : lOčEvá-	lOčũj-Em
bér-	bér-Em	ljubĩ-	ljũb-im
A_2 : trpé-	trp-im	(i) dčla-	dčl-am
lOvĩ-	lOv-im	OdpOčĩ-sE	OdpOčĩj-Em sE
A_3 : kOnčá-	kOnč-ãm	iznakázi-	iznakáz-im
A_4 : žgá-	žg-ẽm, ... žg-éva	(ii) pOlOvíčĩ-	pOlOvíč-im
dajá-	daj-ẽm, ... daj-éva	pOkatrání-	pOkatrân-im
začn-	začn-ẽm, ... začn-éva, ...		

4 Sintetični del: zgradba in struktura izraznih podvorcev

Iz dosedanjega obravnavanja sledi, da ima slovenščina za tvorbo sedanjiških oblik na razpolago tri pregibnostne, tri oblikoglasne in šest naglasnih podvorcev. Vsakemu konkretnemu sedanjiškemu vzorcu katerega koli glagola z ustrežno osnovno obliko lahko pripišemo kombinacijo enega pregibnostnega, enega oblikoglasnega in enega naglasnega podvorca tipa (F_i , M_j , A_k), pri čemer je $i = 1, 2, 3$; $j = 1, 2, 3$; $k = 1, 2, 3, 4, 5, 6$. Vzorec sedanjika glagola *kOnčáti* s osnovno obliko *kOnčá-* npr. ima podobo: *konč-ãm*, *-ãš*, *-ã*, itn., je torej kombinacija F_1 , M_1 in A_3 .

Seveda nas zanima vprašanje, koliko takih kombinacij se v sodobnem sloven-

skem knjižnem jeziku dejansko uresničuje. Preden se lotimo te empirične raziskave, je smotrno ugotoviti število teoretično mogočih kombinacij. Rešitev te kombinatorične naloge ni težka, če upoštevamo, da nobena kombinatorično mogočih kombinacij a priori ni izključena. Pod pogojem, da se vsak podvzorec danega razreda lahko kombinira z vsakim podvzorcem preostalih dveh razredov, je število kombinacij $3 \times 3 \times 6 = 54$ možnosti. V maksimalnem primeru ima torej slovenščina lahko 54 sedanjskih izraznih vzorcev. To maksimalno število zaznamujemo s $K_{\max}$.

Seveda je $K_{\max}$ le teoretična veličina, saj ni pričakovati, da se vse mogoče kombinacije dejansko uresničujejo. Vendarle je $K_{\max}$ za nas pomemben, saj število dejansko uresničenih sedanjskih izraznih vzorcev lahko ocenimo le, če ga primerjamo s številom teoretično mogočih vzorcev. Če bi bilo res uresničenih vseh 54 teoretično mogočih izraznih vzorcev, med posameznimi pregibnostnimi, oblikoglasnimi oz. naglasnimi podvzorci, ne bi bilo mogoče ugotoviti nobenih povezav. Če npr. dani glagol svoje sedanjske oblike tvori s pomočjo F_2 , v tem primeru ne bi bilo mogoče »napovedovati« ustreznega oblikoglasnega ali pa naglasnega podvzorca ali vsaj omejiti števila možnosti.

Obratno velja: čim manj izraznih vzorcev se uresničuje, tem lažje je na podlagi določenega podvzorca napovedovati preostala dva podvzorca ali pa najmanj omejiti število možnosti. Kolikor število uresničenih izraznih vzorcev upada, toliko »povezanost« oblikoslovnega sestava raste. Dosega maksimum, če število uresničenih izraznih vzorcev sovпада s teoretičnim minimumom. Tole minimalno število je enako številu podvzorcev v najboljšežnejšem razredu podvzorcev. To sledi iz dejstva, da mora vsak podvzorec nastopati v najmanj enem izraznem vzorcu – drugače ne bi obstajal. Minimalno število izraznih vzorcev, tj. kombinacij tipa (F_i, M_j, A_k) zaznamujemo z $K_{\min}$. V pričujočem primeru je $K_{\min} = 6$, torej enako številu naglasnih podvzorcev.

Tipološka naloga našega obravnavanja sedaj seštoji v natančni določitvi mesta, ki ga slovenski knjižni jezik zavzema med obema ekstremoma, tj. med popolno nepovezanostjo na eni in popolno povezanostjo na drugi strani. Najprej naštevamo vse podvzorci, ki so v sodobni knjižni slovenščini uresničeni:

(F_1, M_1, A_1)	naštěva-	naštěv-am
(F_1, M_1, A_2)	dá-	d-ám
(F_1, M_1, A_3)	svalØká-	svalØk-ám
(F_1, M_1, A_5) (ø)	kOpá-	kóp-am
(F_1, M_1, A_6)	skúha-	skûh-am
(F_2, M_1, A_1)	strěž-	strěž-Em
(F_2, M_1, A_2)	pOv-	pOv-ëm
(F_2, M_1, A_3)	smě-	sm-ëm
(F_2, M_1, A_4)	vpn-	vpn-ëm
(F_2, M_1, A_5) (e)	smEjá-sE	směj-Em sE

(F ₂ , M ₁ , A ₆) (e)	pEljá-	pĕlj-Em
	dvígn-	dvígn-Em
(F ₂ , M ₂ , A ₁)	ščípa-	ščíplj-Em
(F ₂ , M ₂ , A ₅) (e)	ščEbEtá-	ščEbĕč-Em
(F ₂ , M ₂ , A ₆)	ubrísa-	ubrîš-Em
(F ₂ , M ₃ , A ₁)	klí-	klíj-Em
(F ₂ , M ₃ , A ₅)	kOvá-	kúj-Em
(F ₂ , M ₃ , A ₆)	prEprEčEvá-	prEprEčûj-Em
	nabí-	nabîj-Em
(F ₃ , M ₁ , A ₁)	lôti-	lôt-im
(F ₃ , M ₁ , A ₂)	prEkadí-	prEkad-ím
(F ₃ , M ₁ , A ₅)	krstí-	křst-im
(F ₃ , M ₁ , A ₆) (o)	skOčf-	skôč-im
	pOsnáži-	posnâž-im

Naslednji glagoli se iz različnih razlogov v okviru pričujočega nastavka ne dajo opisati, zato jih obravnavamo kot izjeme:

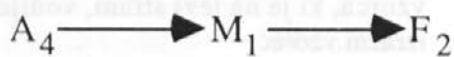
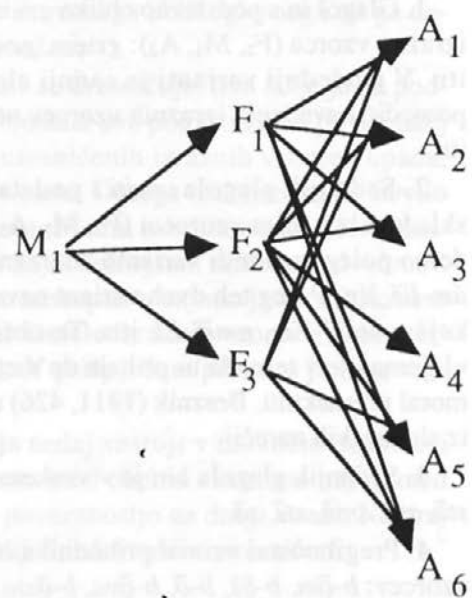
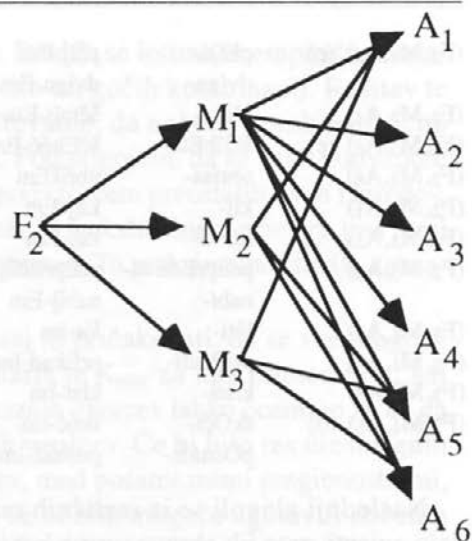
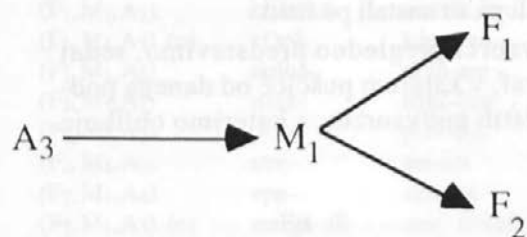
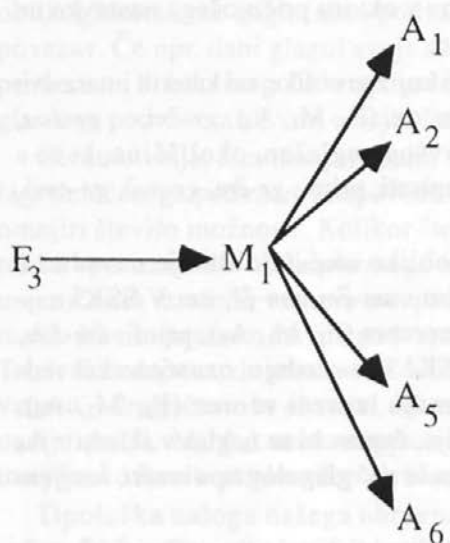
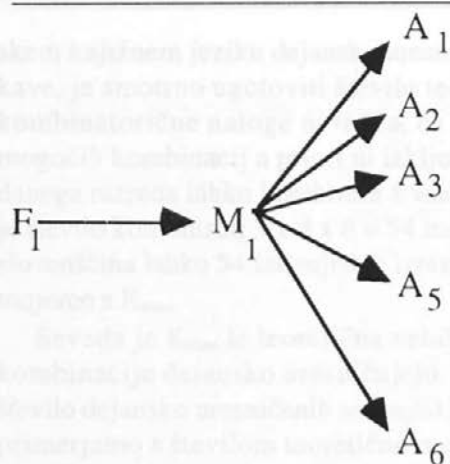
1. Glagol *iti* s podstavno obliko *gr-* ima tri knjižne oblike, od katerih imata dve izrazna vzorca (F₂, M₁, A₂): *gr-ém*, *gr-ěš*, itn. oz. (F₂, M₁, A₄): *gr-ëm*, ... *gr-éva*, itn. V naslednji varianti je zadnji zlog povsod naglašen, okoliščina, ki se s pomočjo navedenih izraznih vzorcev ne da opisati; prim.: *gr-ëm*, *gr-evã*, *gr-emö*, itn.

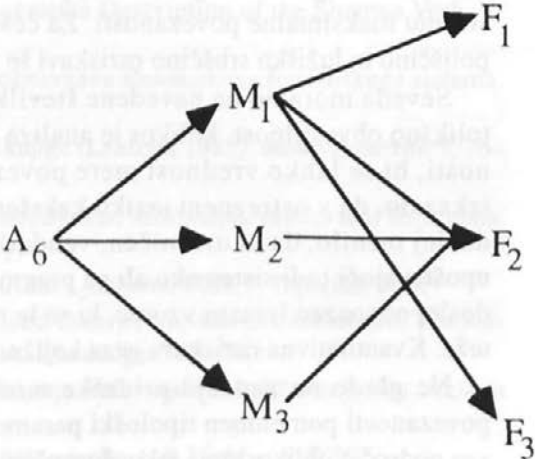
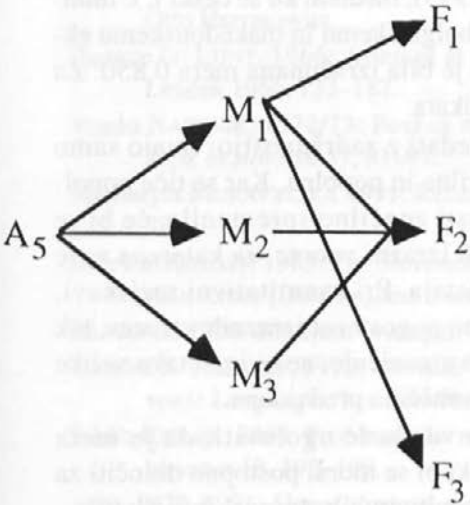
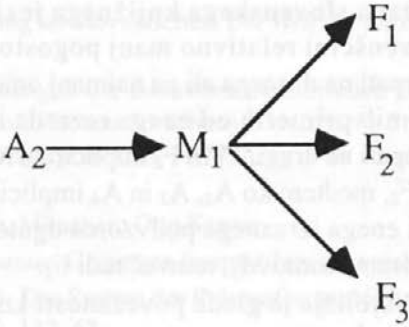
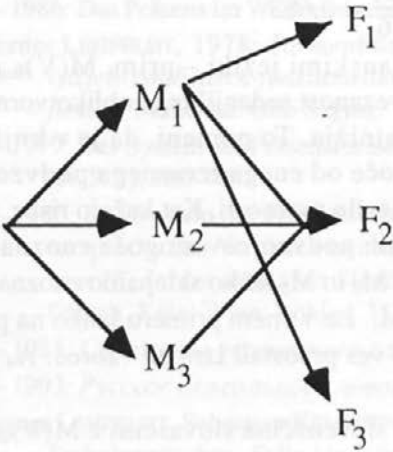
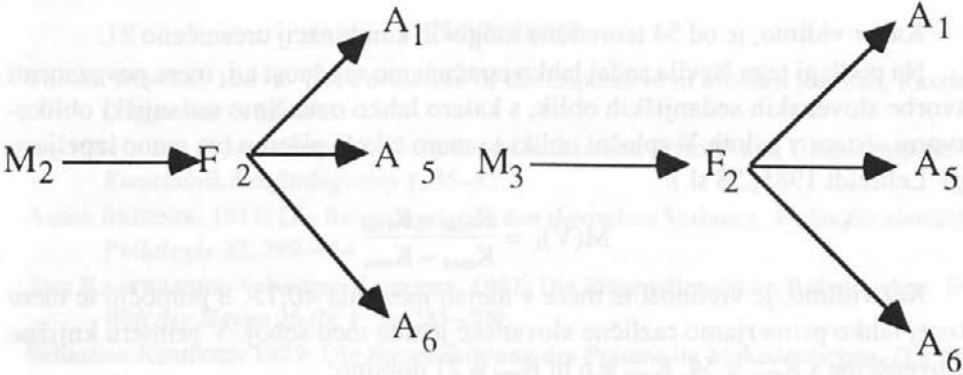
2. Sedanjik glagola *uměti* s podstavno obliko *umě-* se oblikuje navadno v skladu z izraznim vzorcem (F₂, M₁, A₃), prim.: *um-ēm*, *um-ěš*, itn. V SSKJ najdemo poleg tega tudi varianto z izraznim vzorcem (F₂, M₁, A₅), prim.: *úm-Em*, *úm-Eš*, itn. Poleg teh dveh variant navaja SSKJ še naslednjo, označeno kot redkejša: *uměj-Em*, *uměj-Eš*, itn. Te oblike imajo izrazni vzorec (F₂, M₃, A₆). »Izjema« je v tem, da tu prihaja do metatonije, čeprav bi se naglas v skladu z A₆ moral premakniti. Breznik (1911, 426) navaja še več glagolov tipa *uměti*, *umějem* iz slovenskih narečij.

3. Sedanjik glagola *biti* je v vsakem pogledu »izjema«, prim. *səm*, *sĩ*, *jě*, *svã*, *stã*, *stã*, *smö*, *stě*, *sö*.

4. Pregibnostni vzorec prihodnika *bíti* se ne sklada z nobenim naših izraznih vzorcev: *b-ôm*, *b-ôš*, *b-ô*, *b-ôva*, *b-ôsta*, *b-ômO*, *b-ôstE*, *b-ôdO/b-ôjo*. Zgodovinsko gledano so te oblike ali skrčki oblik *bôdEm/bôdEm*, *bôdEš/bôdEš*, itn. (PO *bôd-/bôd-*), ki se tvorijo po (F₂, M₁, A₁), ali pa so nastali po naliki.

Da vse odnose med izraznimi podvzorci pregledno predstavimo, sedaj vsakemu podvzorcu priredimo po en graf, v katerem puščice od danega podvzorca, ki je na levi strani, vodijo do tistih podvzorcev, s katerimi oblikuje izrazni vzorec:

Kakor vidimo, je od 54 teoretično mogočih kombinacij uresničeno 21.

Na podlagi tega števila sedaj lahko izračunamo vrednost t. i. mere povezanosti tvorbe slovenskih sedanjiških oblik, s katero lahko označimo sedanjiški oblikotvorni sistem v celoti. V splošni obliki to mero takole pišemo (za njeno izpeljavo gl. Lehfeltdt 1985, 58 sl.):

$$M(V)_L = \frac{K_{\max} - K_{\text{real}}}{K_{\max} - K_{\min}}$$

Kot vidimo, je vrednost te mere v mejah intervala $<0;1>$. S pomočjo te mere torej lahko primerjamo različne slovanske jezike med seboj. V primeru knjižne slovenščine s $K_{\max} = 54$, $K_{\min} = 6$ in $K_{\text{real}} = 21$ dobimo:

$$M(V)_{\text{Slov}} = \frac{54 - 21}{54 - 6} = 0,688$$

V primerjavi s preostalimi južnoslovanskimi jeziki – prim. $M(V)_{\text{Bolg}} = M(V)_{\text{Mak}} = 1$, $M(V)_{\text{Skr}} = 0,719$ – je torej povezanost sedanjiškega oblikotvornega sestava slovenskega knjižnega jezika najnižja. To pomeni, da je v knjižni slovenščini relativno manj pogosto mogoče od enega izraznega podvzorca sklepati na drugega ali pa najmanj omejiti število možnosti. Kot kažejo risbe, je v sedmih primerih od enega razreda izraznih podvzorcev mogoče enoznačno sklepati na drugi, F_1 in F_2 implicirata M_1 , od M_2 in M_3 lahko sklepamo enoznačno na F_2 , medtem ko A_2 , A_3 in A_4 implicirajo M_1 . Le v enem primeru lahko na podlagi enega izraznega podvzorca ugotovimo ves preostali izrazni vzorec: A_4 implicira ne samo M_1 , temveč tudi F_2 .

Najbližja je glede povezanosti knjižna slovenščina slovaščini z $M(V)_{\text{Slk}} = 0,667$. Še nižji sta meri za ukrajinščino in beloruščino – 0,645 oz. 0,600. Zelo nizka je mera za ruščino: 0,440 (gl. Lehfeltdt 1993), medtem ko se češki t. i. minimalni sistem (prim. Berger 1981b) približuje bolgarskemu in makedonskemu ekstremu maksimalne povezanosti. Za češčino je bila izračunana mera 0,850. Za poljščino in lužiško srbščino raziskavi še manjkata.

Seveda moramo na navedene številke gledati z zadržanostjo: imajo samo tolikšno obvestilnost, kolikor je analiza pravilna in popolna. Kar se tiče popolnosti, bi se lahko vrednost mere povezanosti značilno spremenila, če bi se izkazalo, da v ustreznem jeziku kakršen koli izrazni vzorec, za katerega se je doslej menilo, da ni uresničen, vendarle obstaja. Pri kvantitativni raziskavi, upoštevajoči tudi sistemsko ali pa pragmatično pogostnost izraznih vzorcev, tak doslej neopazen izrazni vzorec, ki se le redko uresničuje, ne bi imel tako velike teže. Kvantitativna raziskava je za knjižno slovenščino predvidena.

Ne glede na zgornje pridržke moramo vendarle ugotoviti, da je mera povezanosti pomemben tipološki parameter, ki bi se moral postopno določiti za vsa področja oblikoslovja tako slovenščine kot tudi drugih slovanskih jezikov.

NAVEDENKE

- Tilman BERGER, 1981a: The Formation of the Imperative in Modern Russian. *Russian Linguistics* 6, 65–80.
- 1981b: Die Präsensformenbildung der tschechischen Schrift- und Umgangssprache. *Kwartalnik Neofilologiczny* 1, 55–83.
- Anton BREZNIK, 1911: Die Betonungstypen des slavischen Verbums. *Archiv für slavische Philologie* 32, 399–454.
- Jörg KALTWASSER, Sebastian Kempgen, 1981: Die Präsensflexion im Bulgarischen. *Die Welt der Slaven* 26 (N. F. 5), 285–309.
- Sebastian KEMPGEN 1979: Die Formenbildung des Präsens im Makedonischen. *Die Welt der Slaven* 24 (N. F. 3), 55–65.
- 1986: Das Präsens im Weißrussischen. *Zeitschrift für slavische Philologie* 45, 349–75.
- Werner LEHFELDT, 1978: *Formenbildung des russischen Verbs – Versuch einer analytisch-synthetisch-funktionellen Beschreibung der Präsens- und der Präteritumflexion*. München: Otto Sagner.
- 1979: Das System der Präsensformenbildung im Slovakischen. *Die Welt der Slaven* 24 (N. F. 3), 380–404.
- 1983: Das System der Präsensformenbildung in der modernen ukrainischen Literatursprache (im Vergleich mit anderen slavischen Sprachen). *Slavistische Studien zum IX. Internationalen Slavistenkongreß in Kiev 1983*, hrsg. von Reinhold Olesch. Köln–Wien: Böhlau, 317–28.
- 1985: *Спряжение украинского глагола*, München: Otto Sagner.
- 1993: *Русское глагольное словоизменение*, Göttingen (razmnoženi rokopis).
- Werner LEHFELDT, Sebastian KEMPGEN, 1978: Das System der Präsensformenbildung im Serbokroatischen. *Folia Linguistica* 12, 137–63.
- Rado L. LENČEK, 1966: *The Verb Pattern of Contemporary Standard Slovene*. Wiesbaden: Otto Harrasowitz.
- Horace G. LUNT, 1966: Attempt at a Generative Description of the Slovene Verb. V: Lenček 1966, 133–187.
- Vlado NARTNIK, 1972/73: Poskus nove obravnave slovenskega fonološkega sistema. *Jezik in slovstvo* 17, 81–91.
- Marharyta MURAVYČKA 1991: Recenzija knjige (Lehfelddt 1985). *Мовознавство* 5, 76–78.
- Jože PATERMOST, 1963: *The Slovenian Verbal System: Morphophonemics and Variations*. Ann Arbor (Diss. Indiana University).
- PRAVOPIS, 1990: *Slovenski pravopis. 1. Pravila*. Ljubljana: DZS. J. Toporišič et al.
- Tom M. S. PRIESTLY, 1993: 'Slovene'. Bernard Comrie, Greville G. Corbett, eds. *The Slavic Languages*. London–New York: Routledge. 388–451.
- Jakob RIGLER, 1968: Problematika naglaševanja v slovenskem knjižnem jeziku. *Jezik in slovstvo* 13, 192–199.
- SSKJ, 1970–1991: *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1–5. Ljubljana: DZS.

- Edward STANKIEWICZ, 1986: *The Vocalic System of Modern Standard Slovene. The Slavic Languages. Unity in Diversity*. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton de Gruyter, 85–91.
- 1993: *The Accentual Patterns of the Slavic Languages*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Gunnar O. SVANE, 1958: *Grammatik der slovenischen Schriftsprache*. Kopenhagen: Rosenkilde und Bagger.
- A. L. ŠČARANDIN, S. I. ALATORCEVA, 1989: Recenzija knjige (Lehfeldt 1985). *Zeitschrift für slavische Philologie* 49, 419–427.
- Jože TOPORIŠIČ, 1978: *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Ljubljana: Obzorja.
- 1991: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

ZUSAMMENFASSUNG

Das System der Präsensbildung in der slowenischen Schriftsprache auf der Grundlage des sogenannten »analytisch-synthetischen funktionellen Ansatzes« ermöglicht den Vergleich der Bildung von Gegenwartsformen slawischer Sprachen auf eine genaue, d.h. numerische Art und Weise. Die Präsensform in einer slawischen Sprache kann beschrieben werden als Verbindung der sogenannten »Basisform« des Verbs mit einer bestimmten Endungsgruppe, dem formenlautlichen Wandel und in vielen Sprachen auch dem Akzentwechsel. Zuerst wird für jedes Verb die Basisform bestimmt, die im Falle der slowenischen Schriftsprache aus dem Infinitiv bzw. der 3. Person Sing. abgeleitet wird. Danach werden die einzelnen Klassen der Ausdrucksmittel des Präsens, jede für sich, beschrieben – die Endungen, der formenlautliche Wandel und die Akzentwechsel. Diese Klassen werden als »Ausdrucksuntermuster« bezeichnet. Der nächste Schritt eruiert, welche der theoretisch möglichen Kombinationen verschiedener Flexions-, Akzent- sowie formenlautlicher Untermuster sich in der zeitgenössischen slowenischen Schriftsprache verwirklichen. Diese Kombinationen einzelner Ausdrucksuntermuster nennen wir »Ausdrucksmuster«. Der Vergleich der Zahl der realisierten Ausdrucksmuster mit dem theoretischen Maximum und Minimum in der Zahl der Ausdrucksmittel zeigt an, wie stark die sogenannte »Verbundenheit« im System der Präsensformenbildung ausgeprägt ist. Je kleiner etwa die Zahl der realisierten Ausdrucksmittel, umso stärker ist die Systemverbundenheit, d.h. umso leichter lassen sich auf der Grundlage eines Ausdrucksuntermusters die übrigen zwei »vorauszusagen«. Die Werte des Maßes an Verbundenheit einzelner slawischer Sprachen sind direkt vergleichbar. Das Slowenische erweist sich innerhalb der südslawischen Sprachen als die Einheit mit dem niedrigsten Wert dieses Maßes.

KOLIČINSKE IN EMPIRIČNE RAZISKAVE LITERATURE

Kvantitativne in empirične raziskave, kakršne nastajajo v okviru družbenih ved, so v opreki s tradicionalnim humanističnim pristopom k literaturi, ki se je utemeljeval v interesu za posamično in omejeval na besedilo. Nehermenevtičnim metodam je literarnost kognitivni fenomen in so zato pozorne na cel literarni sistem, zlasti pa na bralca. Tudi če literarna veda prevzame metode družbenih ved, se bo od njih še vedno razlikovala po izjemnem pomenu, ki ga pripisuje zgodovinski dimenziji svojega predmeta. Razprava predstavlja poskuse, meje in perspektive računalniškega in empiričnega pristopa k literaturi v okviru kognitivne znanosti. Kako bodo komunikacijske tehnologije vplivale na ohranitev nacionalnih jezikov in literatur, še ni jasno.

Quantitative and empirical research, which is a product of the social sciences, runs counter to traditional humanistic approaches to literature, which are based on an interest in the particular and concentrated on the textual features. Literariness is a cognitive phenomenon for non-hermeneutic methods and they thus pay attention to the entire literary system, especially to the reader, and not only to the text. Even if literary scholarship takes on the methods of the social sciences, it would still differ from them in the exceptional importance that it attributes to the historical dimension of its subject. The paper presents attempts, boundaries and possibilities for a computer-based and empirical approach to literature in the framework of cognitive science. How new communication technology will influence the retention of national languages and literatures remains, as yet, unknown.

Humanistika in socialne znanosti

Siegfried J. Schmidt je leta 1992 v reviji *Poetics* napovedal, da bo literarna veda v devetdesetih letih postala del empiričnih kulturnih študij ali pa se bo popolnoma marginalizirala. Z drugimi besedami: literarna veda v okviru humanistike, ki je v krizi, nima nobene perspektive več, zato se mora čim prej prilagoditi normam, ki veljajo za socialne znanosti. Še drugače povedano: dosedanje literarne študije so se osmišljale v sistemu nacionalne zgodovine, umetnosti in kulture, za naprej pa se bodo morale osmišljati v mednarodnem sistemu znanosti.

Napoved se zdi malo pretirana, ker je tradicionalna humanistična aktivnost sredi 90. let še vedno zelo živa in ne kaže prehude zaskrbljenosti, čeprav ji

Razprava je nastala v okviru raziskovalnega projekta o metodoloških vprašanjih kvantitativnih in empiričnih analiz literature, ki ga je s štipendijo omogočil ameriški Fulbrightov sklad, s študijskim dopustom pa moja domača ustanova.

nekatero državo navkljub razraslosti področja in njegovi politični organiziranosti v okviru t. i. skrite univerze močno omejujejo financiranje. Humanistične raziskave se financirajo skozi stranska vrata iz proračunskih sredstev za šolstvo in v bistvu parazitirajo na opremi, namenjeni pouku. Do neke mere je povezava humanistike s sistemom izobraževanja sicer razumljiva, ker je bila humanistična kombinacija poučevanja in raziskovanja od prejšnjega stoletja dalje celo humboldtovski univerzitetni ideal, zaskrbljujoče pa je, da je izobraževanje postalo edino opravičilo humanistike (Denley 1990). Humanistika je bila v preteklosti privilegirana v razmerju do znanosti, zato je lahko prakticirala in zagovarjala avtonomijo znanja, tj. vednost zaradi vednosti same; znanosti so bile bolj pragmatično povezane s tehnologijo, ki je aplicirala in tudi financirala znanstvene izume (Goudsblom 1990). Danes je položaj obrnjen: družbeno so privilegirane znanosti in si smejo privoščiti avtonomne raziskave, humanistika, ki nima nobenega družbenega vpliva več, pa se mora prodajati na prostem trgu. Prisiljena je posegati po lokalnih virih financiranja, ti pa zahtevajo od nje takojšnjo aplikativnost, to je uporabo rezultatov v učenju, kar seveda pomeni redukcijo stroke.

Humanistika je v obrambni poziciji. Izhod iz nje vidijo hermenevtiki v tem, da se v smislu Diltheyeve opozicije med duhovnozgodovinskimi in naravoslovnimi vedami določi humanistiki poseben položaj v sistemu človekove vednosti, drugačen od položaja rivalske znanosti. Pri nas je temu predlogu sorodno popularno sklicevanje na poseben nacionalni pomen humanističnih disciplin in njihova mobilizacija pod novim imenom nacionalne vede. Zlasti v severni Ameriki je misel na kakršno koli poenotenje znanstvene metodologije tuja; od 60. let dalje zahtevajo celo od socialnih ved vrnitev k starim humanističnim metodam. – Drugačna rešitev se ponuja humanistiki, če svojo metodologijo prilagodi znanstvenim standardom, kakor so to že storile panoge v okviru osamosvojenih socialnih znanosti. Tudi ta rešitev zahteva od humanistike, da se odpove svojemu imenu: na empirične metode v humanistiki naj bi kazalo novo ime kulturne vede ali kulturologija. Posledica te možnosti je sprijaznjenje z večjo stopnjo koristnosti in aplikativnosti znanja; zgled so ji lahko socialne vede, ki se po desetletjih znanstvene »objektivnosti« in akademske inštitucionaliziranosti ter socialno neangažiranega profesionalizma spet utemeljujejo v reševanju socialnih problemov, zaradi česar so se ob prelomu stoletja pravzaprav tudi osamosvojile od tedaj socialno neangažirane humanistike.

Humanistika je izurjena v spraševanju o smislu vseh stvari na svetu, svoje lastne smiselnosti pa vendarle ne zna prepričljivo dokazati inštitucijam, ki ji zagotavljajo eksistenco. Zaveda se, da ne prispeva veliko k splošnemu družbenemu blagostanju: lingvistika npr. ne uči lepega izražanja in sama ne razvija jezika in literarna veda ne uči pisanja dobre literature. Tudi kot način zapolnjevanja prostega časa je ni mogoče utemeljiti: humanistika je v tem smislu veliko manj primerna

kot npr. zbiranje znamk. Rada se upravičuje s splošnimi frazami o tem, da razvija duha, osmišlja življenje, daje široko izobrazbo, ki je vrednota sama na sebi (Denley 1990), spreminja naš pogled nase in na svet in se zavzema za humanizacijo družbe. V nekoliko boljšem položaju kot humanistika so umetnosti; na voljo je cela vrsta razlogov za obstoj lepih umetnosti in slovstva. Paradoksalno je, da prav te razloge našteva tudi humanistika za svoj obstoj in tako smiselnost ved o umetnosti izvaja iz pomembnosti njihovega predmeta. Za Fokkemo (1990, 146) je literatura nekakšen laboratorij oziroma poligon, kjer se bolj sproščeno kot kje drugje (sproščeno zato, ker bralca zaradi fikcijskega značaja neposredno ne zavezuje za akcijo) iščejo alternativne rešitve človeškim problemom. Artikulira teme in vprašanja, na katere še ni inštitucionalnih odgovorov (romani Dostojevskega so npr. anticipacija kasnejše psihiatrije, znanstvena fantastika je obstajala pred vesoljsko znanostjo, literatura je prva načenjala vroče javne teme od homoseksualnosti do vojnih zločinov), in nam pomaga do premišljenih odločitev v zasebnem in javnem življenju. Da bi literatura lahko opravljala svojo regulativno vlogo, jo je treba prav brati in razumeti: tega nas uči literarna veda in zato je literarni študij smiseln in potreben.¹

Praktična razlika med tradicionalno humanistiko in socialnimi vedami je v dejstvu, da je humanistika samorefleksivna, da bolj razmišlja o svojem lastnem smislu, skratka – izraženo z jezikom ljudstva – da »filozofira«, medtem ko socialni znanstveniki »opravljajo svoj posel«, to je zbirajo in urejajo velike količine podatkov, popisujejo in katalogizirajo socialne in kulturne pojave z metodami, ki so v stroki standardne, in dejstva po trdnjših pravilih tudi interpretirajo. Humanist vidi svoje poslanstvo v ohranjanju in osveževanju kulturne vednosti, znanstveniku naj bi šlo v prvi vrsti za analizo te vednosti. Slednja razlika je v veliki meri le načelne narave. Nekaj časa se je zdelo, da so socialne vede zaradi objektivnih empiričnih metod imune pred vplivom ideologij in socialnih interesov, vendar danes ni nobenega dvoma o tem, da jih oboje določa na enak način če ne še bolj odkrito kot humanistiko. Ritualni primitivnih ljudstev so v antropologiji popularni menda zato, ker naši kulturi manjka ritualnosti, ženske študije so prilžnost za uveljavitev ženskih socialnih interesov, študij nacionalne kulture ima v temelj vgrajeno potrebo po ohranjanju te kulture.

Empirično literarno vedo moti staro humanistično prizadevanje, naj bi vsaka razprava predstavila popolnoma novo, svežo, drugačno interpretacijo pojavov; to je samo odmev romantičnega estetskega postulata izvirnosti, ki je naložen literarnim besedilom, in dodatno priča o odvisnosti literarnih študij od njihovega pred-

¹ Podobno tudi ZWAAN (1993): Branje je spretnost, brez katere ni mogoče doseči načitanosti; načitanost pa v zahodni civilizaciji pomembno prispeva k harmoničnosti in trdnosti bivanja.

meta.² Humanistika se je tradicionalno posvečala formuliranju definicij in teorij, ki so bile praviloma kratke veljavnosti (Fokkema 1990). Nove humanistične teorije niso rasle iz predhodnih, ampak so nastajale polemično proti predhodnim teorijam. Izrekali so jih razne umetnostne šole, nazorska in socialna gibanja in skupine, ki so s pomočjo novega, drugačnega pogleda na stvari običajno le artikulirali svoje posebne socialne interese. Za znanstveni pristop je bolj kot deklarativno izrekanje resnic značilna previdna empirična metoda poskusov in odpravljanja napak.

Humanistika je mednarodno neodmevna.³ Eden izmed razlogov za neodmevnost humanistike je tudi hipertrofija objav, ki jo povzroča tekmovalnost v stroki. Akademiki raje objavljajo, kot da bi učili, ker to morajo, če žele obdržati svoje pozicije tudi kot raziskovalci in ne le kot učitelji. Izračun pokaže (Kenny 1991), da je posledica preveč produktivnega pisateljstva in prevelikega števila objav dejstvo, da dokaj razprav preberejo samo urednik, lektor in korektor. Humanistični članek ima povprečno tako skromno število bralcev, da se njegov natis ne izplača. Za razliko od naravoslovja so v humanistiki raziskovalci večinoma individualisti in so inštitucionalno nepovezani. Ker se ne poznajo, se ne prebirajo, in ker se ne prebirajo, pogosto na novo odkrivajo Ameriko. Elektronske objave – članki bodo dostopni v mreži – bodo za naprej verjetno močno omejile objave v revijah in, upajmo, okrepile komunikacijo med strokovnjaki.

Humanist posveča pozornost odkrivanju in poznavanju posamičnega, specifičnega in drugačnega, socialni znanstvenik pa ima za nalogo formalizacijo ter posplošitev vednosti. Nizozemski literarni teoretik Douwe Fokkema (1990: 243) trdi, da posameznih pojavov znanstveno ni mogoče opisati – znanstveno pristopimo k njim šele takrat, ko jim pripišemo splošne aspekte; samo tako lahko namreč pridemo do intersubjektivnih spoznanj in jih oblikujemo v pravila. Neznano spoznamo tedaj, ko ga priličimo znanemu, ko torej izgubi svojo enkratnost. Humanistične študije se razlikujejo od drugih disciplin po velikem pomenu, ki ga pripisujejo zgodovini kulturnih, političnih, literarnih in umetnostnih pojavov. Vsi zgodovinski pojavi so enkratni, zato mora zgodovinska razlaga, če hoče biti znanstvena, iskati skupne, splošne poteze v seriji posameznih pojavov; dokler le uživa v pripovedi o enkratnih zgodovinskih dogodkih, v znanost ne sodi.⁴

² Northrop FRYE (1991) se je zavzemal, naj bi bila literarnovedna doktorska teza raje dokument o kandidatovem pridobivanju vednosti kot izumljanje za vsako ceno sveže interpretacije.

³ O razlogih za nacionalno zaprtost humanistike pišem v članku *Evropa in Amerika pa literarna veda*, *SS/LK* 31 (Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1995), 111–121.

⁴ Položaj pisanja o literaturi je v tem smislu primerljiv položaju zgodovinopisja. Obe dejavnosti sta se poznanstvili šele konec 19. stoletja, prej pa sta sodili med obrtniške spretnosti.

Preštevane in empirične metode so način za ugotavljanje skupnih lastnosti in zato pot, po kateri se literarne študije lahko preselijo iz humanistike med socialne vede.

Morda je k osamosvojitvi socialnih in kulturnih ved iz humanistike res prispeval tudi interes za pojave neelitne kulture; ko predmet raziskav niso bile več le spoštovanje vzbujaajoče vrhunske umetnine, se je šele odprla možnost statističnega pristopa, ki je rodil novo hierarhijo strok. V praksi vendar hierarhije strok ne povzročajo toliko vsebinski razlogi oz. notranja struktura področja, kot je to vprašanje socialne moči: osamosvajajo se uspešne, razvijajoče se, finančno krepke stroke. Ker denar, družbena moč, vpliv in ugled bežijo stran od humanistike, bodo tu ostale le bolj zaspane stroke, ki jim ne bo uspelo najti novih virov financiranja. Ker se humanistiki namenjajo večinoma le sredstva, ki ne grejo kaj dosti čez plačo učiteljem in raziskovalcem ter njihovih potreb po knjigah, se sposobni dijaki vedno bolj odločajo za študij družbeno uglednejših in donosnejših smeri.

Na področju empiričnih raziskav se discipline zlivajo med seboj, probleme z njihovim ločevanjem si delajo samo še bibliotekarji in državna ter univerzitetna administracija. Kognitivna znanost npr. združuje spoznanja jezikoslovja, psihologije, filozofije, antropologije in računalništva. Nekdaj se je podoben konglomerat strok, zaposlenih z raziskavo besedila, imenoval diskurzivna analiza in se je imel za del semiotike. Psihologija in arheologija sodita obenem v naravoslovje, socialne in kulturne vede, tudi zgodovina je dveh vrst, pripovedna in statistična, jezikoslovje se povezuje s sociologijo in računalništvom. Ne gre za enostransko prilagajanje humanističnih disciplin znanosti, vplivi gredo v obe smeri: znanost je začela priznavati subjektivnost lastnega opazovanja, humanistika pa se vedno pogosteje oprijema empiričnih metod. Cilj zbliževanja je boljše razumevanje človeške pameti v imenu človekovega obvladovanja sveta. – Zunaj empiričnih raziskav je interdisciplinarnost manj zavezujoč pojem, saj se za interdisciplinaren razglaša že kongres, simpozij in seminar, na katerem se srečajo predstavniki različnih strok in pripovedujejo vsak o svojem predmetu. Prostor je odprt le soočanju, ni pa želje po kaki koreniti preobrazbi strok v metodološkem pogledu.⁵

Poleg interdisciplinarnosti določa obnašanje empiričnih strok še geslo kolaboracija,⁶ ki pomeni skupinsko delo strokovnjakov iz različnih disciplin, dol-

⁵ Precej zloglasna resnica je, da znotraj kake discipline dosežejo avtorji odmevnost tako, da si sposodijo metode in ideje s sosednjih področij; najpopularnejša dela na področju zgodovine in sociologije pišejo danes neprofesionalci, publicisti, ki znajo sveže interpretirati znanstveno nabrano gradivo. ZWAAN (1993) vendarle meni, da gre za pravo interdisciplinarnost le takrat, kadar rezultati raziskav koristijo več strokam hkrati.

goročne projekte in politični angažma: socialni znanstvenik in kulturolog, ki sta do zdaj raziskovala iz gole želje po kopičenju vednosti, naj delata v dobrobit svojega raziskovalnega predmeta, npr. govorcev kakega izumirajočega jezika.

Humanistika je danes zastarel pojem; vrsta njenih disciplin se že nahaja v novem okviru kulturnih ved oz. kulturologije. Novo ime naj bi pomenilo nove metode, enake tistim v socialnih vedah. V čem je potem razlika med kulturnimi in socialnimi vedami? Razlika je v zgodovini, kategoriji, ki je posebej pomembna za humanistiko in je ni mogoče obravnavati eksperimentalno tako kot druge pojave. Čeprav radi pravimo, da se zgodovina ponavlja, podoben zgodovinski dogodek, npr. naslednja vojna, nikoli nima statusa ponovljenega eksperimenta, ker pogoji zgodovinskih dogodkov nikoli niso enaki. Strukturalistična 70. in 80. leta so proizvajala dolge naratološke analize in zanemarjala zgodovinski pristop k literaturi. Danes si zgodovinske dimenzije kulturnih pojavov ne upa zaobiti nihče; literarna zgodovina je postala spet paradigma literarne vede. Z naratološkimi in estetskorepcijskimi analizami sicer ne ve početi nič, pač pa koristno uporablja rezultate empiričnih recepcijskih raziskav, ki temeljijo v glavnem na analizi sočasne literarne kritike. To je še najprimernejša osnova nove literarne zgodovine, ki ne bo več zgrajena na periodizacijskem konceptu. Trenutno literarno zgodovino zanima prej vloga posameznih besedil in avtorjev pri formiranju nacije, torej je še vedno pretežno hermenevitične in ne empirične narave.

Kronologija znanstvenega ukvarjanja z literaturo

Do zdaj je bila v zvezi z znanstvenostjo večkrat omenjena beseda empiričen ('povezan s človeško izkušnjo'), ki v ožjem smislu pomeni metodo poskusov (eksperimentov) in odpravljanja napak. Ker je v praksi literarnovednih raziskav eksperiment redka metoda, govorimo o znanstvenosti že ob vsakem na gradivo oprtem poskusu kvantifikacije, formalizacije, generalizacije in sistematizacije literarnovednega znanja in tedaj, ko nam pri teh poskusih pomaga tehnologija, zlasti računalniška. Tehnologija (izvirni pomen besede je 'veda o proizvajanju') je obveljala danes za pogoj prave znanosti. Po izročilu naj bi bila znanost manj zainteresirana za praktično izrabo izumov – le-ta naj bi bila v domeni tehnologije –, v praksi pa med znanostjo in tehnologijo ni jasnih meja z izjemo onih inštitucionalne narave. V splošnem se tehnologiji pripisuje večja moč in vpliv, vendar manj samorefleksije in odgovornosti. V zvezi z literaturo in literarno vedo mislimo na komunikacijske in računalniške tehnologije zadnjih nekaj desetletij, ki so

⁶Zanimivo je, kako besede kolaboracija, kooperacija in timsko delo vedno bolj simbolizirajo uspeh zahodnega sistema in počasi nadomeščajo popolnoma nasprotno geslo tekmovalnost, ki je do nedavnega simboliziralo uspeh kapitalizma v razmerju do vzhodnega socializma.

se začele zlivati v eno.

Z novo tehnologijo podprte metode znanstvenega dela na področju humanistike so šle skozi razvojne stopnje: 60. leta – stilometrija, konkordance in ugotavljanje avtorstva; 70. leta – ustanovitev humanističnih računalniških centrov v Oxfordu, Liègu, Tübingenu, popularni komercialni statistični programi in programi za specializirane podatkovne zbirke (SPSS in *clio*); 80. leta – velike podatkovne zbirke na CD-ROM-ih (Kenny 1992). 90. leta so že v znamenju komunikacije in pridobivanja informacije v globalni računalniški mreži in združitve medijev: digitalne televizije, CD-tehnologije, telefona in računalnika; ključna beseda 90. let so multimediji oz. hipermediji, ki pomenijo kombinacijo besedilne, slikovne in zvočne informacije. Po napovedih strokovnjakov z Inštituta za tehnologijo v Massachusettsu (MIT) se bo do konca tisočletja tehnologija komuniciranja radikalno spremenila in individualizirala.

V tradiciji literarnih raziskav so bila nekatera področja že prej blizu znanstveni eksaktnosti, npr. obravnava in kritično izdajanje starih besedil, raziskave verza, folkloristična katalogizacija tem ljudske (ustne) književnosti ipd. V Nemčiji so formalni postopki z besedili v okviru filologije dobili celo samostojno ime *Textwissenschaft*. Za začetnike znanstvene literarne vede so obveljali ruski formalisti v 20. letih, čeprav so bili raziskovalci obenem tudi pesniki in kritiki, torej z eno nogo še vedno del sistema kulture. Razlog je v tem, da so raziskave razširili tudi na sodobno literaturo, da so oblikovali primerno teoretsko osnovo in poskrbeli za sistematične definicije literarnih pojavov. Zaradi odpora proti sočasnemu pozitivizmu so se sicer odpovedovali psihološkemu in sociološkemu pristopu, vendar so jima bili metodološko blizu. Sistematičnost razpravljanja, teoretični koncept in usmerjenost h generalizaciji vednosti so značilni tudi za fenomenologijo Romana Ingardna, strukturalizem Jana Mukařovskega, recepcijsko teorijo Hansa Roberta Jauša in druge, vendar znanstveno dimenzijo motijo njihov izrecen odpor do empiričnih raziskav, vrednostna ali ideološka izhodišča ter socialna angažiranost.

V angleščino so bili ruski formalisti in Mukařovský pozno prevedeni in so šele po drugi svetovni vojni lahko vplivali na angleško in ameriško literarno vedo. Današnje empirične in metodološke raziskave se razglašajo za neposredno dediščino ruskega formalizma in češkega strukturalizma (npr. Zwaan 1993). Skušajo odgovoriti namreč na isto temeljno vprašanje: kaj je literatura in kaj je literarnost. Siegfried J. Schmidt definira literaturo na prav domač način: od neliterarnih besedil jo ločujeta večpomenskost in fiktivnost. Razlika med starimi in novimi definicijami je v tem, da je bila literarnost nekdanja stvar jezika in besedila, danes pa je v prvi vrsti kognitivni fenomen, je torej stvar spoznavnih procesov in bralca. Empirične analize potrjujejo, da besedila, ki jih imamo za literaturo, beremo drugače kot neliterarna, čeprav se slučajno formalno ne bi razlikovala

med seboj. Za vsak tip besedil obstaja poseben spoznavni kontrolni sistem, ki vodi razumevanje: v novicah smo bolj pozorni na situacijo in dogodke, v leposlovju in v pravnih besedilih pa na način formulacije, na formo.

V Ameriki se je od t. i. literarnega kriticisma najprej ločil Kanadčan Northrop Frye s knjigo *Anatomija kritike* (1957) in svoje sistematsko in eksaktno ukvarjanje z literaturo za razliko od vrednostno ali ideološko (marksistično, tomistično, freudistično) zainteresirane tradicije označil kot znanost. Kot spodbudo za svoj novi pristop je navedel razmah medijev oziroma provokativno spoznanje, da sta sporočilo in zgodba strukturirana enako ne glede na medij, v katerem se nahajata.⁷ Današnje stanje v ameriški literarni vedi ne kaže kaj prida Fryevega vpliva. Večina literarnovednih šol (feministična, črnska, marksistična, dekonstruktivistična, lacanovska, derridajevska, novohistoricistična...) vidi svojo glavno nalogo v kritiki rivalskih ideologij. Izhajajo iz nekoherentnih teorij in so socialno angažirane v okviru t. i. skrite univerze: hočejo spreminjati svet. Vztrajnost teh šol je slab dokaz za pravilnost Schmidtovih zločestih napovedi o usodi neempiričnih literarnih študij.

Literarne raziskave zunaj literarne vede

Velik del empiričnih raziskav literature se je dogajal in se še dogaja zunaj tradicionalne literarne vede. Opus Jurija M. Lotmana, ki je združeval metode ruskega formalizma, informacijske vede in kibernetike, sodi npr. v semiotiko; njeni novi koncepti so bili znak, označeno, tvorec, sprejemnik, hoteni in nehoteni pomen, kod – to je konvencija, ki podeljuje znakom pomen. Tudi naratologija, ki se je navdihovala pri besedilni slovnici (Claude Bremond, Gérard Genot, Algirdas J. Greimas, Gerald Prince, Mieke Bal, Shlomith Rimmon-Kenan), je semiotična disciplina, ker se ne omejuje le na literarne pripovedne strukture. Znanosti in tehnologija so se začele ukvarjati z jezikom in literaturo tako intenzivno, da se govori že o jezikovni industriji, ki je izrazito konkurenčna tradicionalni humanistiki – pomislimo samo na računalniške programe za pisanje besedil, tiskanje, izdajanje, stilno analizo, za prevajanje itd. Rivalstvo je postalo nevarno v trenutku, ko je tehnologija sklenila, da hoče streči istemu aspektu kot humanistika, to je večjezikovnosti in ohranjanju nacionalne ter kulturne identitete, pri čemer je seveda v veliki materialni prednosti (Kenny 1992, 18).

Z literaturo se danes tehnološko, to je izrecno znanstveno, ukvarjajo štiri stroke: empirična literarna veda, literarno računalništvo, raziskave umetne inteligence in kognitivna psihologija (Zwaan in Meutsch 1990). Tradicionalno literar-

⁷ Trditev je popolnoma nasprotna tezi sociologa Marshalla McLuhana, da je informacija bistveno določena z medijem, v katerem se nahaja.

no vedo bi inštitucionalno lahko nasledila le empirična literarna veda, druge tri so del samostojnih znanstvenih panog, ki jim je literatura le eden izmed možnih predmetov. Literarno računalništvo producira programe za količinsko analizo literature, zlasti daljših besedil in besedilnih korpusov, in je v tem sorodno področju jezikoslovnega računalništva.⁸ Raziskave v okviru kognitivne psihologije in umetne inteligence zanima, kako poteka človeško spoznavanje, kako si stvari zapomnimo in kako sta organizirana naš spomin ter vednost, oz. znanje o svetu – spet z namenom strojnega obvladovanja naravnih situacij. Na podlagi minimalnih shem naj bi stroj predvidel oblikovanje standardnih bralskih interpretacij in se naučil razumevanja naravnih besedil tako, da bi lahko delal povzetke in odgovarjal na vprašanja (Ide in Véronis 1990). Temeljna gesla stroke so spomin, dojetje (percepcija), razumevanje (*comprehension*), pomnjenje (*recalling*), prepoznavanje (*recognition*). Predstave o tem, kako razumemo svet in kako je urejena naša pamet, popisuje v obliki kognitivnih modelov.

Pobudo za prve spoznavne modele je prispevalo jezikoslovje, ko je v 60. letih v okviru besedilne slovnice skušalo določiti gramatično strukturo pripovednih besedil, kar še danes navdihuje del naratologije. Mehanicistično zgodbeno slovnico (*story grammar*), ki je angažirala vrsto avtoritet, zbranih okoli revije *Poetics* (1971/72) in drugod (Jens Ihwe, Götz Wienold, János S. Petöfi, Teun A. van Dijk idr.), je kritiziral Roger Schank⁹ in usmeril pozornost raziskovalcev od oblike (strukture) k pomenu in funkciji, prepričan, da zgodb ni mogoče analizirati enako kot stavkov, ker so strukturirane drugače kot le-ti. Jezikovni izraz je le indikator globlje strukture, ki je enaka vsem jezikom. Temelj sporazumevanju niso gramatične sintaktične strukture niti slovar pomenov, ampak koncepti, ki so oblikovani kot izjave in ustvarjajo določena pričakovanja. Schankova yalska šola je bila znotraj raziskav umetne inteligence znana pod imenom razumevanje zgodbe (*story understanding*). Zgodba je način človekovega modeliranja sveta in nikakor ni omejena zgolj na literaturo ali na ljudske razlage sveta, na mite – strukturo zgodbe imajo celo znanstvene teze.¹⁰ Schankovo razumevanje zgodbe je bilo zanimivo tudi za druge vede: zgodovino, sociologijo, psihoterapijo, vzgojo, teologijo itd.

Ker se je domnevalo, da je človek najprej racionalno bitje, računalnik pa naj-

⁸ Le-to je treba razlikovati od računalniškega jezikoslovja, ki je usmerjeno v avtomatsko generiranje naravnih besedil, oz. v sintetiziranje jezika – z namenom naučiti računalnik razumeti in govoriti naravni jezik, pri čemer je zgled otrokov način učenja jezika.

⁹ Roger C. SCHANK, *Conceptual dependency: A theory of natural language understanding*, *Cognitive Psychology* 3 (1972), 552–631.

¹⁰ Evolucijska teorija ima npr. formo pravljice (GOUDSBLOM 1990).

ustreznejša metafora človekovi racionalni plati, se je največ pisalo o računalniških modelih pameti, o t. i. shemah, okvirjih, skriptih, scenarijih, načrtih in ciljih. Najprej je bil izdelan model okvirjev (*frames*).¹¹ Okvir je kos standardnega znanja, ki ga mora imeti bralec, da bi razumel zgodbo. Za vsak okvir je značilna vrsta stereotipnih lastnosti (nujne med njimi se imenujejo konstituante in manj nujne participante) in seznam rež (*slots*), skozi katere je okvir povezan s svetom; takoj ko prepoznamo okvir, tudi vemo, s kakšnimi informacijami (lastnostmi in zvezami) v njem lahko računamo. Prim. stereotipni okvir pesnik: lastnosti so mlad, zaljubljen, občutljiv, bolan, zveze pa oboževana ženska, urednik, podstrešno stanovanje, kavarna. Naslednji spoznavni model, znan pod imenom shema, popisuje tipične situacije oz. dogodke. Spoznavni model z imenom skripti oblikuje vednost o standardnih zaporedjih dogodkov v stereotipni situaciji (Schank in Abelson 1977), npr. obisk restavracije: naročanje jedi z jedilnega lista, vrstni red jedi, plačevanje, napitnina... Nove dogodke takoj pripišemo kakšnemu poznanemu skriptu. Če smo se ušeli in pride zaradi tega do nesporazumov, smo prisiljeni skript modificirati ali si izbrati drugačnega. Teorija konceptov (načrtov) in ciljev (*plans and goals*) je želela modelirati dogodke v literaturi, ker so bili predhodni modeli pri razumevanju literarnih dogodkov nebogljeni in nesposobni simulirati literarno branje. S terminom tema ('končni cilj, ki ne potrebuje nobene razlage več') se ta teorija vrača k tradicionalni literarnoteoretski terminologiji.

Schank in Abelson sta trdila, najbrž pod vplivom vednosti o organiziranosti računalniškega pomnilnika, da je spomin bolj epizodične kot hierarhične narave in da skripte pomnimo v obliki nekakšnega nehierarhičnega seznama. Teorijo skriptov so kritizirali,¹² ker je izhajala iz napačne predstave o primarnosti abstraktnega racionalnega spoznavanja in je zanemarila dejstvo, da človek oblikuje predstave o svetu tudi na podlagi individualnih izkušenj in domišljije. Največje težave imajo raziskave umetne inteligence z razumevanjem literarnih besedil. Moti jih dvojje: večpomenskost literarnih besedil in dejstvo, da ni vsa informacija zgodbene (narativne) narave. Literatura ni reduktibilna na povzemljivo zgodbo in njen cilj je kazati, ne pa praviti. Model strojnega razumevanja literature bi moral upoštevati tudi bralčeve interese in sposobnosti, ki so mnogovrstni, spremenljivi in prilagodljivi. Beremo zato, da bi se informirali, zabavali, si razširili obzorje, in zaradi vrste čisto osebnih razlogov, ki med branjem niso trdno hierarhizirani, ampak se spreminjajo in so težko predvidljivi. Proces razumevanja je generiranje

¹¹ Marvin MINSKY, A framework for representing knowledge, *The Psychology of Computer Vision*, ur. P. Winston (New York, 1975).

¹² Prim. Perry W. THORNDYKE in F. YEKOVICH, A critique of schema-based theory of human story memory, *Story Processing = Poetics* 9, 1980; 23–49; Rand J. SPIRO, Long-term comprehension, *Poetics* 11, 1982, 77–86; LAKOFF (1987).

pričakovanj glede na lastno izkušnjo s svetom (Lehnert 1980).

V 70. letih se je pozornost raziskovalcev (Jonathan Culler, Wolfgang Iser, Umberto Eco, Norbert Groeben idr.) preusmerila od teksta k bralcem. Spoznanje, da literarnost ni le stvar besedila, je literarne študije sililo v nove definicije svojega predmeta. Pri tem so se oprle na koncept konvencije, kakor ga je konec 60. let formuliral filozof David Lewis. Za radikalnega konvencionalista je obveljal Stanley Fish, ki je s preprostim eksperimentom dokazoval, da je literarno branje zgolj stvar konvencije in nikakor ne besedila: študentom je predstavil popisano tablo od prejšnje ure kot poezijo in dosegel, da so jo uspešno interpretirali kot pravo poezijo. Podobni poskusi (George Lakoff, Robert De Beaugrande) so kasneje omejili konvencionalistične ekstremizme: čisto vsakega besedila le ne moremo brati kot poezijo, torej konvencije niso poljubne in brez zveze s tipom besedila – kako bi sicer razložili, od kod komunikacijske konvencije sploh izvirajo (Zwaan 1993, 11). Resnica je nekje na sredi med deduktivnim konvencionalističnim in induktivnim tekstualnim spoznavnim modelom.

Empirična literarna veda

izhaja iz prepričanja, da literarni pomen ni le stvar besedila, ampak tudi faktorjev okoli njega, ki jih uspešno obvladujejo druge vede: eksperimentalna psihologija, sociologija, matematika, jezikoslovje in komunikologija.¹³ V navezi s temi strokami prihaja do hibridnih oz. interdisciplinarnih raziskav (npr. Meutsch in Viehoff 1989). Za empirično literarno vedo besedilo ni avtonomen fakt, ampak je le del literarne komunikacije, medtem ko je bilo za hermenevitično humanistično literarno vedo besedilo ključnega pomena.¹⁴ Lingvisti opisujejo jezik kot kvazi-matematično entiteto, psihologi ga razumejo kot sredstvo spoznavanja in raziskave umetne inteligence kot sredstvo sporazumevanja (Lehnert 1980). Empirična literarna veda nima izvirnega koncepta jezika in literature. Prevzema ju iz tradicije in iz drugih ved ter se opredeljuje kot samostojna stroka le s fizičnim omejevanjem na pojave, ki jih konvencionalno pripisujemo svetu literature.

¹³Prim. tematske številke nemške *Zeitschrift für Literatur und Linguistik*, ki izhaja pri Athenäum Verlag pod uredništvom Helmuta Kreuzerja od leta 1970 dalje: *Trivalliteratur und Medienkunde*, ur. Helmut Kreuzer – LiLi 6 (1972), *Textlinguistik*, ur. Wolfgang Klein – LiLi 5 (1972), *Mathematisch orientierte Textwissenschaft*, ur. Rul Gunzenhäuser – LiLi 8 (1972), *Statistik, Semiotik, Informationsästhetik*, ur. Rul Gunzenhäuser – LiLi 16 (1974), *Literaturpsychologie*, ur. Norbert Groeben idr. – LiLi 21 (1976), *Semiotik*, ur. Rul Gunzenhäuser – LiLi 27/28 (1977), in tematsko številko revije *Poetics* 22 = *Psychological Mechanism in Literary and Aesthetic Comprehension*, 1993, 5–33.

¹⁴Zaradi intenzivnega odnosa do besedila tudi pogosti izraz načitanost v zvezi s humanistiko.

Empirične raziskave so dveh vrst, teoretične, katerih predstavnik je od 60. let dalje Siegfried J. Schmidt, in praktične.¹⁵ Praktične raziskave so spet dveh sort: stilistične zastopajo Norbert Groeben, Colin Martindale, Teun van Dijk, Els Andringa idr., sociološke, ki jih tekst v glavnem ne zanima več, pa Hugo Verdaasdonk. Groebnova šola je konservativna, ker izrablja nove metode za reševanje tradicionalnih, v bistvu hermenevitičnih nalog literarne vede, to je za določanje avtorstva, za pomoč pri kritičnih izdajah in stilistični interpretaciji. Schmidtova šola pa odpira novo raziskovalno paradigmo: namesto besedila analizira literaturo kot socialni sistem (Zwaan 1987). Empirične raziskave so inštitucionalizirane v glavnem v Nemčiji in na Nizozemskem. V Nemčiji je to skupina NIKOL iz Siegna,¹⁶ na Nizozemskem pa izhaja revija *Poetics* (do leta 1988 s podnaslovom *International Review for the Theory of Literature*, po 1989 s podnaslovom *Journal for Empirical Research on Literature, the Media and the Arts*), najustreznejši vir za spremljanje empiričnih metod na področju literature. Do leta 1979 jo je urejal Teun van Dijk, med 1980 in 1990 Siegfried J. Schmidt in od 1991 naprej jo ureja Cees J. van Rees.

Zajete so vse faze življenja besedila od produkcije do razpravljanja o njem: motivi za njegov nastanek in objavo, vpliv političnih in gospodarskih momentov, financiranje, rivalstvo med mediji, reklama, socialne naloge avtorja, selekcija med avtorji, interes založb pri razširjanju tekstov, motivacija bralca ipd. Raziskave so kar se le da široke v izboru predmeta: analizirajo amatersko, eksperimentalno in profesionalno pisateljevanje, trivialno literaturo in vrhunska besedila, evropske in ameriške ter vzhodne in afriške literature, knjižna in revijalna besedila ter besedila drugih medijev (ustnega sporočanja, televizije, filma) ter neli-terarnih žanrov (stripa, reklame, televizijske nadaljevanke...). Med vsemi različnimi načini branja (branje za zabavo, študijsko branje za analizo, kritično branje) najraje analizirajo najpogostejše laično gladko branje za zabavo.¹⁷ Daleč največ je analiz branja proze, ker je te v primerjavi s poezijo in dramo neprimerno več in

¹⁵ Med njima je celo nekakšno polemično razmerje, prim. *Poetics* 12, 1983, 219–58.

¹⁶ Poleg Siegfrieda J. Schmidta sodita sem med drugimi še Reinhard Zobel in P. Finke. Skupina je pri založbi Vieweg izdajala zbirko Konzeption Empirische Literaturwissenschaft, imela svoje glasilo SPIEL (*Siegner Periodicum zur internationalen empirischen Literaturwissenschaft*) in ustanovila združenje IGEL (*Internationale Gesellschaft für empirische Literaturwissenschaft*), ki je leta 1987 na svoji prvi interdisciplinarni konferenci ugotovilo, da se empirične študije ne lotevajo le sinhronih, ampak so pripravne tudi za analiz zgodovinskih pojavov.

¹⁷ To dejstvo razumem kot pomanjkljivost, ker sta iz literarnozgodovinske perspektive vsaj enako pomembni tudi kritiško in literarnovedno branje, ker v glavnem ti dve odločata o kanonizaciji besedila in ne laični bralci.

ima večji družbeni vpliv. Raziskave se ukvarjajo pretežno s kognitivnimi procesi pri branju, vendar ne zanikajo pomena teksta.

Empirične študije so odprle nekatere temeljne probleme človeškega odnosa do sveta, zlasti kognitivna znanost se ukvarja z nekdanj samoumevnim človeškim kategoriziranjem stvari (Lakoff 1987). Kategorizacijska vprašanja so v literarni vedi vplivala na področje literarne genologije in na definicije literarnih vrst, zvrsti in žanrov. Ker je postalo jasno, da je strukturalistična klasifikacija besedil zgolj glede na besedilne značilnosti samovoljna in v opreki s tradicionalnimi poimenovanji, se v novem konceptu žanri določajo bolj kompleksno. Upošteva se oboje: avtorjeva oziroma založnikova žanrska intenca, kakor jo je oblikovala žanrska tradicija, sklicujoča se na prototipsko besedilo, in besedilne značilnosti (Fishelov 1991).

Empirična literarna veda je nezdružljiva s hermenevitično literarno vedo, ker ji ne gre za lastno interpretacijo besedila, kakor je bila navada v tradicionalnem razpravljanju o literaturi. Zanimajo jo interpretacije drugih, konvencije, ki usmerjajo recepcijo, in principi, ki ustvarjajo literarni kanon, to je korpus besedil, ki se jih spodobi poznati. Ni vključena v literarno komunikacijo, ki je del kulturne scene z literarnimi večeri, recenzijami, nagradami in škandali, ampak od zunaj opazuje, kako tekst dobiva pomen in kaj vse krmili branje. Empirični raziskovalec literature nima veliko skupnega z ljubiteljskim bralcem, do literature se vrednostno ne opredeljuje in noče biti njen kritični razsodnik.

Do tradicionalne literarne vede so empirične raziskave hudo kritične. Van Rees¹⁸ je imel zaradi njenih vrednostnih izhodišč Wellekovo literarno teorijo prej za koncept literature kot za koncept literarne vede. Zgodnje izjave empirikov so bile ostre tudi do neposredno konkurenčne Iserjeve estetike recepcije, češ da si leta predstavlja branje precej preveč preprosto in pripisuje besedilu preveliko vlogo pri usmerjanju k pravilnemu razumevanju. Branje je odvisno najprej od bralčevega poetičnega koncepta (novi roman bere npr. drugače kot realistični roman) in od njegovega predhodnega znanja. Razlika med laičnim in strokovnjaškim branjem je v tem, da strokovnjak primerja besedilo z drugimi besedili, laik pa z lastno življenjsko izkušnjo. Laično branje ne more producirati znanstvenih izjav o besedilu, ker bralec manipulira s tekstom v imenu lastnih potreb. Prav tako ne more pripeljati do znanstvenih sodb tudi branje, ki je zavezano takemu ali drugačnemu poetičnemu konceptu (Verdaasdonk in Van Rees 1977). Dvajset let kasneje je jasno, da se tudi znanstveno branje ne more čisto izogniti poetičnim konceptom in konvencijam.

¹⁸ Glej *Poetics* 1984, 501.

Računalnik in literatura

Računalnik je v literarni vedi sinonim za tehnološki (znanstveni) pristop k literaturi. V zvezi s humanistiko pa vendar pomeni najprej orodje za pisanje in popravljanje besedila ter seveda za shranjevanje podatkov.¹⁹ V jezikoslovju in literarni vedi so znani tudi programi za stilistično analizo: frekvenčno analizo besedja in stavkov ter konkordance. Manj so v povprečni zavesti druge možnosti strojne pomoči pri kulturnih študijah: izraba hiperteksta in računalniške mreže za »objavo« besedila, strojno prevajanje, strojno formuliranje odgovorov na stereotipna vprašanja, elektronska knjižnica za poseganje po bibliografskih informacijah in besedilih, računalniške konference za vsakdanjo komunikacijo v stroki, programi za strojno učenje (CAI = *computer aided instruction*), programi za kritično izdajanje besedil in za zajem podatkov, tj. za digitalizacijo klasičnih besedil, programi za oblikovanje podatkovnih zbirk, statistični programi za količinsko analizo in programi za prijazno predstavitev rezultatov.

Preštevalna početja v jezikoslovju in literarni vedi običajno povezujemo z razvojem računalništva, ki olajšuje obdelavo velike količine merljivih podatkov. Računalnik res spodbuja tako vrsto raziskav, vendar vsaj za prve korake kvantitativne stilistike²⁰ računalniki niso nič krivi. Statistične in empirične raziskave so se začele še pred razvojem novih tehnologij.²¹ Na Slovenskem so se računalniki začeli uporabljati šele v 70. in 80. letih,²² do tedaj pa so se besede in stavki preštevali peš.²³

Statistične metode počenjajo z literaturo nekaj, kar se prej z njo ni spodobilo početi. Preštevanja so odkrila nekatere lastnosti in zakonitosti, ki dotlej niso bile

¹⁹ Praktično informacijo o tem daje moj članek Elektronski literarnovedni viri in računalniško pisanje, *JiS* 40 (1994/95), št. 7, str. 243–54.

²⁰ Za slovenščino predlagam izraz preštevalna ali količinska stilistika, prim. naslov moje razprave Preštevna določila slovenske povesti, *SR* 41 (1993), 65–75.

²¹ V Ameriki so bile analize berljivosti besedil narejene že pred vojno: William S. GRAY in B. E. LEARY, *What Makes a Book Readable...* (University of Chicago, 1935), R. FLESH, *How to Test Readability* (New York, 1949); isti, *The Art of Readable Writing* (New York, 1962), tudi na Poljskem po Anni Martuszezski (Upraszczanie struktur: Niektóre problemy narracji powieści popularnej, *Studia o narracji...* Wrocław idr.: 1982, 263–78) že v 60. letih.

²² Prim. Peter SCHERBER, *Slovar Prešernovega pesniškega jezika* (Maribor: Obzorja, 1977); Denis PONIŽ, *Numerične estetike in slovenska literarna znanost* (Maribor: Obzorja, 1982; Znamenja, 67).

²³ Prim. Stane SUHADOLNIK, Frekvenčna analiza besedišča v Cvetju v jeseni, *SR* 1974, 31–40; Stane SUHADOLNIK in Marija JANEŽIČ, Plasti in pogostnost leksike, *JiS* 1962/63, 45–49, 73–79.

ne v bralski ne v avtorski ustvarjalni zavesti, in tako odprle problem nezavednega v literaturi. Do nastopa preštevalnih metod si je vsaka nova literarnovedna šola prizadevala »bolje« razložiti literarne pojave kot predhodne šole. Zdaj pa gospodari metodološki relativizem: ni znanstvene metode, ki bi bila predmetu absolutno pravična,²⁴ vsaka ga reducira in si ga ogleduje v ozkem aspektu. Statistika si zato ne domišlja, da bo odkrila bistvo literature; včasih celo tega ne pričakuje, da bo predstavila kako njeno doslej neznano, skrito plat, ampak zgolj preverja (potrjuje ali spodbija) intuitivne, impresionistične izjave in sodbe predhodne literarne vede.

Odnos do računalnikov je razpet od brezmejnega navdušenja do skrajnega skepticizma, ki očita novi tehnologiji, da ni prinesla nič novega naši vednosti o svetu in o literaturi. Rezerviranost izhaja iz vrste pomislov: – 1. Računalniške metode same po sebi ne formirajo nove discipline. Tudi kadar literarna veda obilno izrablja računalniško tehnologijo pri analizi, je interpretacija rezultatov na koncu običajno še vedno humanistična. V rokah humanista je računalnik samo orodje (Miall 1990), ki samo od sebe ne ve, kaj bi lahko hotelo od literature; računalniki in statistika nimajo kake jasne strategije glede literature in jezika. – 2. Računalniške analize literature so glede na centralne teme literarne vede marginalne. Ker nimajo ustreznega teoretskega ozadja, same ne vejo, kaj bi sploh preštevale. Več se ukvarjajo s problemi programiranja kot z načelnimi literarnimi problemi in so zato literarni vedi tuje (Zwaan 1987). – 3. Najpomembnejši podatki v kulturni sferi so kvalitativne narave in so nemerljivi; meritve so v kulturi le sekundarnega pomena. Rezultate takih meritev je zelo težko interpretirati, ker so obdani s preveč spremenljivkami. Zato so sicer številne meritve nesistematične in nekoherentne in ker jih praviloma tradicionalni literarni zgodovinarji ne poznajo, v literarni vedi neizkoriščene (Brunet 1991). – 4. Obstaja nevarnost, da računalnik pripelje literarne študije nazaj v pozitivizem. – 5. Računalnik pomaga pri modeliranju spoznavnih procesov; ker pa branje ni samo kognitivni proces, ampak gre tudi za imaginacijo, branja ne more razložiti. Prepričljivo je pomisleke proti računalniški vsemogočnosti razložil George Lakoff (1987, 1–7). Opozoril je na nevarnost, razlagati si človeški razum kot mehansko manipulacijo z abstraktnimi simboli, ki sami na sebi nimajo pomena. Ker je mogoče računalnik naučiti, da simulira logične procese, oziroma ga priučiti take manipulacije s simboli, vključenimi v podatkovno zbirko, in ker je bila podatkovna zbirka pogosto vzeta kot model realnosti, so se mnogi navduševali nad računalnikovo potencialno sposobnostjo racionalnega mišljenja.²⁵ Matematična in računalniška kate-

²⁴ Najbolj je literaturi verjetno pravično laično branje, ker je bila za tako branje tudi napisana, vendar bi bilo nesmiselno, če bi se v imenu pravičnosti laičnega branja odpovedali znanstvenemu branju.

gorizacija sta samo en aspekt človeške pameti; pamet ima poleg abstraktne tudi osebno izkušnjsko (eksperimentalno) in domišljijško (imaginacijsko) komponento. Kognitivna znanost spoznava, da razum nikakor ne more biti podoben računalniški logiki, kar filozofija znanosti trdi že od 60. let dalje.

V našem svetu sta si nasprotna dva mita: objektivistični in subjektivistični ali romantični. Prvi ima korenine v Platonovi, drugi v Aristotlovi filozofiji. Subjektivizem, v našem času zastopan s fenomenologijo in eksistencializmom, ne priznava intersubjektivne izkušnje in je skeptičen do objektivne resnice. Zahodna civilizacija vsaj navzven daje prednost objektivizmu in racionalnemu spoznanju na vseh področjih: v znanosti, ekonomiji, politiki... V tem svetu je metafora sredstvo laži in oblika prikrivanja resnice, ki naj bi bila ena sama. V praksi pa so metafore pomemben del našega življenja: pomagajo nam sporazumevati se, razumeti sebe, ritual, politiko in umetnost. Človeška pamet pravzaprav razume svet samo na način metafore, to je tako, da primerja nove, neznane dogodke poznanim konceptom (Lakoff in Johnson 1980).²⁵ Pred desetletji je Roman Ingarden prepovedal, da bi se estetski doživljaj oprl na bralčeve individualne življenjske izkušnje. Empirične literarne raziskave se postavljajo na stališče, popolnoma nasprotno Ingardnovemu: dobra literatura mobilizira bralčeve osebne izkušnje (Halász 1991).

Napačno bi si bilo domišljati, da bo stroj v literarni vedi naredil vse namesto človeka, lahko pa marsikje opravi glavino garaškega, mehaničnega dela, ki spremlja raziskave ali je celo pogoj za poglobljeno analizo literature: korekture, primerjavo verzij besedila, besedno in stavčno analizo ipd. Koristen je tudi, če ne prispeva k novim odkritjem – vsaj prisili raziskovalca v pravilno pripravo podatkov in k bolj sistematičnemu razmišljanju. Študij statistike je zato v humanistiki neizogiben – pomagal bo premostiti prepad med rivalskima si kulturama, znanstveno in humanistično (Kenny 1992). Študentje humanistike bi morali študirati tudi programiranje, da bi se spoznali z logiko in možnostmi računalnika in v bodoče pomagali pri razvoju novih analitičnih orodij (Miall 1990). Nujno je tudi določiti inštitucionalno strategijo za podporo računalništva v humanistiki, pri čemer se je treba zavedati, da samostojni računalniški centri za humanistiko zaradi neustreznih kadrov nimajo nobenega smisla.

²⁵ Filozofska osnova metafori oz. mitu o človeški pameti kot stroju je seveda starejša od pojava računalnikov. Pomislimo le na frazo *Ali ti eno kolesce manjka?* Skozi metaforo stroja se človek nevarno definira kot mehanično bitje.

²⁶ LAKOFF (1987) se sklicuje na Aristotla, ki je imel metaforo za najbolj čudovito stvar na svetu, in je proti strukturalizmu Chomskega (čeprav je imel Chomsky lingvistiko za eno izmed panog psihologije), ker je le-ta izločil iz gramatike vse kategorije, katerih definicija je zahtevala upoštevanje človekovega razumevanja in rabe.

Naivnežev, ki bi pričakovali, da bo stroj bolje razložil literaturo kot človek, ni več. Zgodi pa se, da stroj priskrbi statistično argumentacijo za njeno drugačno razlago. Do drugačnosti pride zaradi trenutno različnega značaja računalnikovega in človekovega razmišljanja. Človeški spomin je selektiven in hierarhičen (vsaj spomin raziskovalcev), računalnikov spomin je v praksi stilističnih analiz trenutno še vedno neselektiven in nehierarhičen. Računalnik tradicionalno manipulira z velikim številom podatkov na istem nivoju, medtem ko človek obvladuje svet tako, da podatke, ko njihovo število postane nepregledno, združuje v skupine, zapakira skupine in potem operira s skupinami. Ko tudi te postanejo preštevne, jih sortira in združi po skupnih lastnostih v nadredne skupine itd. Računalnik ne loči med pomembnimi in manj pomembnimi podatki in se zato ne zna skoncentrirati na bistveno tako, da prej izloči manj pomembno; nihče mu namreč še ni narekoval kriterijev za selekcijo podatkov. Ko bodo stroji programirani tudi za hierarhizacijo in selekcijo podatkov, bodo njihove reakcije ob literaturi že bolj podobne človekovim. Seveda bo treba v ta namen natančno analizirati naše selekcijske in abstrakcijske postopke z literaturo.

Do zdaj so bili računalniki pri literarni analizi le šibko izkoriščeni. Obdelovali so podatke, zbrane na roko: raziskovalec je moral prej besedilo peš ustrezno označiti (akcent besed, motive, teme, osebe in govorce, lokacije, ideje itd.). Računalnik je koristen in nepogrešljiv pri obdelavi večjega števila enoličnih in merljivih podatkov, velike težave pa ima z nemerljivimi kategorijami, kakršnih je literatura polna, npr. z metaforo, ironijo, perspektivo ipd. V humanistiki so sklepi utemeljeni največkrat na nepopolnih podatkih in zato humanistično vednost označuje precejšnja stopnja negotovosti, modalnosti, razpršenosti in nezanesljivosti. Raziskave umetne inteligence žele v okviru ekspertnih sistemov oziroma t. i. *knowledge based applications* modelirati in sintetizirati prav ta način humanističnega argumentiranja in interpretiranja. Polno bodo stroji izkoriščeni tedaj, ko bodo znali sami pravilno označiti oz. kodirati besedila za analizo.²⁷

Zadnja metodološka novost so odprta vprašanja (*open-ended questions*) oziroma metoda intervjuja, ki se zgleduje pri jezikoslovnih raziskavah. Podatki, zbrani na ta način, so neenolični, kvalitativni, vendar pripravljeni tako, da se jih da delno vedno uporabiti še za kak drug namen (Kenny 1992). Te novosti so dokaz, da ne gre le za poračunaljenje (kompjuterizacijo) humanistike, ampak tudi za humanizacijo današnjega tehnološkega sveta. Tehnologija potrebuje humanistiko zato, ker ji le-ta zna priskrbeti nove razvojne koncepte in jo osmisliti, saj ima z osmišljanjem človekove interakcije z okoljem dolge izkušnje. Čas je za združitev humanističnega in tehnološkega interpretacijskega modela. V zameno

²⁷ Poskus v to smer predstavlja uporaba konceptualnega slovarja – Klaus M. SCHMIDT v okviru *Society for Conceptual and Content Analysis by Computer*.

za humanistično osmislitev tehnologije lahko računalnik preverja in pospešuje pridobivanje humanističnega znanja. Računalniki v tej vlogi nikakor niso sredstvo za dehumanizacijo sveta (Miall 1990).

Politične implikacije novih tehnologij

Z novimi mediji so povezani denar, družbeni ugled in vpliv, zato ni čudno, da jih politika hoče imeti na svoji strani in da se tudi sami dobrikuje politiki, ker se boje, da bi jim ta utegnila iz strahu pred izgubo moči obrzdati hitri razvoj. Vzhičenost nad fantastičnimi tehničnimi možnostmi komunikacije sili avtorje v polemiko z mračnimi Orwellovimi napovedmi o prihodnosti človeštva in rojeva pretirano optimistične politične izjave. Prizadevajo si – včasih na zabavno protislovne načine – dokazati naravno sorodstvo med novimi komunikacijskimi tehnologijami in demokracijo, ki je brezprizivno odrešitveno geslo vsake današnje politike.

Razvoj svetovne demokracije naj bi pripeljal do interesa za pojave neelitne kulture in s tem do metodoloških inovacij, ki so bile razlog za osamosvojitve socialnih ved iz objema humanistike (Fokkema 1990). Tej porazdelitvi vrednot je nasprotna špekulativna teza, da humanistika ustrežnejše kot (socialne) znanosti uresničuje demokratični ideal pozornosti na posamično (Goudsblom 1990) – le kdo bi vedel, katera od obeh trditev bo prava. Na McLuhanovo dediščino (»mediji sami so sporočilo«) kažejo trditve, da novi digitalni mediji spreminjajo naše politične predstave in predsodke že s svojo obliko in da so bolj demokratični ter bolj obetavni od drugih, ker so naklonjeni različnosti in individualnosti. Da so v principu multinacionalni, ker zagovarjajo razpršenost moči in so naravno nasprotni vsakršni avtoritarnosti, tiraniji in diktaturi (Hillis Miller 1992, Lanham 1993). Ker jemljejo smisel zdajšnji upravni, politični, ekonomski in kulturni pregrajenosti in omejenosti sveta. Treznejše glave sami novi tehnologiji ne pripisujejo apriorne politične vrednosti – ta je slej ko prej stvar sporočila in ne oblike (Grusin 1994). Dvomljiva je tudi vloga komunikacijskih tehnologij pri ohranjanju kulturne identitete malih oziroma neangleško govorečih narodov. Predvideva se, da bo v naslednjih desetletjih globalna komunikacija, ki privilegira angleščino, prispevala k izumrtju večine od zdajšnjih 6766 jezikov. Internacionalizem svetovne komunikacije skriva v sebi dvojce potencialov: po eni strani omogoča multikulturnost, po drugi strani pa predstavlja nevarnost asimilacije neangleških kultur, ker v odporu do avtoritete države in v imenu človekovih individualnih interesov preprosto zavrača tudi vse nacionalno.²⁸

²⁸ V slovenščini smo navajeni že v jeziku jasno razlikovati med državnim in nacionalnim (prvo meri na inštitucije javne moči, drugo pa na kulturno in jezikovno identiteto), medtem ko npr. v angleščini in francoščini za oboje obstaja en izraz in razlike

Seveda pa si ni mogoče zatiskati oči pred očitnimi razlikami med starimi in novimi mediji: novi mediji so nehierarhični – govori se celo o njihovi anarhični nastrojenosti –, niso centralizirani – svetovne računalniške mreže nihče ne upravlja z enega mesta, vsak le prispeva svoj delež v brezkraino ponudbo informacije –, vlade in države nimajo nad njo nikakršnega nadzora, kaj šele monopola. Strokovnjaki, vključeni v razvoj globalne komunikacije, so neredko odklonilno razpoloženi do inštitucij države in nekateri trdijo, da se gradi svetovna računalniška mreža na osnovi ideologije, podobne oni iz revolucionarnih študentskih 60. let. Ista ideologija je dala tudi spodbudo za daljnosežne spremembe v znanosti. V 60. letih so zahodni marksisti obtožili znanosti, da so indiferentne do problemov človeštva in da le pomagajo vzdrževati politični status quo, namesto da bi si prizadevale za njihovo rešitev. Po tem času se je utrdila misel, da objektivno znanstveno spoznanje ni mogoče, ker je vsako spoznanje že vnaprej določeno s pozicijo in interesi znanstvenika. V tej luči je postalo dokazovanje resnice v socialnih znanostih nesmiselno; v zameno so postale pomembne prepričevalne strategije,²⁹ s čimer dobiva manipulacija z resnico v imenu takega ali drugačnega interesa status legitimnosti. Skupno vsem oblikam manipulacije z resnico je zatrjevanje, da jim gre za reševanje človeških problemov. Težava je v tem, da si človeštvo ni edino v tem, kateri so njegovi glavni problemi, kaj šele da bi si bilo na jasnem glede načinov, kako probleme odpraviti. Ironija je v dejstvu, da se te v temelju marksistične spremembe dopolnjujejo ravno v času, ki ga označuje smrt marksističnih družbenih sistemov po svetu.

LITERATURA

- Etienne BRUNET: What do statistics tell us? *Research in Humanities Computing*, 1. Oxford: Clarendon, 1991. 70–92.
- Peter DENLEY: The computer revolution and »redefining the humanities«. *Humanities and the Computer: New Directions*. Ur. David S. Miall. Oxford: Clarendon, 1990. 13–25.
- David FISHELOV: Genre theory and family resemblance–revisited. *Poetics* 20, 1991. 123–38.
- Douwe FOKKEMA: The study of literature. *The Humanities in the Nineties: A View from the Netherlands*. Ur. E. Zürcher idr. Amsterdam: Swets in Zeitlinger, 1990. 227–256.
- Northrop FRYE: Literary and mechanical models. *Research in Humanities Computing*, 1.

med državnimi in nacionalnimi interesi enostavno niso v zavesti. – Po Marshallu McLuhanu se v univerzalno povezanem svetu, v globalni vasi slej ko prej izgubi občutek za vsakršno izjemnost in drugačnost, potemtakem tudi za specifičnosti nacionalne kulture.

²⁹ V angleščini se to dogaja pod zvočno učinkovitim vodilom od *proof* do *persuasion*.

Oxford: Clarendon, 1991. 3–12.

J. GOUDSBLOM: The humanities and the social sciences. *The Humanities in the Nineties: A View from the Netherlands*. Ur. E. Zürcher idr. Amsterdam: Swets in Zeitlinger, 1990. 23–41.

Richard GRUSIN: What is an electronic author? Theory and the technological fallacy. *Configurations* (Baltimore) 3 (1994). 469–83.

Laszlo HALÁSZ: Emotional effect and reminding in literary processing. *Poetics* 20, 1991. 247–72.

J. HILLIS MILLER: Literary theory, telecommunications, and the making of history. *Scholarship and Technology in the Humanities*. Ur. May Katzen. London idr.: Bowker in British Library Research, 1991. 11–20.

Nancy M. IDE in Jean VÉRONIS: Artificial intelligence and the study of literary narrative. Zwaan in Meutsch (ur.), *Computer Models and Technology in Media Research = Poetics* 19, 1990. 37–63.

Anthony KENNY: Keynote address: Technology and humanities research. *Scholarship and Technology in the Humanities*. Ur. May Katzen. London idr.: Bowker in British Library Research, 1991.

– – Introduction. *Computers and the Humanities*. Ur. Jean-Philippe Genet in Antonio Zampolli. Aldershot: Dartmouth in European Science Foundation, 1992.

George LAKOFF: *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. University of Chicago, 1987, 1990².

George LAKOFF in Mark JOHNSON: *Metaphors We Live By*. University of Chicago, 1980.

Richard LANHAM: *The Electronic World: Democracy, Technology and the Arts*. University of Chicago, 1993.

G. LEHNERT: The role of scripts in understanding. *Frame Conceptions and Text Understanding*. Berlin in New York: Gruyter, 1980 (Research in Text Theory = Untersuchungen in Texttheorie, 5). 79–94.

Dieter MEUTSCH in Reinhold VIEHOFF (ur.): *Comprehension of Literary Discourse: Results and Problems of Interdisciplinary Approaches*. Berlin in New York: Gruyter, 1989 (Research in Text Theory = Untersuchungen in Texttheorie, 13).

David S. MIAL: Readers' responses to narrative: Evaluating, relating, anticipating. *Poetics* 19, 1990. 323–39.

Roger C. SCHANK in Robert P. ABELSON: *Scripts, Plans, Goals and Understanding: An Inquiry into Human Knowledge Structures*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1977.

Siegfried J. SCHMIDT: Looking back–looking ahead. *Literary Studies: Trends in the Nineties = Poetics* 21, 1992. 1–4.

Hugo VERDAASDONK in Cees J. van REES: Reading a text vs. analysing a text. *Poetics* 6, 1977. 55–76.

Rolf A. ZWAAN: *Literary Comprehension: A Cognitive Approach*. Amsterdam in Philadelphia: John Benjamin, 1993 (Utrecht Publications in General and Comparative Literature, 29).

– – The computer in perspective: Toward a relevant use of the computer in the study of li-

terature. *Poetics* 16, 1987. 553–68.

Rolf A. ZWAAN in Dietrich MEUTSCH (ur.): On the role of computer model and technology in literary and media studies. *Computer Models and Technology in Media Research = Poetics* 19, 1990. 1–12.

ZUSAMMENFASSUNG

Siegfried J. Schmidt sagte 1992 voraus, die Literaturwissenschaft werde in den neunziger Jahren Teil der empirischen Kulturstudien oder gänzlich marginalisiert werden. Im Vergleich zu den Sozialwissenschaften ist die Humanistik trotz der Hypertrophie der Veröffentlichungen heute gesellschaftlich einflußlos und sie existiert parasitär durch Mittel, die der Staat für das Schulwesen bereitstellt. Die Lösung dafür sehen einige in der Verwissenschaftlichung der Humanistik (d.h. der Einführung quantitativer und empirischer Methoden, interdisziplinärer Forschung und Gruppenarbeit), andere wiederum verlangen, daß ihr spezifischer Charakter geschützt werde, der in der Erhaltung des Kulturwissens sowie im Interesse für das Einzelne und die Ausnahmeerscheinungen bestehe – im Unterschied zur Wissenschaft, die sich für die allgemeinen Aspekte einmaliger Phänomene interessiere. Die Literaturwissenschaft gründe als Teil der humanistischen Disziplinen in der Bedeutsamkeit ihres Gegenstandes Literatur und deren psychosozialen Funktionen. Obgleich sie die Methoden der Sozialwissenschaften übernimmt, wird sie sich davon noch immer ihrer Bedeutung nach unterscheiden, die sie der historischen Dimension der Phänomene zuschreibt.

Da die historischen Erscheinungen nicht experimentell behandelt werden können, erhält die Literaturwissenschaft ihren Wissenschaftlichkeitsstatus nicht durch das wissenschaftliche Experiment, sondern durch die Verwendung der quantitativen Methode und Technologie sowie durch die Systematisierung literarischen Wissens. Der zeitgenössische wissenschaftliche Zugang beruft sich auf die Tradition philologischer Textwissenschaft und auf den Russischen Formalismus. Für die traditionelle Literaturwissenschaft war die Literarizität eine Sache des Textes, heute ist sie ein kognitives Phänomen und infolgedessen Angelegenheit des Lesers. Mit der Literatur in diesem Sinne beschäftigen sich die empirische Literaturwissenschaft, das literarische Computerwesen, die Forschungen künstlicher Intelligenz und die kognitive Psychologie. Die kognitiven Wissenschaften stellen sich die Organisation des menschlichen Wissens zum Ziel, um sie mit Maschinenmodellen nachzuahmen. Dazu streben, der Reihe nach aufgezählt, die Story grammar, Story understanding, die Schema-, Script-, Frame-, Plans- und Goaltheorie, jedoch reiften sie nicht bis zum Verständnis literarischer Texte. Die empirischen Literaturuntersuchungen laufen vor allem in Deutschland (Gruppe NIKOL) und in den Niederlanden (Zeitschrift *Poetics*). Es gibt mehrere Gruppen: theoretische (S.J. Schmidt), stilistische (N. Groeben) und soziologische (H. Verdaasdonk). Sie wollen nicht mehr zur literarischen Kulturszene gehören wie noch die humanistischen Literaturstudien. Sie bemühen sich nicht um originelle Interpretationen literarischer Werke, sondern analysieren die bereits

vorhandenen.

Der Computer ist in der Literaturwissenschaft auf verschiedene Art und Weise nützlich, am stärksten für das Aufbewahren und die Verbreitung der literaturwissenschaftlichen Information, bei quantitativen statistischen Untersuchungen des Textes, des Textkorpus oder außertextlicher Kategorien sowie bei kritischen Textausgaben. Immer dient er lediglich als Werkzeug zur erfolgreichen Beherrschung der seltenen durchzahlbaren Kategorien in der Literatur, er kann das gewöhnliche menschliche Lesen und Interpretieren, das neben der rationalen auch von der imaginativen und erfahrungsgebundenen Komponente dominiert wird, noch nicht nachahmen. Die Entwicklung geht in Richtung auf die Computerisierung der humanistischen Verfahren und ebenso auf die Humanisierung technologischer Methoden. Obwohl die Enthusiasten vom demokratischen Charakter neuer Computer- und Kommunikationstechnologien reden, ist doch ihre Hilfe bei der Bewahrung nationaler Identitäten und Sprachen fragwürdig.

NEKAJ ŠTEVILK IZ SLOVARJA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Gre za kvantitaven opis *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (izdaja 1994): obsega 93.151 gesel, dolg pa je 23.346.100 znakov. Najprej je navedena zastopanost besednih vrst, sledijo podatki o iztočnicah (geslih), porazdelitve črk in dolžin. Poseben poudarek je na informacijski vsebnosti ali entropiji, vrednoteni na n -terčicah do $n=8$, zaporedjih sosednjih črk v iztočnicah, pri ponazarjalnem gradivu, iztržkih in navedkih v razlagah gesel pa tudi preko besednih mej. Bistvena novost v prispevku so krivulje rasti n -terčic in možnost napovedovanja ustreznih velikosti vzorca z besedilom, ki sledi iz njih.

A quantitative description of the *Dictionary of the Slovenian Literary Language* (93.151 word entries with a total length of 23.346.100 bytes), obtained during the preparation of its electronic edition, is given. Summary data on word types and on entries are followed by distributions of letters, words and word lengths. Information contents or entropy for character n -tuples, sequences of adjacent letters, up to $n=8$ has been computed and graphed, for headwords and for text in quotations. Highly interesting is an estimate of the required size of text samples, derived from the smoothness of n -tuples growth curves, as n increases.

Od jeseni leta 1992 do jeseni 1994 je bil vir za ta prispevek, Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ 1994), ki je pred tem v knjižni obliki, v petih knjigah, izhajal od 1970 do 1991, prenesen na računalniški medij. Prenos je bil potreben za izdajo slovarja v eni knjigi konec 1994; izdaja na disketah in CD-ju je v načrtu za drugo polovico letošnjega leta.

Vse gradivo je torej dostopno v obliki, ki jo lahko obdelujemo z računalniki; in če je kaj resnice v trditvi, da ti stroji danes kaj preveč pametnega še ne znajo, je po drugi strani tudi res, da so hitri in neutrudni in da z njihovo pomočjo lahko izbrskamo na dan marsikatero zanimivost, ki bi je sami ne mogli. Navadnim smrtnikom dostopni računalniki so v letu 1994 postali tudi že tako zmogljivi, da z njimi lahko obdelujemo cel slovar v enem kosu. Tako se z večjim veseljem lotimo nalog, ki bi jih morali prej narediti po delih, kar je tudi z računalnikom zamudno opravilo in terja veliko dodatnega preverjanja.

Prešteti in izračunati se da marsikaj, in če gremo zelo v širino, se lahko rezultati proučevanemu delu po obsegu približajo ali ga celo presežejo. Konkordančni slovar Prešernovih poezij je recimo dosti debelejši od njih samih, stvar pa postane temu primerno manj prebavljiva in privlačna. V tem prispevku je bila izbrana srednja pot: izbor tistega, kar je bilo izvedljivo, kar je zanimalo avtorja in kar je

Vsi znaki na papirju niso bili vidni – tiste s kodami od 0 do 12 in od 182 do 188 je imel urejevalnik za lastno uporabo; znaki od 29 do 32 so različno široki presledki: prvi trije so skrbeli za to, da je bil prazen prostor med besedami pri poravnavi desnega roba čim enakomerneje razporejen, 32 pa je navadni presledek. Posebne pozornosti so vredni znaki od 13 do 28, ki so določali spremembe tiska – iztočnice so bile recimo tiskane krepko, podiztočnice polkrepko, razlage v ležečem tisku, stranske razlage v drobnem ležečem, kvalifikatorji in dodatna slovnična opozorila v drobnem tisku, ponazarjalno gradivo v navadnem tisku (glej tudi SSKJ 94, str. XLIII):

rujen -jna -O prid. (ū) ekspr. 1. v zvezi z **vino**
dober, plemenit: kozarec rujnega vina 2. knjiž. *zlat*
rumen: rujna zarja • knjiž. dekleta z rujnimi lici *rdečimi*

Gornje besedilo je bilo v računalniku shranjeno nekoliko drugače:

rujen -jna -o prid. (ū) ekspr. 1. v zvezi z **vino**
dober, plemenit: kozarec rujnega vina 2. knjiž. *zlat*
rumen: rujna zarja • knjiž. dekleta z rujnimi lici *rdečimi*

Spremembe vrste tiska, označene s kodami od 13 do 29, so delale pri prenosu slovarja v računalniško obliko tudi največ težav. Bilo jih je veliko, iz preglednice 1 vidimo, da kar 1.223.000 ali skoraj 700 na stran, in prav pri njih so že gotovi programi za strojno razpoznavanje besedila, s katerimi so bili napravljeni začetni poskusi (OmniPage, Lecturus), najbolj šepali. Ni šlo drugače, program za razpoznavanje, po meri slovarja, je bilo treba šele napraviti.

Znaki s kodami od 33 do 127 so velike in male črke angleške abecede, številke ter ločila po ameriškem standardu ASCII. Znaki od 128 do 181 so samoglasniki z naglasi in druge posebne črke, ki so v rabi v abecedah zahodne in severozahodne Evrope (t. i. razporeditev IBM), nekaj valutnih simbolov, proti koncu pa še sičnike in šumevce, ki so v rabi pri nas in pri naših vzhodnih sosedih. Od 182 do 189 najdemo spet nekaj znakov, ki jih potrebuje urejevalnik zase ter simbol za oznako avtorskih pravic. Sledijo znaki za izgovarjavo, od 215 do 225 pa tiste grške črke, ki so se pojavile v SSKJ. Od 226 do 281 najdemo tudi oznake za izgovarjavo, nekaj ločil, npr. veliko in malo izrazijsko (terminološko) in frazeološko gnezdo, dvojni vprašaj, ki je pri strojnem prepoznavanju označeval neznano črko, stopinje Celzija in stopnje grafičnih formatov z zelo podobnim znakom, pa tudi simbola, ki ju je uporabil F. Prešeren v znameniti slovničarski zbadljivki, pri tem, kako se pravilno piše kaša. Kot je videti, si znaki nekako od

kode 190 naprej sledijo brez pravega reda – v nabor znakov, ki prej ni bil točno znan, so prihajali sproti.

Za naborom znakov si oglejmo besedne vrste iztočnic.

Preglednica 3: Besedne vrste gesel

Samostalni	51448	
m:	21823	m: 21676, med. in dv.: 8, m mn.: 49, m neskl.: 84, m ed. neskl.: 1, m mn. neskl.: 2, m neskl. in ž neskl.: 3
ž:	21427	ž: 21204, ž im. in tož. ed.: 1, ž mn.: 181, ž neskl.: 37, ž ed. neskl.: 1, ž mn. neskl.: 3
s:	8198	s: 8155, s mn.: 42, s neskl.: 1
Pridevnik	21516	
prid.:	21456,	prid. neskl.: 60
Glagol	16479	
dov.:	9270	dov.: 8569, dov. in nedov.: 701
nedov.:	7209	nedov.: 6537, nedov. in dov.: 672
Zaimek	130	
zaim.:	125	zaim. neskl.: 5
Števnik	122	
štev.:	90	štev. neskl.: 32
Prislov	1325	
Predlog	115	
Veznik	76	
Medmet	615	
Člen in členek	9	
člen:	1	členek: 8
Predpone	406	predpona: 19, predpona v im. sestav. in prislovih: 1, predpona v sestavljenkah: 58, prvi del zloženka: 326, prvi del zvez: 2
Druge oznake	910	gl.: 835, prim: 2, neskl. pril.: 67, opisni deležnik od: 1, prihodnji čas od: 1, rod., tož. od: 1, rod., tož. mn. od: 1, tož. od: 1, velelni naklon od: 1

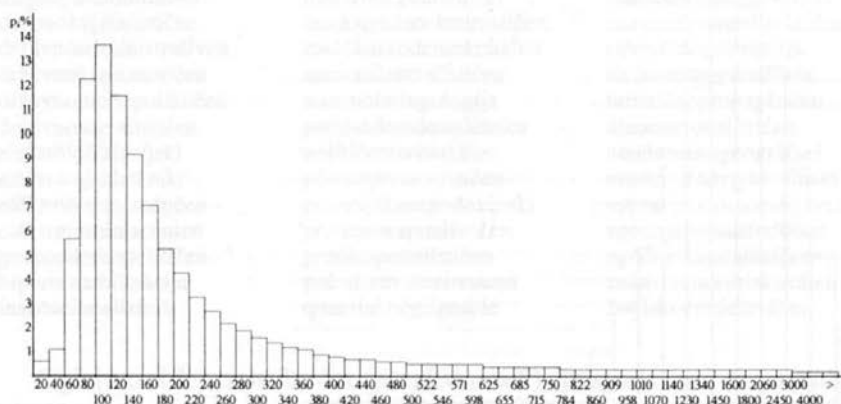
Kakor je bilo pričakovati, med iztočnicami prevladujejo samostalniki, moških je za malenkost več kot ženskih, za njimi pridejo pridevniki in glagoli, drugih besednih vrst pa je bistveno manj. Kot zanimivost velja tu omeniti, da iz 54.522 samostalnikov (iztočnice, dvojnice, podiztočnice) po pregibanju dobimo 468.281 besednih oblik, iz 22.861 pridevnikov pa 277.831; pri tem so oblike, ki so sicer iz istih črk in se razlikujejo samo po naglasu, štete kot različne.

Dolžina razlag: večina iztočnic ima nekaj vrstic dolgo razlago, nekatere prav

kratko, nekaj pa se jih je sestavljalcem slovarja zdelo ali tako težkih ali tako zanimivih, da so jim posvetili kar po nekaj strani. Naslednji podatek in slika 1 sta vsak po svoje zgovorna:

241 črk – povprečna dolžina razlage iztočnic (v črkah)

Slika 1: Porazdelitev dolžin razlag iztočnic

Iz histograma, kjer so pod stolpci napisane zgornje meje razredov, ugotovimo, da je povprečje zelo varljivo. Dolžine razlag so neenakomerno porazdeljene – največ iztočnic, skoraj 14%, ima razlage dolge od 81 do 100 črk, razred s povprečjem, zgornjo mejo 240 črk je pa že precej nizko na strmini. Rep je dolg in razredi na njem zato od 500 naprej tudi niso več enako veliki: v zadnjem so iztočnice, ki imajo razlage daljše od 4000 znakov.

V naslednji preglednici so navedene iztočnice, ki imajo najdaljše razlage – te so spet napisane za vsako iztočnico in pomenijo dolžino razlage v črkah, mednje pa so šteti tudi presledki in ločila:

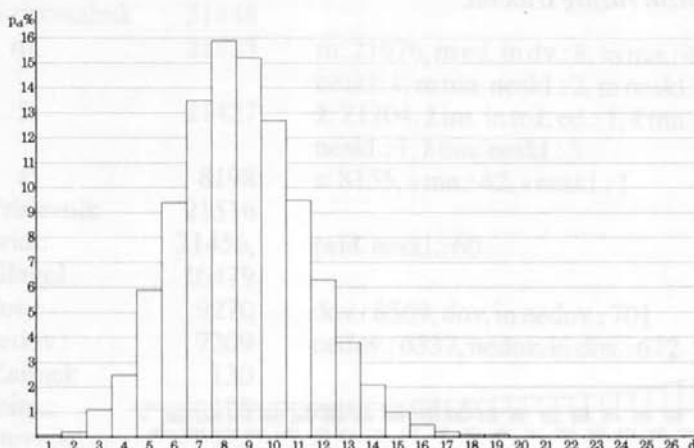
Preglednica 4: 20 iztočnic z najdaljšimi razlagami

príti	19.507	pásti	10.761
íti	17.398	za	10.479
takó	15.958	okó	9.919
vzėti	12.105	rôka	9.776
imėti	12.056	držáti	9.499
rěči	11.684	ujėti	9.389
jězik	11.448	gláva	9.346
tá	11.375	dóber	9.336
odprėti	10.936	těžek	9.055
dáti	10.801	beséda	9.054

Glagolov je tu kar 10, 5 samostalnikov, samo 2 pridevnika ter po 1 prislov, zaimek in predlog.

Oglejmo si še dolžine iztočnic:

Slika 2: Dolžine iztočnic

Povprečna dolžina znaša 8.7 črke, največ, 14.849 ali skoraj 16% je dolgih 8 črk, od 20 črk naprej jih je pa že zelo malo. Podrobneje si podatke iz histograma lahko pogledamo še v preglednici, kjer pogostnosti niso v odstotkih, ampak absolutne:

Preglednica 5: Dolžine gesel

1	54	6	8790	11	8806	16	465	21	12
2	166	7	12552	12	5872	17	229	22	8
3	1029	8	14849	13	3528	18	114	23	1
4	2313	9	14126	14	1917	19	53	24	3
5	5490	10	11791	15	951	20	31	25	1

Od najkrajših iztočnic so zanimive dve črki dolge, različno pisane so v preglednici 6, pri najdaljših, 57 je dolgih 20 črk ali več, pa v preglednici 7 vidimo, da je kar 41 pridevniških zloženek, le 12 samostalnikov in štirje glagoli:

Preglednica 6: Iztočnice, dolge 2 črki

àd	às	br	čá	do	es	gó	hm	in	ká	kò	li	mm	nì	òh	ór	pí	ré	só	št	tk	TV	úm	XY
àh	áu	bú	če	èh	fá	há	hó	iz	ka	ks	mà	mú	no	òj	ós	pk	Rh	st	tá	tó	úd	úp	za
àj	áv	bù	či	éj	fc	hé	hò	já	kh	lá	ma	na	nò	ól	òv	pò	-t	sú	tà	ts	ùf	úš	zk
ák	bà	bz	dà	èn	ff	hí	hú	jà	ki	là	mê	ná	nù	om	pa	po	-ž	šc	ta	tt	ùh	vé	zz
ár	bê	cì	da	ép	ga	hì	ih	jo	ko	le	mh	nà	ob	òn	pá	pš	se	šè	tè	tù	ùj	ví	žé
ás	bi	ck	dó	ès	gá	hk	il	jó	kó	lè	mí	nè	od	òp	ph	pù	si	šš	tí	tú	úk	vš	

Preglednica 7: Iztočnice, dolge 20 črk ali več

anárhoindividualístičen	internacionalístičen	sámozadovoljevátise
anárhosindikalističen	internacionalizácija	skonvencionalizírati
buržoáznodemokrátichen	internacionalizírati	slóvstvénogodovínski
buržoáznonacionalístičen	kóntrarevolucionáren	sociálnodemokrátichen
deprofesionalizácija	krščánskodemokrátiski	sociálnorevolucionáren
dialéktičnomaterialístičen	krščánskosocialístičen	splôšnoizobraževálen
disproporcioníranost	literárnozgodovínski	stárocerkvénoslovánski
dróbnokapitalístičen	marksístično-lenínístičen	stárocerkvénoslovánščina
držávnoadministratívén	meščánskodemokrátichen	stêreofotogrametríja
držávnokapitalístičen	nacionálsocialístičen	têrtiumcomparatiónis
držávnomonopolístičen	otorinolaríngologíja	turístičnopropagáden
držávnosocialístičen	pétinsédemdesetlétnica	últranacionalístičen
eléktróinštalijski	polítičnoteritoriálen	umétnostnogeográfski
eléktróinštalatêrski	póstimpresionístičen	umétnostnozgodovínski
eléktroluminiscénčen	primerjálnozgodovínski	vsêzavêródómcesárjevtvo
eléktroluminiscénčen	privátnokapitalístičen	zgódnjebironastodóben
gospodárskopolítichen	prótiimperialístičen	zgódnjekapitalístičen
hipersenzibilizácija	psêvdorevolucionáren	znánstvénoraziskoválen
institucionalizírati	quantité négligeable	živílskopredeloválen

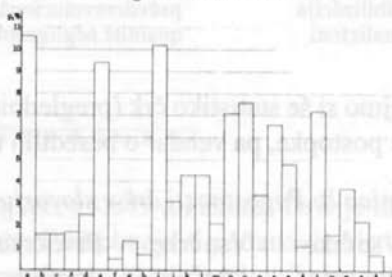
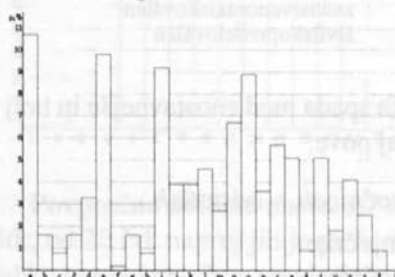
Oglejmo si še statistiko črk (preglednica 8). Ta spada med enostavnejše in bolj klasične postopke, pa vendar o besedilih marsikaj pove.

Preglednica 8: Pogostnosti črk v slovarju in v iztočnicah, v odstotkih

	Vse črke slovarja	Vse črke iztočnic	Prve črke iztočnic	Zadnje črke iztočnic	
a	10.7	10.6	2.8	17.6	a
b	1.6	1.6	4.2	0.2	b
c	0.8	1.6	1.3	3.8	c
č	1.6	1.7	1.3	1.0	č
d	3.3	2.5	5.1	0.8	d
e	9.8	9.4	1.3	.5	e
f	0.2	0.5	1.5	0.2	f
g	1.6	1.3	2.8	0.5	g
h	0.8	0.7	1.8	0.3	h
i	9.2	10.2	3.4	23.3	i
j	3.9	3.1	1.1	0.4	j
k	3.9	4.3	6.5	5.4	k
l	4.6	4.3	2.2	0.9	l
m	2.7	2.1	4.3	1.2	m
n	6.7	7.1	6.2	13.8	n
o	8.9	7.6	5.9	2.8	o
p	3.6	3.4	15.7	0.4	p
r	5.7	6.6	4.9	3.1	r
s	5.1	4.8	8.9	0.9	s
š	0.9	1.1	1.9	0.2	š
t	5.1	7.2	3.8	9.6	t
u	1.8	1.6	2.0	0.1	u
v	4.1	3.7	4.2	3.4	v
z	2.5	2.2	5.5	0.2	z
ž	0.9	0.7	1.0	0.7	ž

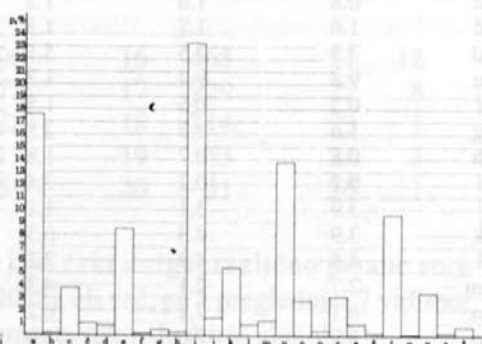
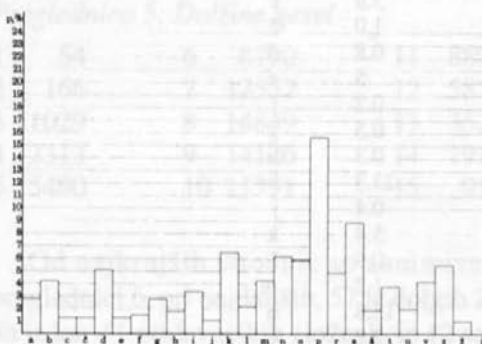
Preglednico 8, ki je sicer bolj natančna, zato pa manj pregledna, dopolnjujejo štirje histogrami (slike 3, 4, 5 in 6). Pri črkah v slovarju in v iztočnicah prevladuje črka *a*, kar je tudi sicer značilno za slovenski jezik (v angleškem je npr. najpogostejša črka *e*). Druga najpogostejša črka pri slovarju je *e*, kar se tudi ujema s slovenskimi besedili, pri iztočnicah pa *i*. To lahko pripišemo predvsem glagolom, ki so v iztočnicah v nedoločniku, ter pridevnikom na *-ski* in *-ški*. Več kot v besedilu je v iztočnicah še črk *t*, *r*, *c* in *f*, manj pa *o*-jev in *j*-jev. Pri prvih in zadnjih črkah iztočnic so razlike še dosti izrazitejše: pri prvih je premočno, skoraj s 16%, na prvem mestu *p* (strah in trepet vseh, ki berejo korekture slovarjev), na drugem je *s*. Pri zadnjih črkah so že omenjeni glagoli in pridevniki pomagali *i*-ju do skoraj četrtinskega deleža, samostalniki ž. spola *a*-ju na drugo mesto, tretji je *n* (pridevniki na *-en*, *-an*, *-ln*), četrti *t* (samostalniki ž. spola in pridevniki), peti pa *e* (sam. s. spola). Še več o začetkih in koncih iztočnic odkrivata preglednici 9 in 10.

Slika 3: Pogostnosti vseh črk v slovarju Slika 4: Pogostnosti vseh črk v iztočnicah

Slika 5: Prve črke v iztočnicah

Slika 6: Zadnje črke v iztočnicah

Preglednica 9: Pogostnosti začetnih črk, dvojčic ... sedmerčic pri iztočnicah

1. p-	14604	pr-	6306	pre-	3206	pred-	483	proti-	207	elektr-	113	elektro-	91
2. s-	8331	po-	5006	raz-	1836	samo-	443	nepre-	140	široko-	52	četero-	36
3. k-	6080	za-	3173	pri-	1685	brez-	408	elekt-	115	kontra-	50	antropo-	26
4. n-	5785	ne-	2857	pro-	821	pres-	328	inter-	104	kratko-	49	dvanajs-	25
5. o-	5472	ra-	2409	pod-	753	razp-	294	štiri-	100	četver-	47	general-	21
6. z-	5166	na-	2283	pol-	645	prep-	283	prest-	99	debelo-	41	pripove-	21
7. d-	4793	ko-	1933	pos-	573	prot-	278	dolgo-	98	gospod-	39	srednje-	20
8. r-	4592	iz-	1927	str-	532	nepr-	272	debel-	96	samoza-	37	priprav-	18
9. m-	4006	st-	1461	kon-	517	prek-	250	razpo-	90	visoko-	37	harmoni-	17
10. v-	3901	de-	1270	nep-	499	pris-	245	nepri-	86	prosto-	36	kristal-	17
11. b-	3896	tr-	1264	bre-	494	prev-	226	neraz-	84	prestr-	35	nasprot-	17
12. t-	3583	ka-	1233	sam-	482	prem-	212	razpr-	75	sladko-	35	oblikov-	17
13. i-	3207	do-	1201	zas-	401	pret-	186	preob-	74	veliko-	34	predsta-	17
14. g-	2636	kr-	1156	pra-	379	nepo-	182	mnogo-	71	zastav-	32	zgodnje-	17
15. a-	2406	od-	1156	spo-	352	prip-	175	staro-	71	social-	31	elektri-	16
16. l-	2024	br-	1133	izp-	342	razk-	166	prist-	70	drobno-	29	gospoda-	16
17. u-	1886	ma-	1118	zap-	340	spre-	166	blago-	69	antrop-	26	prosvet-	16
18. š-	1800	ob-	1116	dvo-	333	razs-	163	hidro-	67	genera-	26	razkroj-	16
19. h-	1654	re-	1103	pot-	327	inte-	158	pripo-	67	prista-	26	razstav-	16
20. e-	1445	sp-	1014	sta-	310	razv-	157	predp-	65	stereo-	26	razsvet-	16
21. f-	1390	pa-	938	pla-	298	poli-	149	kontr-	62	straho-	26	steklen-	16
22. č-	1255	me-	913	kol-	297	avto-	144	prepo-	62	svetlo-	26	alkohol-	15
23. c-	1190	sa-	845	pom-	297	post-	136	prena-	61	svobod-	26	dvajset-	15
24. j-	1057	so-	791	zak-	296	priv-	135	prepr-	61	dvanaj-	25	preobra-	15
25. ž-	955	ve-	782	nad-	290	svet-	135	deset-	60	instru-	25	prestre-	15
26. w-	26	se-	774	spr-	288	zast-	133	preds-	60	predpo-	25	socialn-	15
27. y-	5	gr-	747	neo-	281	preg-	130	trans-	60	predst-	25	special-	15
28. q-	4	te-	742	tri-	276	stra-	130	premo-	59	presta-	25	šestero-	15
29. x-	2	mo-	740	par-	274	neiz-	129	radio-	59	protis-	25	zelenja-	15
30.		pe-	735	pov-	274	preu-	129	preve-	58	politi-	24	dokumen-	14
31.		dr-	730	nas-	273	prim-	129	psiho-	58	srednj-	24	domišlj-	14
32.		pl-	721	kom-	271	anti-	128	razkr-	58	interp-	23	instrum-	14
33.		sk-	700	pop-	261	prik-	127	prekr-	55	magnet-	23	plemeni-	14
34.		go-	694	zav-	260	nedo-	126	prete-	55	poslov-	23	pregled-	14
35.		ba-	688	nap-	257	star-	126	dobro-	54	postav-	23	preskrb-	14
36.		in-	657	nes-	257	preb-	124	gospo-	54	presto-	23	radiote-	14
37.		di-	593	sla-	255	pros-	123	samoo-	54	protip-	23	razstre-	14
38.		bo-	586	tra-	253	izpo-	118	drobn-	53	razstr-	23	sladkos-	14
39.		sl-	566	eks-	250	elek-	116	izpod-	53	knjigo-	22	zavarov-	14
40.		op-	561	kri-	242	preo-	116	prekl-	53	neprem-	22	zdravil-	14
41.		kl-	554	tro-	239	prid-	115	prost-	53	prepre-	22	cvetlič-	13
42.		os-	550	pok-	238	razm-	115	samos-	53	pristo-	22	čeljust-	13
43.		si-	550	gra-	236	prit-	113	sveto-	53	razkro-	22	deseter-	13
44.		ro-	530	sto-	232	kont-	111	širok-	53	razpre-	22	dialekt-	13
45.		le-	524	kra-	231	razb-	111	premi-	51	razred-	22	ekonomi-	13
46.		mi-	497	por-	230	neza-	109	razve-	50	samopo-	22	germani-	13
47.		vr-	492	ste-	224	stre-	109	kratk-	49	sestav-	22	interna-	13
48.		be-	489	obr-	223	dolg-	108	mikro-	49	svetov-	22	izposoj-	13
49.		to-	488	zam-	223	štir-	108	razst-	49	intern-	21	konstru-	13
50.		la-	478	pog-	221	drob-	107	prese-	48	obliko-	21	mravlji-	13
51.		vi-	476	kor-	213	prav-	107	četve-	47	organi-	21	naciona-	13
52.		vz-	452	int-	210	vele-	106	samop-	47	preobr-	21	organiz-	13
53.		pi-	438	dol-	208	prer-	105	zelen-	47	pripov-	21	pridobi-	13
54.		ta-	429	vel-	208	razd-	104	preko-	46	pripra-	21	protina-	13
55.		vo-	420	kar-	203	razt-	104	velik-	46	razdel-	21	razgled-	13
56.		dv-	411	zad-	201	spod-	104	zasta-	46	razpor-	21	razpore-	13
57.		je-	406	ple-	200	pove-	103	brezp-	45	šester-	21	repreze-	13
58.		an-	398	nez-	196	para-	102	predi-	45	zemlje-	21	sporazu-	13
59.		če-	392	neu-	194	nera-	101	razte-	44	bistro-	20	strahop-	13
60.		bi-	388	pon-	194	razg-	100	posta-	43	brezve-	20	svobodo-	13
61.		li-	385	nar-	193	debe-	99	razpl-	43	debelu-	20	univerz-	13
62.		sv-	383	mar-	191	malo-	95	samoz-	43	ekstra-	20	central-	12

Preglednica 10: Pogostnosti končnih črk, dvojčic ... sedmerčic pri iztočnicah

1. -i	21549	-ti	15385	-ati	9132	-nost	3328	-irati	1744	-ati se	580	-ističen	352
2. -a	16269	-en	10836	-iti	4855	-anje	3192	-ti se	1226	-iranje	575	-ljivost	340
3. -n	12779	-st	6488	-ost	4478	-vati	2063	-vanje	999	-iti se	551	-izirati	335
4. -t	8879	-je	5472	-ski	4282	-rati	2014	-acija	810	-evanje	423	-acijski	248
5. -e	7895	-ki	5271	-nje	4268	-nica	1906	-evati	759	-stičen	403	-izacija	229
6. -k	5017	-ca	3685	-ica	3463	-ičen	1460	-tičen	735	-zirati	367	-ologija	176
7. -c	3486	-ec	3321	-ija	2245	-jati	1249	-enost	686	-cijski	352	-jevanje	166
8. -v	3112	-ka	3299	-čen	2102	-niti	1246	-ovati	671	-jenost	346	-ljenost	125
9. -r	2835	-ja	2941	-nik	1885	-i se	1235	-ljati	630	-ovanje	345	-vati se	121
10. -o	2622	-ik	2207	-len	1769	-nski	1175	-ranje	624	-jivost	345	-njenost	104
11. -j	1316	-na	1912	-ten	1597	-alen	1147	-ijski	591	-arstvo	304	-niti se	103
12. -m	1142	-ek	1817	-ina	1439	-enje	1037	-avati	506	-tirati	267	-tiranje	102
13. -č	914	-vo	1452	-tvo	1385	-cija	1034	-janje	495	-zacija	240	-ziranje	97
14. -l	862	-ar	1349	-ast	1340	-stvo	1027	-arški	442	-jevati	232	-avljanje	94
15. -s	822	-se	1252	-se	1236	-rski	927	-jenje	424	-ičnost	221	-čevanje	93
16. -d	704	-iv	1035	-ven	1131	-kati	891	-rstvo	409	-evalen	204	-jati se	92
17. -ž	612	-ev	1018	-eti	995	-jski	864	-niški	395	-ljanje	203	-ljevati	88
18. -g	437	-an	830	-ški	947	-ljiv	856	-čnost	378	-ništvo	189	-iranost	88
19. -.	413	-er	790	-nec	886	-itev	705	-ivost	375	-alnica	184	-jevalen	81
20. -p	367	-at	778	-jiv	866	-alec	598	-anost	365	-logija	182	-valnica	80
21. -h	274	-em	730	-lec	837	-izem	587	-valen	361	-ljenje	176	-tivnost	80
22. -z	211	-ta	643	-vec	796	-vost	570	-inski	343	-evalec	173	-tičnost	78
23. -š	195	-lo	611	-ren	763	-čiti	558	-anski	341	-alnost	169	-grafija	77
24. -b	152	-ov	583	-tev	744	-riti	541	-valec	334	-nirati	164	-vljanje	77
25. -f	150	-ak	563	-ček	734	-tati	517	-lnica	326	-avanje	163	-icirati	73
26. -u	81	-ra	552	-den	734	-iški	494	-tnost	326	-čevati	163	-njevati	73
27. -y	44	-če	516	-zem	602	-išče	454	-lnost	280	-kovati	150	-jevalec	72
28. -x	5	-ež	513	-nka	585	-ilen	450	-ariti	258	-ovalec	138	-onirati	71
29. -w	4	-or	505	-ist	538	-sten	437	-vnost	251	-rirati	138	-ikacija	70
30. -	2	-av	461	-jen	522	-liti	404	-ovski	247	-lirati	126	-kovanje	70
31. -q	1	-in	440	-ika	511	-enec	390	-kniti	242	-ranost	126	-arjenje	70
32. -		-on	433	-vka	465	-vski	378	-tnica	238	-ološki	123	-kati se	69
33. -		-it	418	-šče	459	-titi	374	-onski	235	-ovalen	122	-čiti se	60
34. -		-lka	413	-lka	415	-anec	360	-arica	234	-čnost	119	-grafski	58
35. -		-ač	411	-...	413	-štvo	357	-nstvo	225	-ativen	116	-matičen	58
36. -		-la	410	-sen	393	-lnik	350	-tiven	223	-anstvo	116	-titi se	57
37. -		-lj	407	-žen	385	-rica	344	-kanje	222	-cirati	115	-čevalec	56
38. -		-da	382	-elj	359	-diti	339	-enski	211	-ališče	113	-čevalen	56
39. -		-va	379	-zen	357	-nina	331	-dnost	211	-vljati	113	-tati se	55
40. -		-ba	377	-než	348	-iven	314	-jenec	203	-nosten	110	-liti se	55
41. -		-nt	359	-rka	336	-čati	310	-ištvo	203	-rjenje	109	-riti se	55
42. -		-et	357	-sti	315	-eten	309	-čenje	201	-ivnost	109	-atorski	55
43. -		-el	353	-tka	303	-ovec	306	-ovina	199	-atičen	108	-karstvo	55
44. -		-ma	348	-jak	302	-vina	303	-ščina	197	-ajanje	107	-inirati	53
45. -		-aj	343	-nja	296	-alka	299	-ničen	196	-ilnica	103	-ulirati	52
46. -		-ji	315	-ter	295	-tski	283	-alnik	193	-njenje	101	-ntirati	52
47. -		-za	290	-ben	290	-tnik	278	-čnica	192	-racija	99	-oslovje	49
48. -		-ič	279	-tor	286	-rija	266	-rnost	192	-torski	98	-ionalen	49
49. -		-ij	274	-ilo	281	-čina	266	-ogija	184	-dirati	94	-teljica	48
50. -		-ča	241	-vje	273	-o...	260	-avost	183	-tacija	91	-niranje	48
51. -		-al	231	-tje	261	-lski	260	-rnica	178	-alizem	91	-rati se	48
52. -		-og	224	-nat	240	-gati	252	-ajati	178	-kacija	90	-ulacija	46
53. -		-ga	218	-alo	229	-avec	251	-njati	175	-ljenec	89	-dovanje	46
54. -		-ce	203	-kar	224	-pati	251	-etati	175	-bljati	83	-vališče	43
55. -		-či	189	-ava	223	-viti	246	-osten	169	-lacija	82	-riranje	43
56. -		-ok	189	-men	221	-anka	232	-orski	166	-kljati	82	-rjenost	43
57. -		-us	180	-šen	215	-aren	230	-erski	145	-pljati	80	-ševanje	42
58. -		-is	169	-čar	212	-tika	229	-ikati	144	-kavati	80	-diti se	42
59. -		-ed	167	-eta	209	-aven	227	-nitev	143	-rafija	79	-liranje	41
60. -		-ot	160	-rat	195	-čnik	218	-vnica	142	-istika	77	-kcijski	41
61. -		-op	151	-tek	187	-enka	217	-lišče	141	-tavati	77	-narstvo	41
62. -		-od	149	-ran	180	-gija	216	-dnica	139	-etnica	76	-ciranje	40

V preglednici 9 vidimo, kako zelo se poveča razgibanost besed po tretji črki – če bi se najpogostejša dvojčica in trojčica še uvrstili na tretje mesto med enojčice oziroma dvojčice, bi se prva četverčica pri trojčicah komaj na dvanajsto in peterčica med četverčice na trinajsto. Zanimivo je tudi gibanje najpogostejše sedmerčice, *elektro-*, katere prvi predhodnik, *elek-*, se pojavi šele med četverčicami, na 39. mestu, med peterčicami je *elekt-* že tretja, med šesterčicami pa *elektr-* prva. V nasprotju s tem so predhodniki prve končne sedmerčice (*-ističen* iz preglednice 10) ves čas pri vrhu. Tudi sicer med najpogostejšimi začetnimi in končnimi n-terčicami po pričakovanju najdemo predvsem predpone in pripone, oziroma natančneje (npr. po (Toporišič 1994)) predpanska in pripanska obrazila. Hitrost povečevanja števila n-terčic na začetkih in koncih iztočnic kaže tudi preglednica 11.

Preglednica 11: Število različnih začetkov in koncev na n-črk v iztočnicah

1	29	31	10	86.216	85.395	19	90.661	90.659
2	445	397	11	88.525	88.238	20	90.662	90.662
3	3.548	2.839	12	89.789	89.541	21	90.662	90.662
4	14.725	10.180	13	90.272	89.564	22	90.662	90.662
5	32.258	22.220	14	90.502	90.165	23	90.662	90.662
6	50.992	37.965	15	90.596	90.430	24	90.662	90.662
7	65.572	55.593	16	90.640	90.564	25	90.662	90.662
8	75.519	70.295	17	90.653	90.634	26	90.662	90.662
9	82.170	80.047	18	90.659	90.652			

(Končno število je manjše kot 93.151, ker se preglednica nanaša na iztočnice brez naglasov). Da se po drugi črki od začetka iztočnice zelo razgibajo, smo iz preglednic 9 in 11 tako na oko že ugotovili; lahko bi rekli, da se količina obvestila (informacije) s tretjo črko močno poveča. Domnevo potrdimo z orodjem iz teorije informacij.

Količino obvestila, lahko bi ji rekli obvestilnost, merimo z entropijo – večja ko je neurejenost, večja je entropija kakega sistema, in večjo obvestilnost potrebujemo, da ga opišemo. Entropijo v jeziku je prvi, za angleško besedilo, določil Claude E. Shannon (Shannon 1948), za slovensko besedilo pa je o njej pred kratkim izšel prispevek študentov in učiteljev Fakultete za elektrotehniko in računalništvo (Kristan et al. 1994). Entropija zaporedja dogodkov je v splošnem podana z zvezo:

$$H = - \sum_{i=1}^n p_i \log_2 p_i \quad (1)$$

kjer je n število vseh različnih dogodkov, p_i verjetnost pojavitve i -tega dogodka,

$\log_2$ pa dvojiški logaritem. Entropija, enota zanjo je bit (od angl. *binary digit*, po slovensko bi rekli dvojiška številka), je največja, če so vsi dogodki enako verjetni.

V našem primeru je najbolj zanimiva pogojna entropija n -te črke v iztočnici, če prejšnjih $n-1$ črk že poznamo. Označujemo jo z F_n , dobimo pa jo iz povezave:

$$F_n = H_n - H_{n-1} \quad (2)$$

in s privzetkom, da je $F_1 = H_1$. Pri tem je H_n nepogojna entropija vseh n -teric z začetka (ali konca) iztočnice in zanjo, po (Jakopin 1981), zlahka izpeljemo izraz:

$$H_n = \log_2 N - \frac{1}{N} \sum_{i=1}^m f_{in} \log_2 f_{in} \quad (3)$$

kjer je N število vseh n -teric (v našem primeru 93.151), m število vseh različnih n -teric, f_{in} pa frekvenca i -te izmed njih. Povedano preprosteje bi pogojni entropiji F_n rekli mera za verjetnost, da bomo zadeli n -to črko v iztočnici, če prejšnjih $n-1$ črk že poznamo.

Oglejmo si vrednosti F_n za začetne in končne n -terice pri iztočnicah.

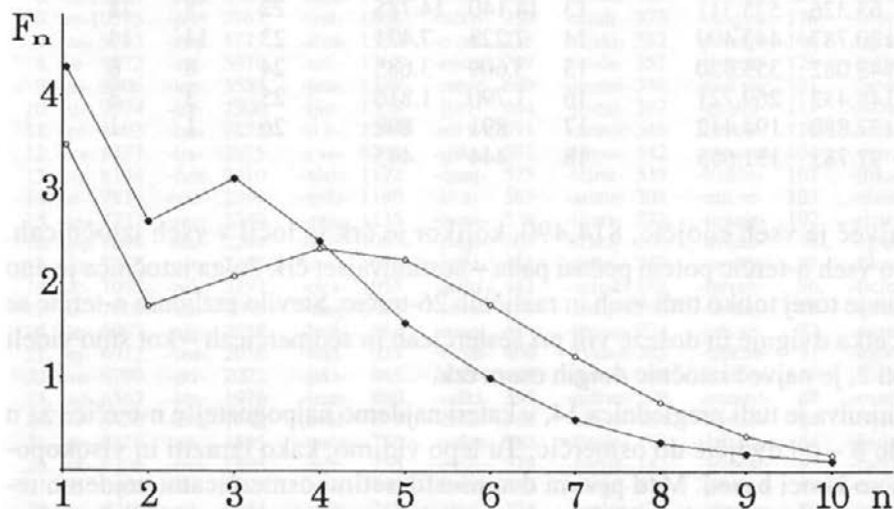
Preglednica 12: Pogojne entropije začetnih in končnih n -teric pri iztočnicah

1	4.31	3.48
2	2.67	1.77
3	3.13	2.09
4	2.46	2.38
5	1.59	2.27
6	1.00	1.79
7	0.56	1.24
8	0.32	0.74
9	0.19	0.38
10	0.11	0.18

Grafična upodobitev je sicer spet manj natančna, zato pa toliko bolj nazorna (polne pike označujejo vrednosti za začetne n -terice, vošle pa za končne). Iz slike vidimo, da se obe pogojni entropiji močno razlikujeta od pogojne entropije v črkah besedila, ki monotonno pada – če poznamo več črk besedila, je možnost, da bomo pravilno uganili naslednjo črko, večja kot če jih poznamo manj, entropija n -te črke in z njo količina obvestila pa manjša. Pri začetnih in končnih n -tericah iztočnic začne entropija monotonno padati šele od trojčice oziroma četverčice naprej, od $n = 2$ na $n = 3$ pa pri obojih beležimo močan vzpon. Verjetnost, da bomo zadeli tretjo črko, če poznamo prvi dve, je torej dosti manjša, kot pa da bomo zadeli drugo, če poznamo prvo. Pri slovenskih besedilih (Kristan et al. 1994) pogojna entropija vseskozi monotonno pada, pri imenih in priimkih (Jako-

pin 1981) pa: pri imenih tudi, pri priimkih pa, podobno kot pri naših iztočnicah, šele od trojčic naprej.

Slika 7: Pogojne entropije začetnih in končnih n-teric pri iztočnicah

Pri začetkih je prva pogojna entropija 4.31 bita, kar pomeni, da imamo možnost približno 1 : 20 ($2^{4.31} = 19.84$), da bomo uganili prvo črko naključno izbranega gesla. Pri koncih je možnost večja, že 1 : 11, ker je prva entropija nižja, le 3.48 bita ($2^{3.48} = 11.16$). To tudi ni čudno, če pogledamo sliko 6 – črke *i*, *a* in *n* odnesejo skupaj že več kot polovico iztočniških koncev. Če bi bile črke zastopane enakomerno, bi, s privzetkom, da imamo opravka samo z malimi črkami, ki jih je 25, bili ti možnosti obe 1 : 25. Med začetki pade pogojna entropija na 1 bit (enaka možnost, da bomo zadeli kot tudi, da bomo zgrešili) pri šesterčicah, med konci pa šele pri osmerčicah.

V vsakdanjem življenju pridejo bolj kot začetni deli besed v poštev njihovi konci. V vseh pregibnih oblikah jih močno potrebujejo pesniki pri iskanju rim. Slovenci smo tak seznam, Prvi slovenski pesniški priročnik, s podnaslovom *Slovar odzadnjih zlogov slovenskih besed* (SBD 1993) dobili pred dvema letoma. Izkaže pa se, kot bomo malo kasneje videli, da tudi začetne n-terice niso brez uporabne vrednosti.

Oglejmo si zdaj še seznam vseh n-teric, to je takih, ki jih dobimo, če jih ne jemljemo samo od začetka ali s konca temveč tudi iz sredine iztočnic. Teh zaporedij črk je seveda še dosti več; koliko, nam pove preglednica 13.

Preglednica 13: Število različnih in vseh n-teric v iztočnicah

1	82	814.490	10	67.510	83.746	19	221	221
2	1.471	721.339	11	42.629	49.936	20	111	111
3	15.060	628.242	12	24.740	27.971	21	54	54
4	63.326	535.311	13	14.140	14.785	22	28	28
5	120.787	443.409	14	7.228	7.471	23	14	14
6	149.082	353.820	15	3.609	3.685	24	8	8
7	148.432	269.721	16	1.790	1.816	25	3	3
8	127.880	194.412	17	891	898	26	1	1
9	97.783	131.655	18	444	445			

Največ je vseh enojčic, 814.490, kolikor je črk in ločil v vseh iztočnicah. Število vseh n-teric potem počasi pada – šestindvajset črk dolga iztočnica je eno sama in je torej toliko tudi vseh in različnih 26-teric. Število različnih n-teric se od začetka dviguje in doseže vrh pri šesterčicah in sedmerčicah – kot smo videli na sliki 2, je največ iztočnic dolgih osem črk.

Zanimiva je tudi preglednica 14, v kateri najdemo najpogostejše n-terčice za n od 2 do 8 – od dvojčic do osmerčic. Tu lepo vidimo, kako izraziti in visokopogostni so konci besed. Med prvimi dvainšestdesetimi osmerčicami najdemo recimo kar 46 takih, ki jih lahko pripišemo bolj koncem iztočnic, od *-lizirati* do *-iologija*, ter samo pet takih, ki so jasno prepoznavni začetki: *nacional-*, *gospodar-*, *zgodovin-*, *oblikova-* in *demokrat-*. Podobno s primerjavo preglednic 10 in 14 takoj ugotovimo, da so v obeh na prvih treh mestih, od dvojčic do sedmerčic iste n-terčice. Edina izjema je *-rati*, ki je pri vseh n-terčicah tretji, pri končnih pa šele četrti.

Kakor na hitro morda ni videti kake splošno koristne uporabe n-terčic, se izkaže, da je z njihovimi pogostnostmi ter z iztočnicami slovarja mogoče sestaviti razmeroma učinkovit algoritem za deljenje besed, eno od šibkejših točk sodobnega slovenskega trenutka. Osnovna ideja je v tem, da vzamemo najmanjšo skupino črk, ki sega do prvega samoglasnika ali »samoglasniškega« *r* in potem ta, recimo mu kar zlog, podaljšujemo tako dolgo, dokler najmanjši naslednji zlog nima manjše entropije (se pravi večje pogostnosti).

Preglednica 14: Pogostnosti prvih n-terčic – dvojčic do osmerčic pri iztočnicah

1. -ti- 22498	-ati- 10664	-nost- 3506	-irati- 1786	-ati se- 580	-ističen- 352	-lizirati- 110
2. -en- 48163	-iti- 5803	-anje- 3314	-ti se- 1226	-iranje- 575	-ljivost- 342	-lističen- 103
3. -st- 14916	-ost- 5611	-rati- 2233	-vanje- 1001	-iti se- 551	-izirati- 339	-alizirat- 86
4. -at- 13822	-nje- 4985	-vati- 2225	-acija- 811	-evanje- 423	-acijski- 248	-alističe- 85
5. -ra- 12863	-ski- 4345	-nica- 1915	-evati- 805	-stičen- 403	-izacija- 229	-iziranje- 84
6. -re- 10375	-pre- 3963	-irat- 1806	-tičen- 736	-zirati- 373	-ologija- 176	-lizacija- 76
7. -an- 9703	-nos- 3775	-ičen- 1532	-ovati- 716	-cijski- 352	-jevanje- 166	-ograj- 69
8. -je- 9572	-anj- 3679	-niti- 1368	-enost- 707	-ističe- 352	-ljenost- 126	-avljanje- 68
9. -ni- 9306	-ica- 3553	-jati- 1349	-ranje- 680	-jenost- 348	-vati se- 121	-ljevanje- 66
10. -it- 9074	-ira- 2906	-ljiv- 1328	-ljati- 664	-jivost- 347	-alizira- 111	-alizacij- 63
11. -pr- 8403	-rat- 2855	-ti s- 1249	-ati s- 591	-ovanje- 346	-lizirat- 110	-nističen- 62
12. -ka- 8377	-ija- 2675	-i se- 1235	-ijski- 591	-ljivos- 342	-njenost- 104	-tizirati- 59
13. -os- 8144	-čen- 2610	-alen- 1192	-iranje- 575	-izirat- 339	-lističe- 103	-ifikacij- 58
14. -ri- 7876	-vat- 2349	-nski- 1180	-iti s- 563	-arstvo- 304	-niti se- 103	-nizirati- 56
15. -ja- 7737	-raz- 2249	-enje- 1135	-tirati- 538	-tiranje- 272	-izirati- 102	-rizirati- 54
16. -po- 7698	-len- 2244	-acij- 1065	-janje- 501	-izacij- 256	-avljati- 98	-ografski- 51
17. -na- 7268	-ast- 2207	-stvo- 1058	-izira- 451	-jevati- 249	-ziranje- 97	-fikacija- 49
18. -ar- 7053	-nik- 2193	-cija- 1055	-arski- 442	-acijsk- 248	-ljevati- 96	-ficirati- 45
19. -te- 7000	-ten- 2043	-vanj- 1024	-jenje- 433	-zacija- 240	-čevanje- 93	-nizacija- 45
20. -le- 6997	-ale- 2037	-kati- 984	-evanj- 424	-ičnost- 224	-jati se- 92	-evati se- 44
21. -nj- 6912	-ina- 2028	-rski- 927	-rstvo- 409	-evalen- 205	-elektro- 91	-njevanje- 42
22. -va- 6799	-pri- 2022	-jski- 865	-stiče- 405	-ljanje- 203	-lizacij- 89	-ificirat- 41
23. -no- 6567	-nic- 1976	-iran- 860	-niški- 395	-ništvo- 189	-iranost- 88	-ovati se- 40
24. -al- 6456	-eva- 1940	-evati- 814	-čnost- 386	-alnica- 184	-alistič- 86	-eljevati- 39
25. -ov- 6316	-ist- 1895	-enos- 756	-valen- 382	-ljenje- 183	-iziranje- 84	-lacijski- 39
26. -sk- 6306	-ova- 1893	-tiče- 755	-evale- 378	-logija- 182	-tivnost- 82	-racijski- 39
27. -in- 6060	-iče- 1827	-ovat- 741	-ivost- 377	-ologij- 179	-jevalen- 81	-rističen- 39
28. -ki- 6010	-nit- 1744	-vale- 740	-zirat- 374	-evalec- 173	-stavlja- 80	-irati se- 38
29. -ro- 5863	-ran- 1742	-ranj- 719	-anost- 368	-alnost- 171	-valnica- 80	-iteljica- 38
30. -lj- 5782	-lja- 1723	-itev- 715	-istič- 364	-čevati- 170	-tičnost- 78	-ovalnica- 37
31. -ne- 5704	-jen- 1711	-riti- 696	-ovanj- 355	-nirati- 169	-grafija- 77	-rizacija- 37
32. -la- 5678	-sti- 1674	-ljat- 689	-cijsk- 352	-jevanj- 166	-avljanje- 77	-tacijski- 37
33. -ko- 5663	-eti- 1654	-ljen- 654	-jenos- 351	-avanje- 163	-icirati- 76	-tologija- 37
34. -et- 5491	-lji- 1589	-tati- 643	-jivos- 347	-kovati- 157	-njevati- 76	-dljivost- 36
35. -li- 5475	-tvo- 1529	-čiti- 621	-anski- 344	-jevale- 153	-onirati- 73	-ativnost- 35
36. -ve- 5394	-str- 1509	-jeva- 620	-inski- 343	-lizira- 148	-jevalec- 72	-rljivost- 35
37. -če- 5370	-ven- 1506	-alec- 598	-ljivo- 343	-rirati- 139	-arjenje- 70	-entirati- 34
38. -av- 5232	-enj- 1454	-izem- 595	-tnost- 342	-ovalec- 138	-ikacija- 70	-nacional- 34
39. -ta- 5020	-cij- 1441	-ati- 591	-valec- 334	-elektr- 133	-kovanje- 70	-povedova- 33
40. -er- 4830	-jat- 1421	-ijsk- 591	-lnica- 326	-lirati- 129	-kati se- 69	-tavljati- 33
41. -ol- 4810	-ite- 1392	-vost- 591	-arstv- 319	-ovalen- 127	-ografij- 69	-cionalen- 32
42. -lo- 4807	-van- 1389	-pred- 590	-lnost- 287	-ljenos- 126	-avljanj- 68	-zacijski- 32
43. -za- 4796	-ren- 1383	-iti- 563	-tirat- 272	-ranost- 126	-ljevanj- 66	-gospodar- 31
44. -ev- 4773	-val- 1365	-sten- 563	-zacij- 272	-vati s- 124	-alizaci- 63	-nljivost- 31
45. -od- 4743	-jiv- 1354	-išče- 562	-vnost- 268	-ološki- 123	-nističe- 62	-ostavlj- 31
46. -ik- 4690	-ika- 1346	-liti- 553	-ariti- 267	-ališče- 120	-čiti se- 60	-tljivost- 31
47. -or- 4624	-stv- 1280	-avat- 548	-ovale- 265	-cirati- 119	-fikacij- 59	-zgodovin- 31
48. -tr- 4576	-ali- 1265	-isti- 546	-izaci- 256	-čenost- 119	-tizirat- 59	-tizirat- 30
49. -vo- 4448	-i s- 1259	-eval- 544	-jevat- 252	-vljati- 118	-grafski- 58	-avati se- 30
50. -ir- 4360	-kat- 1251	-janj- 510	-kniti- 250	-ivnost- 117	-ifikaci- 58	-eljevanj- 30
51. -el- 4305	-ti- 1249	-zira- 509	-acijs- 248	-anstvo- 116	-matičen- 58	-evalnica- 30
52. -ek- 4256	-ari- 1246	-iški- 495	-avlj- 248	-ativen- 116	-titi se- 57	-ljati se- 30
53. -iz- 4215	-nsk- 1244	-ovan- 488	-ovski- 247	-stavlj- 115	-čevalec- 56	-tizacija- 30
54. -ic- 4200	-se- 1235	-evan- 478	-tnica- 238	-čevale- 112	-čevalen- 56	-bljenost- 29
55. -se- 4187	-aci- 1218	-samo- 464	-arica- 237	-iziran- 112	-nizirat- 56	-oblikova- 29
56. -ca- 4172	-nja- 1215	-ilen- 463	-dnost- 235	-alizir- 111	-acional- 55	-acionali- 28
57. -to- 4097	-eno- 1192	-tira- 462	-onski- 235	-nosten- 110	-atorski- 55	-demokrat- 28
58. -as- 3996	-sta- 1176	-izir- 454	-ovina- 234	-rjenje- 109	-karstvo- 55	-edovanje- 28
59. -on- 3927	-rit- 1173	-jenj- 452	-kanje- 228	-atičen- 108	-liti se- 55	-istovski- 28
60. -de- 3888	-ter- 1151	-oval- 447	-nstvo- 225	-listič- 108	-riti se- 55	-onalnost- 28
61. -ij- 3855	-red- 1150	-stič- 447	-ičnos- 224	-ajanje- 107	-tati se- 55	-stavljat- 28
62. -me- 3746	-den- 1143	-arsk- 445	-tiven- 223	-niti s- 105	-ificira- 54	-iologija- 27

Vzemimo za primer, kako bi pri iztočnici *predčutje* poiskali prvo delilno mesto. Prvi najmanjši zlog je *pre*, *p* ni samoglasnik, *r* tudi ni samoglasniški in se zato ustavimo pri *e*. Pogostnost te trojčice je 3964, pogostnost naslednjega najmanjšega zloga, *dču* pa samo 3, zato gremo naprej. Dodamo še eno črko: *pred* ima pogostnost 590, kar je še vedno več kot *ču* s pogostnostjo 383. Pri *predč* se pa zadeva ustavi: pogostnost je samo 4, medtem ko ima *u*, naslednji najmanjši zlog, pogostnost 13306. Ugotovimo, da je zadnji kandidat za prvi zlog, ki je imel pogostnost še večjo od naslednjega, *pred* in za njim delimo. Algoritem ponovimo na nadaljnjem zlogu – najmanjši naslednji je *ču*. Smer je prava, izkaže pa se, da je postopek, če naj bi bili z njim kolikor toliko zadovoljni, potrebno še dopolniti. Okvir in prostor tega prispevka žal ne dopuščata, da bi se spustili malo bolj v širino in v podrobnosti, s katerimi metoda šele dobi pravo težo.

Kakorkoli že, postopek (Jakopin 1995) ni ravno zapleten in s pravili v Slovenskem pravopisu (SP 94) se tepe dosti manj kot algoritmi za deljenje angleških, nemških ali italijanskih besed, ki so že vgrajeni v tuje urejevalnike besedil. Za ponazoritev si oglejmo še dobrih sto iztočnic na *pred-*, deljenih s to metodo. Vzorec je bil med drugim izbran tudi zato, ker je med temi besedami veliko zloženek: pri njih se pojavijo težave pri strojnem ločevanju delov (npr. *predel_ovalen*, *pre_dahniti* proti *pred_ahniti* ali *pred_vojen* proti *pre_dvojen*). V preglednici 15 je z znakom podčrtano (_) označeno mesto, kjer je algoritem našel mejo iz več besed sestavljenega gesla, s pomišljajem (-) pa mesta, ugotovljena z entropijo n-terčic.

Preglednica 15: Prvih 105 iztočnic na *pred-*, deljenih z entropijo n-terčic

préd	pre_da-ní-ti	prèd-dôb-nost	pre_de-lí-tev	prèd_film
pred	pre_dá-nost	prèd_dr-žá-ven	pre_de-lí-ti	pred_gór-je
pred...	prèd_a-príl-ski	pred-dúr-je	pre_de-lo-vá-lec	pred_gó-vor
pre-dàh	pre_dá-ti	pred-dvér-je	pre-del_o-vá-len	prèd_go-vór-nik
pre_dah-ní-ti	pre-da-vá-len	prèd_dvòr	pre-de-lo-vál-ni-ca	prèd_gré-ti
pre-dá-ja	pre-da-vál-ni-ca	pred-dvór-je	pre_de-lo-ván-je	prèd_grét-je
pre_dá-jan-je	pre-dá-van-je	pre_de-ba-tí-ra-ti	pre_de-lo-vá-ti	prèd_gré-va-ti
pre_dá-ja-ti	pre-da-vá-telj	pre_dê-bel	pré-den	pred_hí-šen
pre-dá-jen	pre-da-vá-te-lji-ca	pré-dec	pré-de-nast	pred-híš-je
pre-dál	pre-da-vá-tel-jski	pre_de-já-ti	pré-den-ce	pred_hó-den
pre-dá-last	pre-dá-va-ti	pre-dél	pré-den_čast	pred-hód-ni-ca
pre-dál-ce	pre_dá-ven	pre-dé-la	préd_e-ni-ca	pred_hód-nik
pre-dál_čast	pred-ba-ci-va-ti	pre-dé-la-nost	pre-dên-je	pred-hód-niš-tvo
pre-dál-ček	prèd_bo-ží-čen	pre_dé-la-ti	pré-de-no	pred-hód-nost
pre-dál-čen	pred_čá-sen	pre-de-lá-va	pre-de-róč	pre-dí-ca
pre-dál-čje	pred_čas-nost	pre-de-lá-van-je	pre_de-sti-lí-ra-ti	pre-di-dóč
pre-dál-čnik	prèd_člo-věš-ki	pre-de-lá-va-ti	pre-de-sti-ná-ci-ja	prèd_f-gra
pre_dá-leč	pred_čút-je	pre_dél-ček	pre-de-sti-ní-ra-nost	pred-díh
pre-dá-len	prèd_dé-la-vec	pre-dé-lek	pre-de-sti-ní-ra-ti	pre_dí-ha-ti
pre-dál-nik	prèd_dé-lav-ka	pre_dé-len	pre_dé-ti	pre_díh-ni-ti
pred_álp-ski	prèd_dé-lo	pre_de-li-ká-ten	pre_dé-va-ti	pre-di-kánt

Ponazarjalno gradivo

Namenimo nekaj pozornosti še najpomembnejšemu delu razlag gesel, ponazarjalnemu gradivu. Sem sodijo iztržki in navedki iz razlag, ki so od vsega slovarskega gradiva še najbližji običajnemu besedilu. Vzemimo dva primera: najprej najpomembnejše geslo iz, po Matjažu Kmeclu, edinega slovenskega korena na *f*-

frfotáti -ám tudi -óčem nedov. (á â, ô) **1.** *hitro, slišno mahati s perutmi*: obglavljena kokoš je še nekaj časa frfotala; ptica v njegovi roki je silovito frfotala // *frfotaje letati*: metulji frfotajo; splašena ptica je frfotala nad gnezdом / listje je frfotalo na vse strani; ekspr. gospa je kar frfotala po sobi *lahkotno, urno tekala* **2.** *plapolati, vihrati*: v vetru so mu frfotali lasje; zastave frfotajo; šal ji je frfotal okrog ram **frfotáje**: ptiči so se frfotaje razbežali **frfotajóč** -a -e: jata frfotajočih ptic; v vetru frfotajoča ženska krila

In še eno krajše, pri katerem je naveden tudi avtor navedka:

otávnica -e ž (ā) nar. (*posušena*) *trava četrte košnje*: Senožet je treba samo malo prekopati .. pa bo arnice, otave in otavnika pa še otavnice, kolikor bo kdo hotel (C. Kosmač)

Geslo *frfotati*, kakor ni prav dolgo, vsebuje štiri krajše ponazarjalne enote, iztržke:

metulji frfotajo, zastave frfotajo, jata frfotajočih ptic
v vetru frfotajoča ženska krila

in osem daljših, navedkov:

obglavljena kokoš je še nekaj časa frfotala
ptica v njegovi roki je silovito frfotala
splašena ptica je frfotala nad gnezdом listje je frfotalo na vse strani
gospa je kar frfotala po sobi, v vetru so mu frfotali lasje
šal ji je frfotal okrog ram, ptiči so se frfotaje razbežali

V preglednici 16 si oglejmo najprej nekaj števil o ponazarjalnem gradivu na splošno:

Preglednica 16: Ponazarjalno gradivo v SSKJ

399.181	iztržkov in navedkov,
1.616.200	besednih oblik, od tega 222.176 različnih,
10.303.648	znakov

Gradivo je približno trikrat večje od vzorca, obdelanega v (Kristan et al. 1994) (3.806.201 znakov), ki obsega predvsem Sveto pismo nove zaveze, sodobno časopisno besedilo (Moj mikro, Dnevnik) in prozo Josipa Jurčiča (Deseti brat), Ivana Cankarja (Moje življenje), Mire Mihelič (Ure mojih dni, Bertl), Miloša Mikelnja (Veliki voz) ter Iva Zormana (Deklica iz Mihovega mlina). Ker pa se slovar nanaša na tako rekoč vsa področja našega življenja, smemo upati, da bo seznam najpogostejših besed iz ponazarjalnega gradiva zelo zanimiv (preglednici 17 in 18).

Žal je ustrezno strojno orodje za lematizacijo besedila, postopek, pri katerem vse besedne oblike v besedilu spremenimo v osnovne, kakršne so npr. iztočnice v slovarju, še kako leto pred nami in v obeh seznamih zato namesto besed nastopajo njihove oblike.

Na začetku prve preglednice vidimo, da je malta, ki povezuje nosilce sporočila v besedilu, samostalnike, glagole in pridevnike, veliko manj raznorodna od teh gradnikov in zato njene oblike nastopajo z zelo visokimi pogostnostmi. Prvi nedvoumni samostalnik (v obliki *med* je prav gotovo veliko več predlogov kot samostalnikov), *človek*, je šele na 39. mestu.

Omenjeni pojav še dosti lepše vidimo iz krivulje rasti, ki kaže, kako hitro se polni kak seznam enot s pogostnostmi. Podana je z zvezo:

$$S_i = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^i f_j, \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (4)$$

kjer je v našem primeru S_i skupna pogostnost do i -te besedne oblike, n število vseh različnih besednih oblik (222.176), N število vseh besednih oblik (1.616.200), f_j pa pogostnost j -te oblike v po pogostnostih padajoče urejenem seznamu, kakršen je recimo tisti iz preglednice 17.

Preglednica 17: Najpogostejše 504 besedne oblike iz ponazarjalnega gradiva s pogostnostmi

je	81145	te	1478	otroka	714	pogled	514	čisto	403	nima	336	peči	294	vreme	263
se	34464	če	1450	misli	713	kdo	510	obleko	403	podjetje	336	smeh	294	govoril	262
v	34067	samo	1412	denar	712	stroj	510	otroke	402	dosti	335	jesti	292	piti	262
so	21898	otrok	1410	govoriti	712	noč	507	pet	400	mati	335	kraj	292	skupina	262
in	21679	veliko	1396	imel	700	hiša	502	vsako	398	njegovih	334	naredil	292	stara	262
na	20819	komu	1388	jezik	699	narediti	502	svojega	397	zmeraj	334	svetloba	292	vedenje	262
za	14255	ko	1385	bom	691	kmalu	501	tak	396	stran	333	bile	290	luč	261
z	13227	življenje	1385	razvoj	690	mogel	498	zrak	396	vodi	332	eno	290	mizi	261
s	10661	imeti	1259	veter	690	noge	498	misel	394	lase	329	red	289	nova	261
ga	8974	mi	1239	hiše	673	komaj	495	moč	392	njena	329	močno	286	solze	260
po	8935	oči	1238	ker	672	vas	493	vprašanje	390	vina	329	svojim	286	velike	260
ne	7774	tega	1235	iti	671	začel	493	hoditi	388	gozd	328	takoj	286	družbe	259
mu	7738	obraz	1213	fant	655	knjiga	490	kom	388	more	328	obrazu	285	nov	259
da	7385	brez	1184	vodo	650	ljubezen	489	konja	386	sebi	328	vlak	285	stoji	259
iz	6828	dan	1147	precej	649	hotel	487	film	383	gledati	326	zato	285	drug	257
ni	6230	njegovo	1134	človeka	639	mesta	486	kruh	383	njeno	326	umetnost	284	konec	257
to	5672	nad	1100	doma	639	nove	486	domov	381	a	325	poslušati	283	skupaj	257
si	4956	svojo	1098	preveč	639	stvari	486	države	379	barve	325	prava	283	vprašanja	257
že	4749	besede	1083	delu	636	let	480	leto	379	šola	325	ravnanje	283	prsti	256
pri	4448	njegova	1050	nas	636	velika	479	nebo	378	celo	324	oblika	282	čevlji	254
od	4429	ves	1036	bodo	634	teh	478	papir	375	ime	324	sobi	279	prišlo	254
še	4153	ali	1020	pesmi	631	živali	477	avtomobil	374	pismo	324	razmere	278	žena	254
bil	3939	ljudi	1019	njim	628	saj	475	denarja	374	videl	324	bodi	277	okna	253
bi	3621	mesto	1017	hišo	626	pravi	473	svoji	374	zemlje	323	družba	277	dogodek	252
bo	3478	kako	1013	blago	624	dve	470	nam	373	mleko	322	mizo	277	roman	252
kot	3418	jim	1009	srce	624	žival	467	skoraj	372	pol	322	naše	277	mimo	251
ta	3356	pot	1003	življenja	622	vode	466	zna	372	vzeti	320	postopek	277	sredstva	251
vse	3353	lahko	999	časa	620	prostor	463	rok	369	bolnik	319	popolnoma	276	umetnosti	251
pa	3287	čez	991	glas	617	druge	461	vasi	369	kamen	319	pride	276	določiti	250
kaj	3105	ki	990	svoj	609	niti	461	načrt	368	strah	319	ceste	275	letalo	250
do	3037	skozi	983	velik	607	boleznj	454	sobo	366	telo	319	plačati	275	pravice	250
med	2794	naj	972	lepo	603	vseh	452	voz	365	barva	318	vrat	275	rastlina	250
ob	2697	ljudje	963	roko	603	danes	448	toliko	363	knjigo	318	ženske	275	pesnik	249
ima	2655	nič	960	sonce	603	poti	448	bomo	362	število	318	često	274	država	248
o	2459	kakor	948	obleka	599	tri	446	drevo	362	zanj	318	hodi	274	krilo	248
tako	2371	hitro	918	vsak	595	strani	445	zemlja	362	beseda	317	jezika	274	postati	248
biti	2298	otroci	893	tla	589	dober	441	igrati	358	dovolj	317	odšel	274	reka	248
bilo	2274	dolgo	879	okrog	586	snov	440	priti	358	ura	317	sredi	274	stene	248
človek	2229	njegov	858	sneg	582	bolezen	437	besedo	357	list	316	palico	273	vojaki	248
bila	2140	on	854	ženska	580	slabo	437	sistem	357	rastline	315	pomoč	273	žalost	248
koga	1977	spet	853	dobiti	571	mestu	436	snovi	356	vsem	315	vam	273	doba	247
pred	1964	dati	832	gre	571	cesti	435	mora	355	smrt	314	deset	272	drevesa	247
zaradi	1932	rad	827	ipd.	565	kupiti	435	dal	351	imeli	312	drugega	272	srca	247
delo	1922	bolj	825	pes	565	oče	435	morje	351	njen	312	kje	272	ostal	246
več	1904	me	820	prišel	565	stvar	435	veje	350	mogoče	310	take	271	drevje	245
ji	1900	roke	805	dekle	564	položaj	433	moral	349	začela	310	način	270	kolo	245
zelo	1882	njegove	804	dva	563	zemljo	429	besed	348	sebe	309	mir	269	tisoč	245
nekaj	1856	niso	794	les	562	res	427	sveta	347	dni	308	pravo	269	ideje	244
kar	1827	vsj	791	sam	561	vsa	425	mož	345	drugo	308	stanovanje	268	njene	244
jo	1777	malo	789	drugi	558	leta	422	nisem	344	gibanje	308	jaz	267	službo	244
sta	1755	voda	782	novo	553	njegovi	419	ladja	343	krompir	308	napisati	267	oblast	243
k	1691	čas	775	prav	551	živeti	419	lasje	343	svojih	308	zakon	267	slika	243
dela	1670	smo	775	vso	541	kri	414	cesta	342	takrat	308	odpreti	266	politika	242
ti	1628	treba	774	naprej	538	boj	413	seboj	342	blaga	306	pogovor	266	ampak	241
tem	1615	delati	768	del	537	okoli	412	hiši	341	glavi	304	začeli	266	delavci	241
dobro	1567	težko	766	pesem	534	šel	412	njega	341	imela	304	hlače	265	kam	241
pod	1565	bili	757	tu	531	dobil	411	ogjenj	341	dež	302	gobjiti	264	ure	241
jih	1556	zdaj	752	počasi	529	konj	409	njegovega	340	skrbi	301	igra	264	dobra	240
tudi	1547	vedno	741	vino	528	prvi	408	očni	340	nikoli	300	kaže	264	globoko	240
sem	1513	svet	736	tam	525	večkrat	407	postaviti	339	času	299	sadje	264	lesa	240
svoje	1508	glavo	733	tej	520	meso	405	postal	338	daleč	299	visoko	264	uspeh	239
le	1488	vrata	727	knjige	518	imajo	404	okno	337	vsega	298	nihče	263	nanj	238
proti	1480	boš	717	njem	518	pisatelj	404	dejanje	336	plašč	295	taka	263	ustnice	238

Preglednica 18: Abecedni seznam najpogostejših 504-ih besednih oblik iz ponazarjalnega gradiva

a	325	dni	308	in	21679	mati	335	noč	507	prav	551	srce	624	večkrat	407
ali	1020	do	3037	ipd.	565	me	820	noge	498	prava	283	sredi	274	vedenje	262
ampak	241	doba	247	iti	671	med	2794	nov	259	pravi	473	sredstva	251	vedno	741
avtomobil	374	dober	441	iz	6828	meso	405	nova	261	pravice	250	sta	1755	veje	350
barva	318	dobil	411	jaz	267	mesta	486	nove	486	pravo	269	stanovanje	268	velik	607
barve	325	dobiti	571	je	81145	mesto	1017	novo	553	precej	649	stara	262	velika	479
besed	348	dobro	240	jesti	292	mestu	436	o	2459	pred	1964	stene	248	velike	260
beseda	317	dobro	1567	jezik	699	mi	1239	ob	2697	preveč	639	stoji	259	veliko	1396
besede	1083	dogodek	252	jezika	274	mimo	251	oblast	243	pri	4448	strah	319	ves	1036
besedo	357	dolgo	879	ji	1900	mir	269	obleka	599	pride	276	stran	333	veter	690
bi	3621	določiti	250	jih	1556	misel	394	obleko	403	prišel	565	strani	445	videl	324
bil	3939	doma	639	jim	1009	misli	713	oblika	282	prišlo	254	stroj	510	vina	329
bila	2140	domov	381	jo	1777	mizi	261	obraz	1213	piti	358	stvar	435	vino	528
bile	290	dosti	335	k	1691	mizo	277	obrazu	285	prostor	463	stvari	486	visoko	264
bili	757	dovolj	317	kaj	3105	mleko	322	oče	435	proti	1480	svet	736	vlak	285
bilo	2274	drevesa	247	kako	1013	moč	392	oči	1238	prsti	256	sveta	347	voda	782
biti	2298	drevje	245	kakor	948	močno	286	očmi	340	prvi	408	svetloba	292	vode	466
blaga	306	drvo	362	kam	241	mogel	498	od	4429	rad	827	svoj	609	vodi	332
blago	624	drug	257	kamen	319	mogoče	310	odpreti	266	rastlina	250	svoje	1508	vodo	650
bo	3478	druge	461	kar	1827	mora	355	odšel	274	rastline	315	svojega	397	vojak	248
bodi	277	drugega	272	kaže	264	moral	349	ogenj	341	ravnanje	283	svoji	374	voz	365
bodo	634	drugi	558	kdo	510	more	328	okna	253	razmere	278	svojih	308	vprašanja	257
boj	413	drugo	308	ker	672	morje	351	okno	337	razvoj	690	svojim	286	vprašanje	390
bolezen	437	družba	277	ki	990	mož	345	okoli	412	red	289	svojo	1098	vrat	275
bolezn	454	družbe	259	kje	272	mu	7738	okrog	586	reka	248	še	4153	vrata	727
bolj	825	država	248	kmalu	501	na	20819	on	854	res	427	šel	412	vreme	263
bolnik	319	države	379	knjiga	490	način	270	ostal	246	rok	369	šola	325	vsa	425
bom	691	dva	563	knjige	518	načrt	368	otroci	893	roke	805	število	318	vsak	595
bomo	362	dve	470	knjigo	318	nad	1100	otrok	1410	roko	603	ta	3356	vsako	398
boš	717	eno	290	ko	1385	naj	972	otroka	714	roman	252	tak	396	vse	3353
brez	1184	fant	655	koga	1977	nam	373	otroke	402	s	10661	taka	263	vsega	298
celo	324	film	383	kolo	245	namj	238	pa	3287	sadje	264	take	271	vseh	452
cesta	342	ga	8974	kom	388	napisati	267	palico	273	saj	475	tako	2371	vsem	315
ceste	275	gibanje	308	komaj	495	naprej	538	papir	375	sam	561	takoj	286	vs	791
cesti	435	glas	617	komu	1388	naredil	292	peči	294	samo	1412	takrat	308	vso	541
cesto	274	glavi	304	konec	257	narediti	502	pes	565	se	34464	tam	525	vzeti	320
čas	775	glavo	733	konj	409	nas	636	pesem	534	sebe	309	te	1478	z	13227
časa	620	gledati	326	konja	386	naše	277	pesmi	631	sebi	328	tega	1235	za	14255
času	299	globoko	240	kot	3418	ne	7774	pesnik	249	seboj	342	teh	478	začel	493
če	1450	gojiti	264	kraj	292	nebo	378	pet	400	sem	1513	tej	520	začela	310
čevlji	254	govoril	262	kri	414	nekaj	1856	pisatelj	404	si	4956	telu	319	začeli	266
čez	991	govoriti	712	krilo	248	ni	6230	pismo	324	sistem	357	tem	1615	zakon	267
čisto	403	gozd	328	krompir	308	nič	960	piti	262	skoraj	372	težko	766	zanj	318
človek	2229	gre	571	kruh	383	nihče	263	plačati	275	skozi	983	ti	1628	zaradi	1932
človeka	639	hiša	502	kupiti	435	nikoli	300	plašč	295	skrbj	301	tisoč	245	zato	285
da	7385	hiše	673	ladja	343	nima	336	po	8935	skupaj	257	tla	589	zdaj	752
dal	351	hiši	341	lahko	999	nisem	344	počasi	529	skupina	262	to	5672	zelo	1882
daleč	299	hišo	626	lase	329	niso	794	pod	1565	slabo	437	toliko	363	zemlja	362
dan	1147	hitro	918	lasje	343	niti	461	podjetje	336	slika	243	treba	774	zemlje	323
danes	448	hlače	265	le	1488	njega	341	pogled	514	službo	244	tri	446	zemljo	429
dati	832	hodi	274	lepo	603	njegov	858	pogovor	266	smeh	294	tu	531	zmeraj	334
dejanje	336	hoditi	388	les	562	njegova	1050	pol	322	sno	775	tudi	1547	zna	372
dekle	564	hotel	487	lesa	240	njegove	804	politika	242	smrt	314	umetnost	284	zrak	396
del	537	ideje	244	let	480	njegovega	340	položaj	433	sneg	582	umetnosti	251	žalost	248
dela	1670	igra	264	leta	422	njegovi	419	pomoč	273	snov	440	ura	317	že	4749
delati	768	igrati	358	letal	250	njegovih	334	popolnoma	276	snovi	356	ure	241	žena	254
delavci	241	ima	2655	leto	379	njegovo	1134	poslušati	283	so	21898	uspeh	239	ženska	580
delo	1922	imajo	404	list	316	njem	518	postal	338	sobi	279	ustnice	238	ženske	275
delu	636	ime	324	ljubezen	489	njen	312	postati	248	sobo	366	v	34067	žival	467
denar	712	imel	700	ljudi	1019	njena	329	postaviti	339	solze	260	vam	273	živali	477
denarja	374	imela	304	ljudje	963	njene	244	postopek	277	sonce	603	vas	493	živet	419
deset	272	imeli	312	luč	261	njeno	326	pot	1003	spet	853	vasi	369	življenja	622
dež	302	imeti	1259	malo	789	njim	628	poti	448	srca	247	več	1904	življenje	1385

Slika 8: Krivulja rasti za besedne oblike v ponazarjalnem gradivu

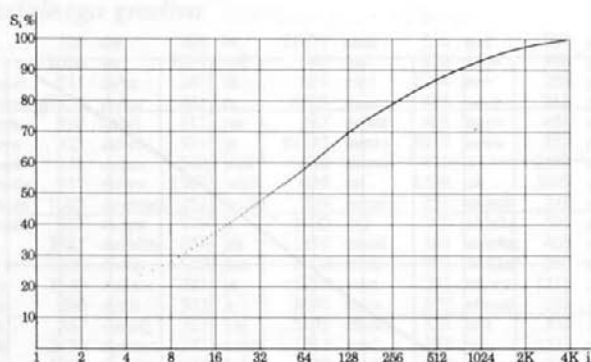
Diagram je pollogaritemski – ordinatna os je linearna in predstavlja S_1 iz zveze (4) v odstotkih, abscisa predstavlja pa dvojiški logaritem od i : $\log_i$; K na abscisi pomeni 1.024, zaradi krajše pisave.

Poskusimo zdaj pike na krivulji razložiti še malo manj zavito. Prva predstavlja najpogostejšo besedno obliko, *je*, z deležem 5.02% med vsemi (pogostnost 81.145, vseh oblik je pa 1.616.200). Ko mu dodamo še *se* (2.13% delež), smo že na naslednji piki, ki ima za x 2, za y pa 7.15%. Dodamo še *v* (2.11% vseh oblik) in *so* (1.35%), pa smo pri četrti piki (x 4, y pa slabih 11%). Poglejmo še pomembnejše mejnike: s prvimi 49. besednimi oblikami, t. j. z

je, se, v, so, in, na, za, z, s, ga, po, ne, mu, da, iz, ni, to, si, že, pri, od, še, bil, bi, bo, kot, ta, vse, pa, kaj, do, med, ob, ima, o, tako, biti, bilo, človek, bila, koga, pred, zaradi, delo, več, ji, zelo, nekaj, kar

pokrijemo že četrtno vsega ponazarjalnega gradiva, če jih vzamemo 1.724, dobimo točno polovico gradiva, 17.515 besednih oblik potrebujemo za tri četrtine, 80.185 pa za 90%. Opazimo tudi, da potek krivulje ni regularen – približno pri 62.000 zaniha, nekako pri 90.000-i besedni obliki se pa dokončno zlomi. Pojav kaže na to, da naš vzorec ni zaokrožen, saj se pri večjih besedilih, še posebej v jezikih, ki ne poznajo toliko pregibanja kot slovenski, krivulja asimptotično približuje zgornji vodoravni črti, premici $y = 100\%$. Tak primer so npr. prve tri knjige stare zaveze Svetega pisma, kjer je na 96.474 besednih oblik samo 3.867 različnih (Mejak, Holz 1995) in je razmerje različne : vse oblike kar 1 : 25:

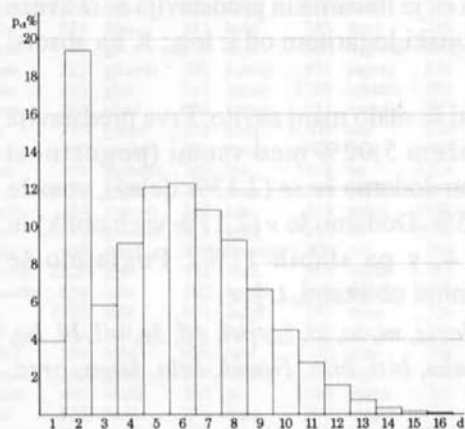
Slika 9: Krivulja rasti besednih oblik v delu »The Bible (The Old Testament I-III)«

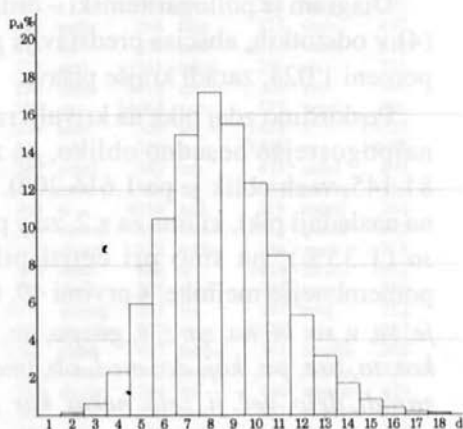
Pri besednih oblikah v ponazarjalnem gradivu slovarja je to razmerje 1:7. Oblik s pogostnostjo 1 med vsemi različnimi je v prvih treh knjigah stare zaveze v angleščini 34.2%, v ponazarjalnem gradivu pa 55.1%.

Poglejmo zdaj še dolžine besed, za vse in za vse različne besede:

Slika 10: Dolžine besed v ponazarjalnem gradivu

Slika 11: Dolžine različnih besed v gradivu

Podatki na sliki 11 se s tistimi s slike 2, kjer je navedena porazdelitev dolžin iztočnic, precej dobro ujemajo. Ustrezni rezultatov v (Kristan et al. 1994) žal ne najdemo, so pa podatki za dolžine vseh besed. Precej dobro se ujemajo s vrednostmi iz slike 10 – le prvi vrh, tudi pri dolžini 2 (besedice *je, se, so, in, na, za, ...*) je tam še višji, kar 27%, drugi vrh je pri dolžini 5 (v našem primeru 6) in rep histograma je pri nas močnejši. Razlike so, glede na naravo iztržkov, ki so navadno brez pomožnega glagola, v skladu s pričakovanji.

Preglednica 19: Najpogostejše črke, dvojčice, trojčice ... sedmerice v ponazarjalnem gradivu, s pogostnostmi

1.	_	1216578	e_	228853	je_	106628	_je_	77972	a_je_	5352	_se_je_	11069	_se_je_	10653
2.	a	933068	i_	212340	_je_	85494	_se_	37615	e_je_	5071	se_je_	10906	_je_bil_	4877
3.	e	907798	a_	203430	ti_	84759	ati_	36708	_je_	13750	_je_pr_	6456	_ga_je_	3761
4.	i	832456	je_	181924	_po_	56096	iti_	30196	_se_	11744	ti_se_	5961	_mu_je_	3628
5.	o	823966	_s_	165272	_pr_	54755	_pre_	21749	se_	11330	_je_po_	5779	_so_se_	3527
6.	n	568830	o_	152498	na_	53531	_so_	21634	anje_	10565	njegov_	5297	_njegov_	3021
7.	r	500722	ti_	146169	ati_	48881	_in_	21608	i_so_	10158	_je_za_	4967	_je_pre_	2998
8.	t	470168	_p_	141124	_se_	46142	nost	17704	i_se_	9341	_je_bi_	4930	_človek_	2904
9.	s	458010	na_	127872	_na_	44380	_pri_	17501	_je_z_	8670	je_bil_	4883	ati_se_	2697
10.	l	449646	st	126506	se_	41485	anje	17336	l_je_	8469	ga_je_	4238	življen	2689
11.	j	380663	ra	125411	pre	41455	_na_	17161	o_je_	8083	_ga_je_	4004	ivljenj	2670
12.	v	372443	ni	108778	i_s	39718	je_p	16716	je_pr	7645	li_so_	3985	_je_pri_	2537
13.	k	323432	po	103985	iti	39698	a_je	16715	o_se	7285	_mu_je_	3823	iti_se_	2474
14.	p	315980	pr	103740	nje	38718	e_je	16092	vati_	7188	irati_	3745	življe	2315
15.	d	274763	re	101151	ost	37456	ti_s	15624	ati_s	6929	il_je_	3741	l_se_je_	2244
16.	m	230817	_j_	96971	_za_	36861	nje_	15366	je_po	6891	mu_je_	3709	a_se_je_	2223
17.	z	220728	en	87466	ni_	32223	e_pr	12663	ti_se	6578	_so_se_	3680	zaradi_	1931
18.	u	166752	_n	87457	_so_	29863	_za_	12605	_da_	6541	so_se_	3562	je_bil_	1906
19.	b	156329	la	84401	e_p	29198	e_po	12162	nost	6535	_je_pre_	3427	se_je_p	1809
20.	g	141884	al	82387	pri	28517	se_j	12030	a_se	6156	_je_na_	3409	bil_je_	1771
21.	č	138426	_v	81903	no_	28433	i_so	11924	jati_	6030	vanje_	3368	i_so_se	1730
22.	š	87790	no	81184	anj	28203	_raz	11188	_je_s	6009	človek	3309	se_je_z	1707
23.	c	80015	ko	80870	_v_	27524	i_se	10943	_je_v	5983	_člove	3236	ali_so_	1699
24.	h	71824	ov	79021	a_s	26263	ega_	10690	u_je_	5969	_njego	3022	_se_mu_	1693
25.	_	71506	se	77111	i_p	24471	je_z	10410	_je_b	5943	ati_se	2959	vljenj	1669
26.	ž	69121	an	76178	e_	24361	prav	10253	iti_s	5911	ovati_	2901	_nekaj_	1555
27.	f	17504	at	74048	_in_	24142	je_s	10154	i_je_	5887	vljenj	2886	je_bilo	1550
28.	é	2456	li	73123	sta	23829	ti_p	9638	_je_n	5789	al_je_	2878	ovanje_	1475
29.	á	1938	_z	72336	sti	23512	e_za	9568	je_za	5787	je_pri	2867	e_bilo_	1472
30.	.	1763	ri	72197	so_	23315	i_pr	9561	e_pre	5537	a_je_p	2794	_so_ga_	1459
31.	ó	1635	ka	72133	ne_	23044	e_na	9529	_pred	5453	_velik	2778	ti_koga	1429
32.	í	1449	ne	71989	raz	22916	i_po	9413	njego	5302	ivljen	2744	gospoda	1406
33.	è	1029	_	70659	_ko_	22783	l_je	9327	jegov	5297	iti_se	2715	njegove	1394
34.	è	864	nj	70031	in_	22751	ost_	9024	vanje	5281	življe	2690	veliko_	1386
35.	S	668	el	69923	ga_	22646	ski_	8949	_je_o	5268	ovanje	2659	ospodar	1375
36.	?	644	ja	68407	a_p	21860	o_je	8828	nosti	5234	_besed	2635	o_se_je	1374
37.	P	533	il	67238	o_s	21530	i_na	8793	rat_	5043	e_je_p	2630	je_bila	1365
38.	ó	510	za	65009	_st_	20997	a_po	8699	je_bi	5032	govori	2538	e_bila_	1352
39.	!	465	va	64363	nos	20454	osti	8673	govor	4962	ljati_	2482	_proti_	1346
40.	:	447	ve	64265	la_	20442	_ga_	8651	e_bil	4956	evati_	2449	_je_raz	1334
41.	-	423	_d	64205	a_j	18661	pred	8578	_svoj	4878	ti_na_	2436	i_koga_	1332
42.	K	382	te	64129	ova	18627	vati	8525	_so_s	4835	ljenje	2433	_svoje_	1320
43.	A	375	in	63837	_ne	18621	o_se	8235	niti_	4698	aviti_	2382	_veliko_	1320
44.	ú	375	lo	63742	o_p	18516	o_po	8166	ga_je	4621	_življ_	2319	ili_so_	1304
45.	J	323	od	62708	li_	18307	ska_	8141	i_in_	4586	a_se_j	2316	a_je_pr	1289
46.	T	322	os	62645	rav	18266	je_v	8139	je_na	4562	l_se_j	2292	e_je_po	1259
47.	M	319	le	62574	e_z	18259	ljen	8109	e_pri	4551	la_je_	2281	_da_je_	1258
48.	N	314	it	62537	ka_	18126	_del	7730	pravi	4516	_otrok	2248	_gospod	1238
49.	ř	288	ro	60543	e_j	17717	_pos	7729	ati_p	4509	i_so_s	2245	ljenje_	1234
50.	B	275	_k	60250	ko_	17624	je_n	7726	irati	4277	e_je_z	2095	_da_bi_	1230
51.	L	271	_o	59575	ali	17600	_pro	7725	li_so	4277	to_je_	2047	_da_je_	1222
52.	á	236	ta	59075	_do_	17533	ti_k	7632	ti_ko	4215	_svoje	2017	e_je_pr	1206
53.	ì	231	av	57307	jen	17526	vanj	7614	e_in_	4191	aradi_	1932	ti_komu	1196
54.	V	220	lj	53360	_ra_	17490	ali_	7613	e_so_	4134	zaradi	1932	pravljja	1190
55.	D	219	ar	52157	e_n	17404	_mu_	7591	i_na_	4078	e_bil_	1923	je_da_	1188
56.	l	202	_m	51704	ki_	17284	a_pr	7587	il_je	4061	_bilo_	1909	evanje_	1187
57.	l	192	sk	51110	e_v	17283	a_se	7585	_ga_j	4009	nekaj_	1838	a_je_po	1186
58.	C	181	vo	51013	del	17264	ila_	7552	ti_na	3985	_je_v_	1835	e_mu_je	1170
59.	G	176	et	50732	red	17262	enje	7395	ovanj	3961	ati_ko	1830	i_komu_	1159
60.	R	169	_i	49927	_iz_	16717	_bil	7273	mu_je	3927	jenje_	1827	raviti_	1153
61.	Z	169	me	48404	nik	16421	o_pr	7191	ljenj	3907	ali_so	1815	njegovo	1134
62.	O	166	to	47861	il_	16217	_da_	7168	člove	3895	_obraz	1805	jegovo_	1132

Povprečna dolžina besedne oblike, kjer so upoštevane vse oblike, ne samo vse različne, znaša 5.2 črke, dobre pol črke več kot 4.6, vrednost, izmerjena v že omenjeni raziskavi slovenskih besedil.

Zelo zanimive so tudi najpogostejše n -terice, ki so, od enojčic do sedmerčic, prikazane v preglednici 19 (n -terice tu niso razpete samo znotraj besed, ampak tudi čez besedne meje). Zelo pomembne so za določanje obvestilnosti oziroma entropije kakega besedila ali jezika na splošno.

V preglednici 19 so presledki označeni z znakom podčrtano. Takoj opazimo, da se kot rdeča nit med najpogostejšimi n -tericami vlečeta *je* glagola biti in povratni osebni zaimek *se*; druge kratke besedne oblike pa za njima tudi ne zaostajajo dosti.

Število različnih n -teric se od n na $n-1$ najprej skokovito, potem pa vedno počasneje povečuje, kar lepo kaže preglednica 20.

Preglednica 20: Število različnih in vseh n -terčkov v ponazarjalnem gradivu

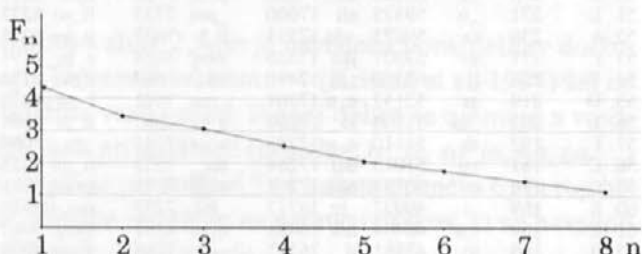
enojčice	106	10.303.648
dvojčice	1.067	9.904.230
trojčice	10.218	9.505.104
četverčice	66.289	9.106.062
peterčice	274.062	8.707.414
šesterčice	777.721	8.309.736
sedmerčice	1.600.735	7.913.616
osmerčice	2.569.124	7.519.853

Ustrezne številke za različne n -terčke v preglednici 5 raziskave (Kristan et al. 1994) so najbližje pri trojčicah (tam 9.477), od tod naprej pa se razlikujejo vedno bolj (osmerčic je bilo 1.670.456). Razliko lahko pripišemo predvsem velikosti vzorca. Pri pogojnih entropijah F_n (glej zvezo (2)), ki povedo, koliko bitov informacije potrebujemo, da bi določili n -ti znak v besedilu, če prejšnjih $n-1$ znakov že poznamo, ugotovimo, da so v ponazarjalnem gradivu višje kot v približno trikrat manjšem vzorcu omenjene raziskave; razlika je najpomembnejša pri $n=7$ in $n=8$:

Preglednica 21:

n	F_n	razlika
1	4.324	-0.081
2	3.468	-0.012
3	3.067	-0.068
4	2.554	-0.061
5	2.095	-0.005
6	1.765	-0.000
7	1.467	-0.051
8	1.151	-0.090

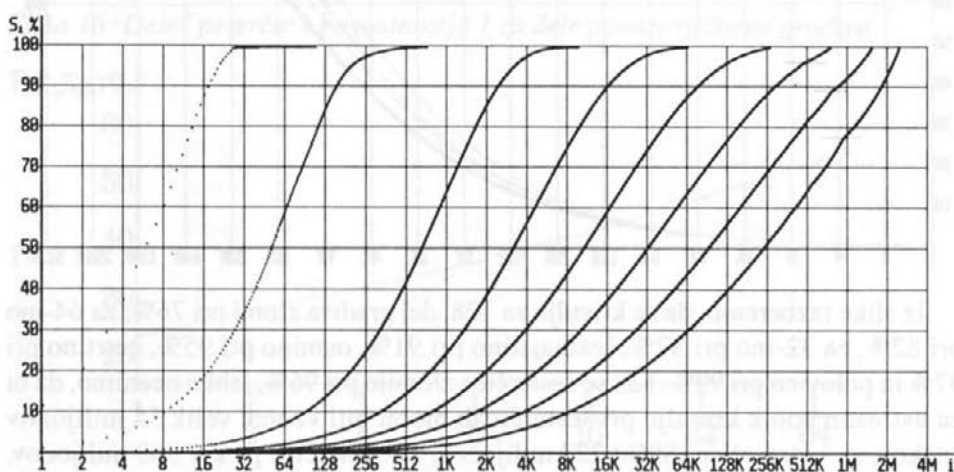
Slika 12: Pogojne entropije F_n

Da bo ponazarjalno gradivo entropijsko bogatejše od leposlovnih besedil, ni presenetljivo, saj mora na kratkem prostoru učinkovito dopolniti iztočnice; malo gre pa višja entropija, še posebej pri $n=8$, v prid le na prvi pogled presenetljivi ugotovitvi štirih raziskovalcev, da višje pogojne entropije z naraščanjem vzorca rastejo, ne pa padajo. Res je pa tudi, da je entropija vzorca lahko le približek za entropijo v dejanskem jeziku. Najmanjša zgornja meja za angleški jezik, ki so jo z ustreznim modelom, poiskali IBM-ovi raziskovalci (Brown et al. 1992), vzorec je bil dolg 583 milijonov besed, znaša recimo okrogla dva bita za poljubno dolge nize besedila. Ali, preprosteje povedano, verjetnost da bomo v angleškem besedilu pravilno zadeli naslednji znak, znaša eno četrtno.

V ostrejši luči se pokažejo n -terčice še s krivuljo rasti:

Slika 13: Krivulja rasti za črke, dvojice, trojčice, četverčice, peterčice, šesterčice, sedmerčice in osmerčice v ponazarjalnem gradivu

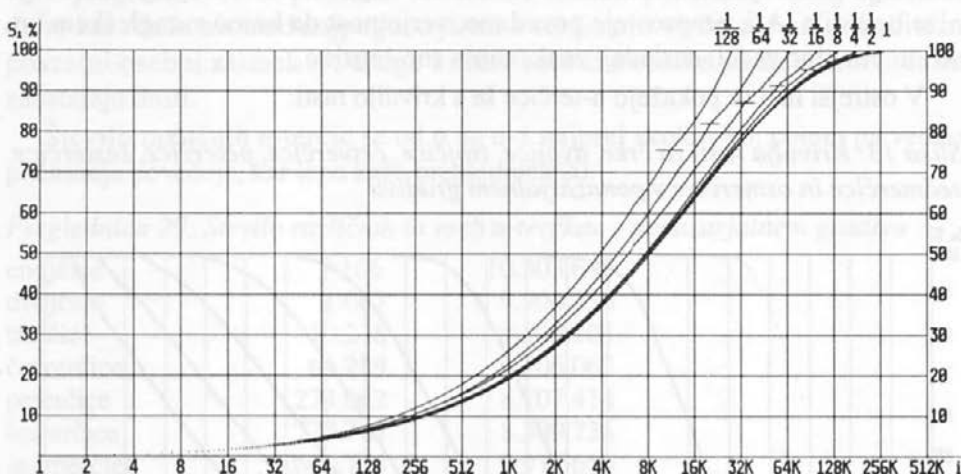
Potek krivulje pri enojčicah, ki se strmo dvignejo od presledka z 12% vsega gradiva (če mu dodamo še črke *a*, *e* in *i*, zaobsežemo že 37% tega besedila, z osmimi črkami 60%, s šestnajstimi pa že skoraj 90%), je tako pravilen, da je že grd. Tudi dvojčici rastejo zelo hitro, pri trojčicah je potek krivulje na oko nekako najlepši, še sprejemljiv pri četverčicah in peterčicah, pri šesterčicah, sedmerčicah in osmerčicah pa čedalje slabši.

Ponazarjalno gradivo je zanje očitno prekratek vzorec. Krivulje šesterčic, sedmerčic in osmerčic proti vrhu slike najprej zanihajo, potem se pa, mesto je označeno s črtkano črto, dokončno zlomijo. Šesterčice pri 96%, sedmerčice pri 89%, osmerčice pa že pri 77.5%.

Samo od sebe se vsiljuje vprašanje, kako velik bi moral biti vzorec besedila, da bi tudi zadnje tri n -terčice mehko zmogle pot do vrha.

Napravimo v ta namen majhen poskus, s peterčicami, katerih krivulja je bila zadnja še kolikor toliko sprejemljiva. Vzemimo najprej eno stoosemindvajsetino celotnega ponazarjalnega gradiva (to je še vedno 2992 iztržkov in navedkov) in napravimo krivuljo rasti na njene peterčke. Nadaljujmo z eno štiriinšestdesetino, dvaintridesetino, šestnajstino, osmino, četrtino, polovico in na koncu potegnimo krivuljo še za celo gradivo. Dobimo naslednjo sliko:

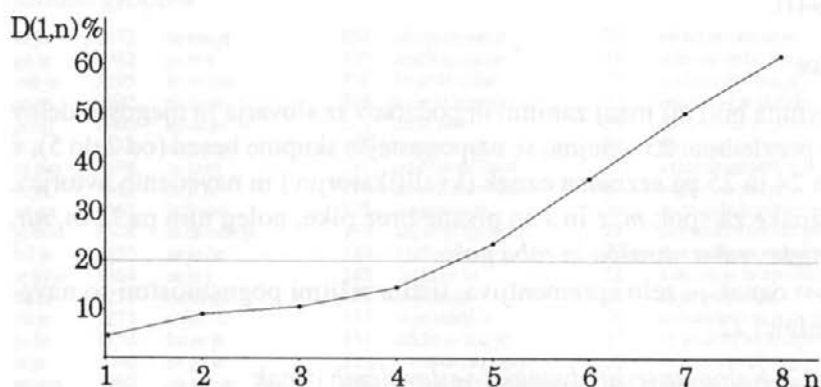
Slika 14: Krivulje rasti peterčkov za dele ponazarjalnega gradiva

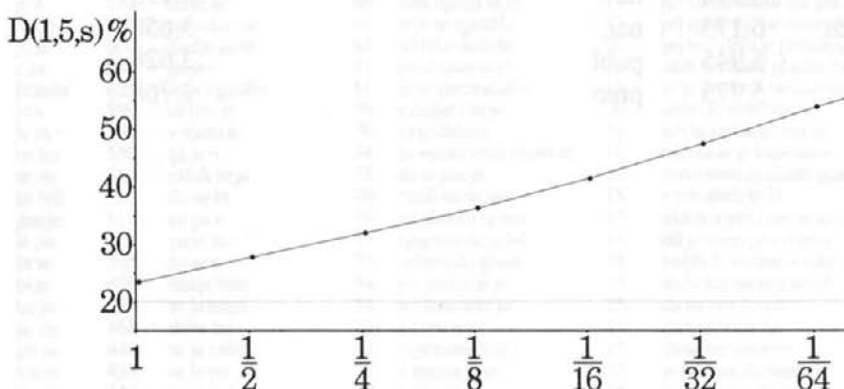
Iz slike razberemo, da se krivulja za 128. del gradiva zlomi pri 76%, za 64-ino pri 82%, za 32-ino pri 87%, šestnajstino pri 91%, osmino pri 95%, četrtino pri 97% in polovico pri 99%. Ker se šesterčice zlomijo pri 96%, lahko ocenimo, da bi za ustrezen potek krivulje pri šesterčicah moral biti vzorec velik 55 milijonov znakov, za sedmerčice (89%) 220 milijonov, za osmerčice pa kar 963 milijonov. Ker so IBM-ovi raziskovalci za model angleškega jezika vzeli v markovsko verigo drugega reda sestavljene trojčice – tri zaporedne trojčice, povezane med seboj (kar ustreza eni deveterčici), velikost njihovega vzorca, 583 milijonov besed ali približno 3.2 milijarde znakov, ne zveni več niti megalomansko niti čisto na pamet.

Poleg ugotavljanja, kdaj se krivulja zlomi, si lahko pomagamo še z enim kazalcem, ki je z njo v primeru n-terčic v precej pravilni zvezi. Gre za delež tistih n-terčic med vsemi različnimi, ki imajo pogostnost 1 – takih torej, ki se pojavijo samo enkrat. V preglednici 15 vidimo te deleže za n-terčice celega gradiva, v 16 pa za peterčice na posameznih delih:

Slika 15: Delež n-terčic s pogostnostjo 1 med vsemi različnimi

Slika 16: Delež peterčic s pogostnostjo 1 za dele ponazarjalnega gradiva

Na podlagi slike 15 in 13 lahko sklepamo na ugoden potek krivulje rasti pri n-terčkih, če med njimi takih s pogostnostjo 1 ni več kot petina.

Preden se poslovimo od ponazarjalnega gradiva, si oglejmo še seznam najpogostejših parov besed. Na naslednji strani, v preglednici 23, so navedene najpogostejše skupine po dveh, treh, štirih in petih besed. V tem seznamu že brez krivulje rasti takoj ugotovimo, da bi moral biti vzorec z lepo zaokroženim seznamom že, recimo, skupin po pet besed, izredno velik. Zadnji par v prvem stolpcu, *da bo*, ki ima pogostnost 311, bi se v drugem stolpcu uvrstil na tretje mesto, zadnja iz drugega in tretjega stolpca, bi se uvrstila v naslednji stolpec pa že kar na prvo mesto. V vsej množici besed ponazarjalnega gradiva imata najpogostejši skupini po pet besed, *ob tej novici se je* in *tako pa ne bo šlo*, komaj pogostnost 10. Tudi med pogostimi skupinami besed, kot že pri n-terčicah, močno prevladujejo kratke besedne oblike, predvsem dve črki dolge. Zelo malo najdemo

klasičnih stavčnih gradnikov, recimo povedkovih zvez (npr. *videti travo*, po (Orešnik 1994)).

Drobtinice

Ko je glavčina bolj ali manj zanimivih podatkov iz slovarja in njegovih delov za nami, si v preglednici 23 oglejmo še najpogostejše skupine besed (od 2 do 5), v preglednicah 24 in 25 pa seznama oznak (kvalifikatorjev) in navedenih avtorjev. Slovnice oznake za spol: *m*, *ž* in *s* so pisane brez pike, poleg njih pa še *in*, *ali*, *tudi*, *redko*, *nizko*, *raba narašča* in *raba peša*.

Pogostnost oznak je zelo spremenljiva; tisti z višjimi pogostnostmi so navedeni v preglednici 22.

Preglednica 22: Najpogostejših dvanajst neslovničnih oznak

ekspr.	29.970	pog.	5.276
knjiž.	13.742	zastar.	4.355
in	6.910	nav.	4.153
redko	6.173	nar.	3.658
star.	5.945	publ.	3.628
tudi	5.775	pren.	2.768

Preglednica 23: Pogoste skupine po 2, 3, 4 in 5 besed s pogostnostmi v ponazarjalnem gradivu

se je	10872	se mu je	894	obraz se mu je	39	ob tej novici se je	10
ga je	3982	se je v	435	imeli so ga za	33	tako pa ne bo šlo	10
mu je	3795	so se mu	231	ko je to slišal	33	od časa do časa je	9
so se	3592	da bi se	215	to se je zgodilo	33	iz sobe se je slišalo	8
je bil	1966	da se je	201	da se ne bi	29	med njima je prišlo do	8
je v	1843	se je z	194	se mu je zdelo	28	na obrazu se mu je	8
se mu	1698	se je in	181	od časa do časa	27	s tem dejanjem si je	8
to je	1663	se ji je	179	znan je po svoji	27	v glavi se mu je	8
so ga	1562	se je na	155	v njem se je	26	za to delo je potrebna	8
je bilo	1548	ta človek je	152	kaj se je zgodilo	22	čez sedem let vse prav	7
bil je	1475	se je že	149	s težavo se je	22	dve muhi na en mah	7
je bila	1364	se je s	145	da ga ne bi	21	kako se je to zgodilo	7
da bi	1277	da bi ga	135	se je in se	21	se je vanj in ga	7
da je	1273	se je, da	133	to je storil iz	21	sedem let vse prav pride	7
je že	1154	ko se je	131	zdelo se mu je	21	so se drug za drugim	7
si je	1090	se ga je	123	s tem dejanjem je	20	to se je zgodilo na	7
so mu	962	so ga za	120	se je spremenila v	20	drug za drugim so se	6
ji je	937	ga je z	113	se mu je, da	19	enem ušesu mu gre noter	6
da se	911	se je na	106	v njenih očeh je	19	iz sobe je bilo slišati	6
je na	898	na vse strani	102	drug za drugim so	18	ne zna do pet šteti	6
jo je	874	so se ji	101	se mu je v	18	pa naj bo po tvojem	6
je z	774	da se ne	99	med njima se je	17	pri enem ušesu mu gre	6
jih je	706	otroci so se	94	se je to zgodilo	17	pri njem nič ne opraviš	6
je še	690	ljudje so se	84	od hiše do hiše	16	pri tem delu je potrebna	6
e za	637	ga je s	81	pred njim se je	16	rasti in slišati planke žvižgati	6
je zelo	628	se je zgodilo	81	se je spremenil v	16	se je postavil na zadnje	6
je s	599	se jim je	79	v daljavi se je	16	sedel je za mizo in	6
je in	581	v njem je	79	za to delo je	16	teh besedah se mu je	6
ne bo	559	ga je v	78	za vsako malenkost se	16	tekma se je končala s	6
se ne	542	otrok se je	78	da se mu je	15	travo rasti in slišati planke	6
so bili	519	da ne bi	76	misli so se mu	15	v teh dneh se je	6
jim je	517	so ga v	76	na obrazu se mu	15	videti travo rasti in slišati	6
je po	507	ga je za	75	njegov oče je bil	15	bil je znan po svojem	5
in se	505	so se v	75	od nog do glave	15	boljši je vrabec v roki	5
bi se	489	mu je bilo	74	pri padcu si je	15	da bi kaj takega storil	5
ko je	479	se je hitro	74	pri tem delu je	15	da ne zna do pet	5
je, da	468	da se bo	72	ti si pa res	15	da o tem nič ne	5
sta se	448	se je začel	72	to je naredil iz	15	da se bo ves svet	5
s tem	433	se je po	71	v mestu se je	15	je od časa do časa	5
je vse	416	se je začela	70	v njej se je	15	je od danes do jutri	5
on je	414	to je bilo	70	znašel se je v	15	je od nog do glave	5
se ji	406	se je zelo	68	bil je znan kot	14	je vrabec v roki kakor	5
je treba	397	je bil v	67	da se je kar	14	kaj takega pa še ne	5
bila je	388	slišati je bilo	67	iz sobe se je	14	kraja ga pa nič ni	5
ne bi	384	njegove besede so	66	oči so se ji	14	le s težavo se je	5
v tem	360	pa se je	66	odločil se je za	14	misliš, da se bo ves	5
otroci so	359	to je bil	66	pazi, da se ne	14	misliš, da ti bodo tam	5
o tem	342	ga je po	65	polastila se ga je	14	na levo ne na desno	5
se ni	342	je in se	65	ta človek je pravi	14	na stara leta se je	5
je kot	341	se je vrnil	65	glas se mu je	13	ne na levo ne na	5
je nekaj	341	da ga je	64	kaj bo iz tega	13	njegova življenjska pot ni bila	5
ni mogel	338	drug za drugim	64	kdo bi si mislil	13	o tem ni da bi	5
se bo	335	mu je v	64	njegove besede so bile	13	ob teh besedah ga je	5
je imel	334	da so se	62	ob teh besedah je	13	ob teh besedah se mu	5
da ne	330	je prišlo do	62	se mu je zdelo	13	okrog kraja ga pa nič	5
so že	328	bil je velik	61	v roki je držal	13	pojesti vso modrost z veliko	5
mi je	325	da ne bo	61	z veje na vejo	13	pred očmi se mu je	5
da so	324	očitali so mu	60	iz dneva v dan	12	pri padcu si je zlomil	5
da ga	319	so se na	60	iz rok v roke	12	roki kakor golob na strehi	5
je le	318	v sobi je	60	je bilo tudi nekaj	12	se je v zadnjem času	5
z njim	318	ne da bi	59	je to slišal, je	12	se mu je zataknila v	5
da bo	311	se je kot	59	njene besede so ga	12	spoštovali so ga zaradi njegove	5

Preglednica 24: Oznake v SSKJ

adm.	166	fin.	309	med.	1812	petr.	169	šalj.	354
aer.	119	fiz.	959	medm.	617	pisar.	59	šol.	528
agr.	1301	fot.	213	mest.	120	pog.	5276	šport.	1011
ali	638	friz.	19	metal.	299	polit.	172	št.	10
alp.	263	gastr.	445	meteor.	199	poljud.	139	šte.	123
anat.	718	geod.	39	min.	336	pooseb.	23	teh.	1540
ant.	95	geogr.	408	mitol.	23	predl.	122	tekst.	402
antr.	70	geol.	210	mn.	2181	preg.	508	tisk.	280
arheol.	179	geom.	452	mont.	129	preh.	246	tož.	77
arhit.	199	gl.	859	muz.	821	pren.	2768	trg.	68
astr.	244	gled.	211	nam.	177	prid.	20594	tudi	5775
avt.	248	gost.	40	nar.	3658	pril.	424	tur.	65
bibl.	76	gozd.	262	nav.	4153	prim.	814	um.	456
biblio.	69	grad.	404	nav.mn.	1	prisl.	4916	urb.	59
biol.	751	igr.	130	navt.	400	psih.	176	usnj.	87
bot.	1651	im.	65	nedov.	7995	psiht.	84	var.	12
brezoseb.	718	in	6910	neprav.	31	publ.	3629	vet.	436
čeb.	214	ipd.	602	nepreh.	91	raba narašča	16	vez.	86
čl.	1	iron.	229	neskl.	752	raba peša	336	voj.	604
daj.	86	itd.	7	neskl.pril.	1	rad.	137	vrtn.	351
dov.	10052	jur.	1440	nestrok.	54	redko	6173	vulg.	165
dv.	54	kem.	1013	neustalj.	96	rel.	1024	vznes.	298
ed.	288	knjiž.	13742	nizko	262	rib.	122	zaim.	131
ekon.	637	kor.	39	num.	58	rod.	77	zal.	66
ekspr.	29970	koz.m.	51	obl.	75	s	8247	zastar.	4355
elektr.	749	l. r.	1	obrt.	391	sam.	926	zgod.	645
elipt.	368	les.	338	or.	41	slabš.	2182	zool.	1510
etn.	440	lingv.	1248	os.	271	soc.	137	ž	21511
evfem.	341	lit.	584	otr.	119	star.	5945	žarg.	1249
farm.	140	ljubk.	109	pal.	55	stil.	755	žel.	209
filat.	39	lov.	358	papir.	93	strojn.	417		
film.	150	m	21943	ped.	153	strok.	105		
filoz.	469	mat.	592	pesn.	289	šah.	249		

Preglednica 25: V slovarju navedeni avtorji, s pogostnostmi večjimi od ena

L. Andrejev		Homer		A. Novačan	
- J. Vidmar		- A. Sovre	2	V. Ocvirk	
A. Aškerc	4	A. Ingolič	4	B. Pahor	7
H. Balzac		J. Jalen	11	J. Pahor	
- O. Župančič		M. Jarc	3	R. Polič	
F. Bevk	32	S. Jenko		I. Potrč	12
M. Bor		J. Jurčič	3	I. Pregelj	9
H. Bratož		Kajuh	3	F. Prešeren	26
I. Cankar	25	E. Kardelj		Prežihov	48
E. Cevc		V. Kavčič		M. Pugelj	
J. Conrad		B. Kidrič	2	A. Rebula	3
- O. Župančič		M. Klopčič	2	E. Rostand	
D. Debič		E. Kocbek		- O. Župančič	
Delo		I. Koprivec	11	W. Shakespeare	
F. Detela		C. Kosmač	15	- M. Bor	
Ch. Dickens		S. Kosovel	3	W. Shakespeare	
- O. Župančič		F. Kozak		- O. Župančič	4
D. Druškovič		A. Kraigher	2	G. Strniša	
J. Dular	3	L. Kraigher		T. Svetina	
F. Erjavec	2	M. Kranjec	32	D. Šega	
L. Fatur		B. Kreft	2	L. Škerjanc	
F. Finžgar	18	F. Levstik	8	I. Šorli	
N. Gaborovič		D. Lokar	5	I. Tavčar	10
J. Galsworthy		A. Luther		Tito - M. Močnik	
- O. Župančič	2	- M. Klopčič		J. Trdina	4
J. Glazer		A. Medved	2	J. Vidmar	
F. Godina	17	J. Mencinger		V. Vodnik	
P. Golia		K. Meško	2	S. Vuga	
K. Grabeljšek	4	M. Mihelič		S. Vuk	
A. Gradnik	2	Molière		P. Zidar	3
S. Gregorčič	7	- J. Vidmar		B. Žiherl	
I. Gruđen		J. Murn	2	I. Zorec	9
M. Hus		R. Murnik		O. Župančič	25

V zadnji preglednici, nosi številko 26, si v razlagah oglejmo še nekaj letnic: nekatere so bolj znamenite, druge spet manj.

Preglednica 26: Letnice v slovarju in njihove pogostnosti:

1830	9	1929	16	1962	10
1848	39	1930	9	1963	7
1861	7	1941	24	1965	15
1900	7	1943	11	1968	7
1917	11	1945	131	1970	7
1918	27	1946	10	1980	20
1919	17	1950	7	1989	8
1920	7	1954	7	1990	11

Sklep

Številka je bilo veliko, lahko bi bila kakšna manj, kaka zanimivost je pa gotovo še ušla. Vse navedeno vsekakor utrjuje prepričanje, da je jezik zelo bogat in raznoter in da je tudi na področju, ki se ga loteva prispevek, še dosti raziskovalnega prostora. Predvsem podatki, dobljeni za n-terice in povezane skupine besed, kažejo, da bo treba v bodoče segati po vsaj še za velikostni razred večjih vzorcih besedila. Novi, bistveno hitrejši in zmogljivejši stroji, ki se obetajo že nekaj časa, bodo imeli veliko dela in ne bodo niti prehitri niti preveliki.

Naj se ob koncu zahvalim še prof. dr. Jožetu Toporišiču, ki mu ni bilo žal časa in truda, da je prispevek jezikovno popolnejši, bolj gladek in bogatejši za marsikatero besedo, ki se je pisec teh vrstic sam gotovo ne bi mogel spomniti.

Navedenke:

Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1994. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Državna založba Slovenije, Ljubljana.

P.F. BROWN, V.J. DELLA PIETRA, S.A. DELLA PIETRA, J.C. LAI, R.L. MERCER, 1992. An Estimate of an Upper Bound for the Entropy in English. *Computational Linguistics*, Vol. 18, No. 1, 31–40.

P. JAKOPIN, 1981. *Entropija imen in priimkov v Sloveniji*. Magistrsko delo. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

P. JAKOPIN: *Deljenje besed s pomočjo entropije n-terčkov*. Rokopis, Ljubljana 1995.

B. KRISTAN, M. JUG, S. KOVAČIČ, L. GYERGYÉK: *Entropija slovenskih besedil*. *Elektrotehniški vestnik*, Vol. 61, št. 4, 171–179, 1994.

T. MEJAK, N. HOLZ: *Statistični prikaz dela The Bible (The Old Testament I-III)*. Seminar-ska naloga pri predmetu »Besedilo in računalnik«, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1995.

J. OREŠNIK: *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1994.

SHANNON C.E.: *A Mathematical Theory of Communication*. *Bell Systems Technical Journal*, Vol. 27, 379–423, 623–656, 1948.

Slovensko bibliofilsko društvo: *Slovenski pesniški priročnik*. Ljubljana/Kamnik: SBD (spremna beseda Janez Menart), 1993.

Slovenski pravopis; Pravila. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1994.

J. TOPORIŠIČ: *Slovenski jezik in sporočanje*. Maribor: Obzorja, 1994.

Summary

The Dictionary of the Slovenian Literary Language (SSKJ), produced at the Institute for the Slovenian Language on the Academy of Sciences and Arts, has been published from 1970 to 1991, in five volumes. From 1992 till 1994 it has been, mostly

through OCR at the Institute, transferred into electronic form, to be available on CD late in 1995. The author, who has also written the text editor/OCR program used in the project, presents in this paper some quantitative data about the dictionary.

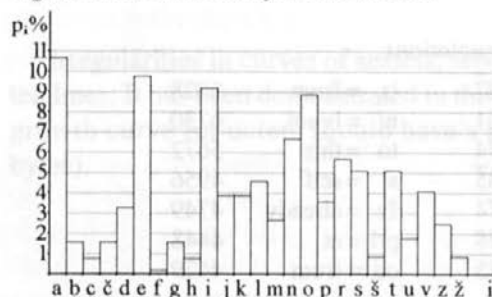
The dictionary includes 93,151 word entries with a total of 3,343,700 word forms of which 362,100 are different, all together 23,346,100 bytes long. The character set consists of 281 letters, numbers and special characters. The majority of the 93,151 headwords are nouns (51,448), followed by adjectives (21,516) and verbs (16,479). The twenty longest entries, with their English equivalents, are given below:

Table 1: Top 20 words with the lengths of their entries in bytes

príti	- to come	19,507	pásti	- to fall	10,761
íti	- to go	17,398	za	- for	10,479
takó	- so	15,958	okó	- eye	9,919
vzėti	- to take	12,105	rôka	- hand	9,776
imėti	- to have	12,056	držāti	- to hold	9,499
rêči	- to say	11,684	ujėti	- to catch	9,389
jêzik	- language	11,448	gláva	- head	9,346
tá	- this	11,375	dóber	- good	9,336
odprėti	- to open	10,936	têžek	- heavy	9,055
dáti	- to give	10,801	beséda	- word	9,054

Letter statistics, taken across the whole dictionary, reveal a somewhat different picture from its English counterpart – the most frequent letter is A and F is the least common (frequencies of q, w, x and y are negligible):

Figure 1: Distribution of letters in SSKJ

The distribution of headword letters is not much different, yet the histograms for distributions of first and last headword letters (Figures 2 and 3) bring a very different picture. For the initial letter, **p** is outstanding (po-, pod-, pri-, pred-), while for the final, verbs which in the infinitive all end with -i (such as *videti*, to see) have helped **i** to the first place, feminine nouns have brought **a** to second place (most end with -a, e.g., *raca*, the duck) and adjectives **n** to the third place (such as *strahoten*, terrible).

Figure 2: First keyword letters

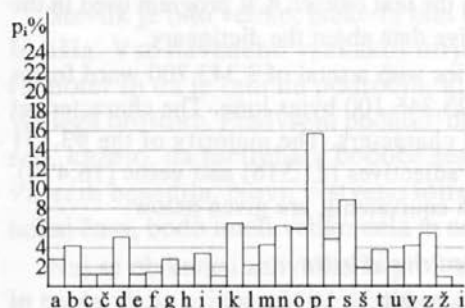
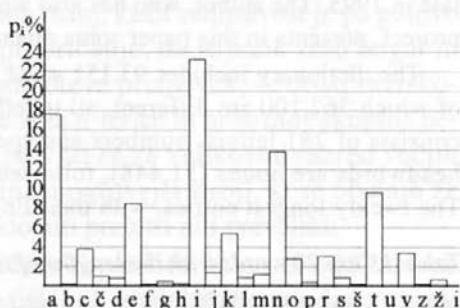

Figure 3: Last keyword letters

Basic statistics on headword letters, lengths and entry lengths are followed by lists of the most common n -tuples, strings of n characters, taken from headwords, their beginnings and endings. Conditional entropies for beginning and ending n -tuples up to $n=10$ are given, where it is of interest that after the initial fall from values at $n=1$ to values at $n=2$ both conditional entropies rise at $n=3$. Use of such n -tuples entropy is demonstrated by a simple, yet fairly effective algorithm for the division of words.

In the second half of the paper quotations from headword explanations (1,616,200 words and 10,303,648 bytes) are examined. The 504 words with the highest frequencies are given; the first 21, with approximate English translations, are shown in Table 2.

Table 2: Top 21 word forms from headword quotations

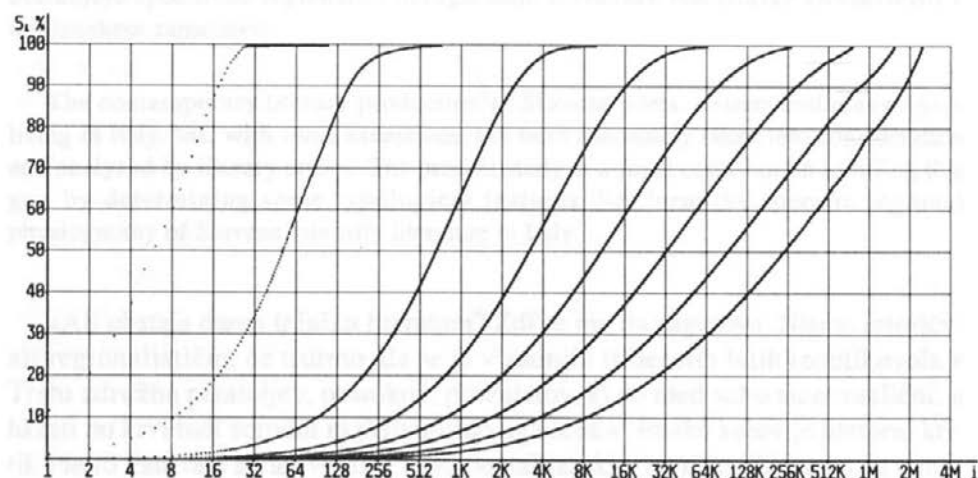
je = is	81145	z = with	13227	iz = from	6828
se = self	34464	s = with	10661	ni = is not	6230
v = in	34067	ga = him	8974	to = this	5672
so = are	21898	po = after	8935	si = self	4956
in = and	21679	ne = not	7774	že = already	4749
na = on	20819	mu = him	7738	pri = at	4448
za = for	14255	da = that	7385	od = from	4429

N -tuples from the quotations part of the SSKJ, taken across boundaries (including punctuation and the word space), and their measure of information content, are discussed in detail. Growth curves for n -tuples from $n=1$ to $n=8$ (Figure 4) are shown and evaluated. Such curves, drawn for a list of elements (words, n -tuples) with their frequencies, sorted in descending order, are defined by the expression:

$$S_i = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^i f_j, \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (1)$$

where (in the case of Fig. 4) S_i stands for the sum of frequencies up to n -tuple i , n is the number of all different n -tuples, N the number of all n -tuples and f_j the frequency of n -tuple j .

Figure 4: Growth curves for the n -tuples from $n=1$ to $n=8$ (quotations):

Irregularities in curves of sextets, septets and octets are shown with small dotted lines. It has been demonstrated in the paper that the text sample with a smooth growth curve for octets should have a size in the vicinity of 1 GB (963 megabytes).

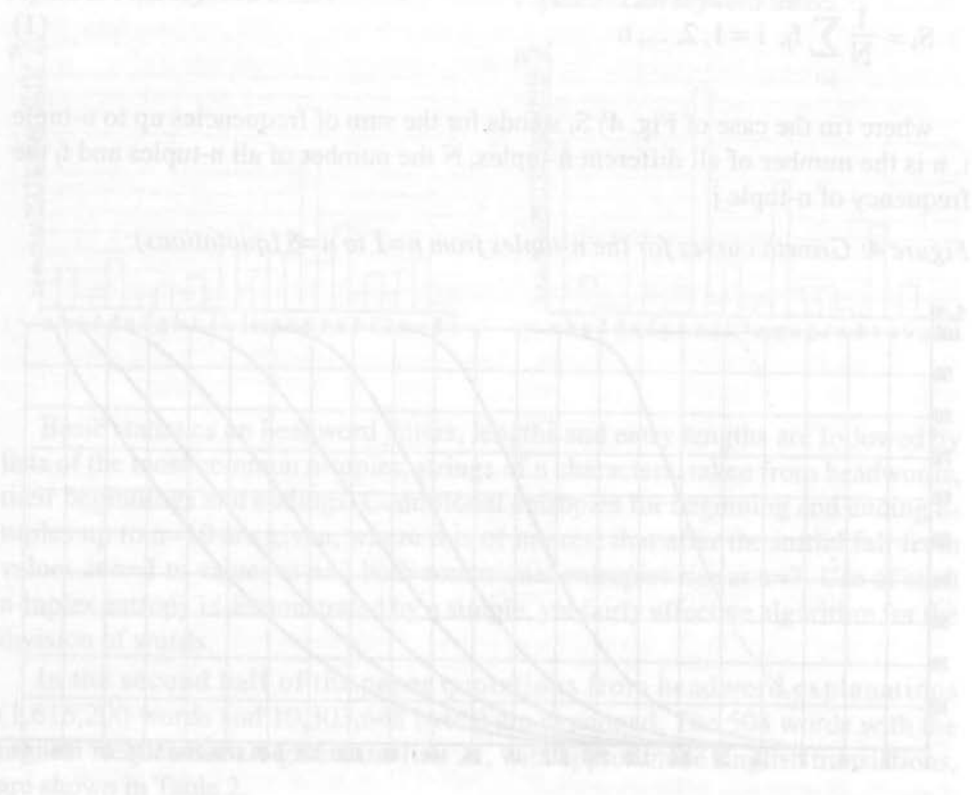
Figure 2: Plot of $\log_{10} p$ versus n

Figure 2 shows the curves of $\log_{10} p$ versus n for different values of α . The curves are generally decreasing as n increases. For a fixed n , the value of $\log_{10} p$ increases as α increases. The curves for $\alpha = 0.01$ and $\alpha = 0.05$ are the lowest, while the curves for $\alpha = 0.9$ and $\alpha = 1.0$ are the highest.

α	$n=10$	$n=20$	$n=30$	$n=40$	$n=50$	$n=60$	$n=70$	$n=80$	$n=90$	$n=100$
0.01	-9.50	-9.00	-8.50	-8.00	-7.50	-7.00	-6.50	-6.00	-5.50	-5.00
0.05	-8.50	-8.00	-7.50	-7.00	-6.50	-6.00	-5.50	-5.00	-4.50	-4.00
0.1	-7.50	-7.00	-6.50	-6.00	-5.50	-5.00	-4.50	-4.00	-3.50	-3.00
0.2	-6.50	-6.00	-5.50	-5.00	-4.50	-4.00	-3.50	-3.00	-2.50	-2.00
0.3	-5.50	-5.00	-4.50	-4.00	-3.50	-3.00	-2.50	-2.00	-1.50	-1.00
0.4	-4.50	-4.00	-3.50	-3.00	-2.50	-2.00	-1.50	-1.00	-0.50	0.00
0.5	-3.50	-3.00	-2.50	-2.00	-1.50	-1.00	-0.50	0.00	0.50	1.00
0.6	-2.50	-2.00	-1.50	-1.00	-0.50	0.00	0.50	1.00	1.50	2.00
0.7	-1.50	-1.00	-0.50	0.00	0.50	1.00	1.50	2.00	2.50	3.00
0.8	-0.50	0.00	0.50	1.00	1.50	2.00	2.50	3.00	3.50	4.00
0.9	0.50	1.00	1.50	2.00	2.50	3.00	3.50	4.00	4.50	5.00
1.0	1.50	2.00	2.50	3.00	3.50	4.00	4.50	5.00	5.50	6.00

Figure 2 shows the curves of $\log_{10} p$ versus n for different values of α . The curves are generally decreasing as n increases. For a fixed n , the value of $\log_{10} p$ increases as α increases. The curves for $\alpha = 0.01$ and $\alpha = 0.05$ are the lowest, while the curves for $\alpha = 0.9$ and $\alpha = 1.0$ are the highest.

SODOBNO SLOVENSKO SLOVSTVO V ITALIJI

Sodobno leposlovno ustvarjanje v Italiji živečih slovenskih pesnikov, pisateljev in dramatikov je kljub posamičnim avtorskim izjemam v celoti še premalo upoštevano in literarnozgodovinsko raziskano. Pričujoča razprava skuša primakniti analitično zrnce k zapolnjevanju takšne vrzeli z ugotavljanjem nekaterih tipoloških značilnosti, ki oblikujejo specifično regionalno fiziognomijo slovenske manjšinske književnosti v italijanskem zamejstvu.

The contemporary literary production of Slovene poets, writers and playwrights living in Italy, has, with some exceptions, not been adequately taken into consideration and analyzed by literary critics. The present study is a small contribution to filling this gap by determining some typological features that form the specific regional physiognomy of Slovene minority literature in Italy.

»Ali obstaja danes tržaška literatura? Zdi se mi, da zagotovo. Nismo retorični ali regionalistični, če trdimo, da se je v zadnjih tridesetih letih izoblikovala v Trstu združba pisateljev, pesnikov, prozaistov, ki so med sabo sicer različni, a hkrati po krvi tudi sorodni in skrivnostno uglaseni.«¹ Enako kakor je literarni kritik Pietro Pancrazi spraševal leta 1930 po italijanski tržaški književnosti, bi danes lahko ugibali tudi za sodobno slovensko književnost v Italiji: ali obstaja? Ali je leposlovna žetev slovenskih besednih ustvarjalcev iz tržaške, goriške in videmske pokrajine, tekstovni korpus preko dvesto knjig in štiridesetdesettisoč strani poezije, proze ter dramatike, ki ga je deset tu upoštevanih in danes živečih avtorjev prispevalo doslej slovenski literarni zakladnici, kaj več kot le seštevek individualnih poetik, gola biobibliografska rezultanta?² Mar bi torej lahko označili slovensko slovstvo v Italiji z literarnoteoretično odnosnico Jakobsona in Tinjanova kot »literarni sistem« ali s prikrojeno, entropirano sintagmo Mukašovskega za »umetniško makrostrukturo«, ki ima svoje specifične tipološke značilnosti, v posamičnih in variabilnih avtorskih estetikah razpoznavne kolektivne, sistemske konstante, v katerih naj bi se zrcalila – če parafraziram Hazarda ali Ocvirka – tista

¹ Pietro PANCRAZI, Scrittore triestino, *Corriere della sera*, 16. 6. 1930. V izvirniku: »Esiste oggi una letteratura triestina? Mi pare certo. Non si pecca di rettorica o di regionalismo affermando che negli ultimi trent'anni si è rivelata a Trieste una famiglia di scrittori, poeti e prosatori, diversi ma in qualche modo consanguinei, segretamente intonati tra loro.«

² Bibliografija sodobnega slovenskega slovstva v Italiji je dodana na koncu razprave.

skupna, subjektivna in neponovljiva »zamejska duša«?

Zdi se mi, da zagotovo ... Če si odgovorim tako kakor Pancrazi, če z Martinom Jevnikarjem zatrjujem, da »ima danes zamejska literatura ... marsikaj samorodnega, izvirnega in tipičnega«, ³ potem so posledice na dlani: dokazati je treba, kaj pravzaprav konstituira slovensko slovstvo v Italiji, kaj imenski skupek piscev preoblikuje v Barthesov književno-semiološki sistem, katere so tiste samorodne, nikjer drugje ponovljive posebnosti, ki to književnost ločijo od drugih, sosednjih, najprej še od matične, osrednjeslovenske.

Poskusu takšne globinske sistemizacije in kategorialne tipologije nudi dosejanja literarnozgodovinska publicistika le malo teoretičnih oprimkov. Še vedno namreč velja Pogačnikova davna, v leto 1972 segajoča ugotovitev, da je tukajšnja slovstvena »dejavnost študijsko slabo obdelana, slovenskemu poprečju pa tudi izredno slabo poznana«. ⁴ Književnozgodovinsko motrenje prostora med Miljami, Rezijsko in Žabnicami se – razen redkih izjem (Pogačnik, Kermauner, M. Pirjevec) – omejuje zvečine na seznamsko evidentiranje in pozitivistično bibliografitiranje pišočih, ki so v posameznih obravnavah deležni kvečjemu še skupih vrednostnih sodb. Temeljiteje sta raziskana le Pahor in Rebula, vendar bolj z nacionalnega, osrednjeslovenskega vidika kot pa s stališča njune vraščenosti v tukajšnji beletristični mikrokozmos. Ugodna literarnozgodovinska konjunktura, ki poglobljeno in tekoče spremlja slovensko besedno ustvarjanje na avstrijskem Koroškem, se v italijanskem zamejstvu ni udejanila, tako da je postal po Bartolovo marsikdo od tukajšnjih piscev ob pomanjkanju drugih sam »svoj literarni historik« ⁵ (npr. Marko Kravos: Pesniški avtoportret, Zora Tavčar: Delež Primorske v slovenski literaturi).

IME ROŽE

Zadrega s slovenskim slovstvom v Italiji pa ni le problemska in raziskovalna, ampak še najprej terminološka. Začenja se pri samem izvoru, besedi, pri – ecovsko rečeno – imenu rože. Kaj je namreč ta Carpenterjeva »stvar«: zamejsko ali tržaško slovstvo? »Obmejna«, »manjšinska«, »nepopolna« ali »majhna« literatura? Nominalna kodifikacija predmeta se ne izkazuje kot zgolj formalistično drobnjakarstvo, saj je v njej vsakič zapopadena tudi izhodiščna teoretična »Literaturanschauung«: če namreč govorimo o »zamejski literaturi«, potem *implicite* osvajamo centristični *point of view*, ki nacionalno književnost deli na osrednjo,

³ Martin JEVNIKAR, Sodobna slovenska zamejska literatura, *Mladika* XI/9 (1967), 142.

⁴ Jože POGAČNIK, *Slovensko zamejsko in zdamsko slovstvo* (Trst: Zaliv, 1972), 5.

⁵ Vladimir BARTOL, Mladost pri Svetem Ivanu, III. knjiga, 4. poglavje, feljton št. 103, *Primorski dnevnik* 1955–56.

pred-mejsko in periferno, za-mejsko, pri čemer je takšno pojmovanje v kričečem nesoglasju z upoštevanji policentrizma v sodobni slovstveni zgodovini, ki povsem enakopravno vključuje v nacionalni literarni kontekst tudi izven državnih meja živeče slovenske avtorje. Oznaka »zamejska« za tukajšnjo literaturo je sicer največkrat komodno terminološko zatočišče brez zavestnih manjvrednostnih prizvokov, njeni uporabniki pa so hkrati tudi njeni prvi kritiki, ko priznavajo pojmovno neustaljenost in približnost takega poimenovanja.⁶ Prav tako, če ne toliko bolj neustrezen je termin »tržaško slovstvo«, ki naj bi se po Pogačnikovem mnenju uveljavil v matici za literarna prizadevanja in dosežke Slovencev, ki živijo v vseh treh omenjenih italijanskih pokrajinah. Sam avtor pravi, da je to »termin indikator« in ga kot takega tudi zapisuje med navednicama. Njegova lokalistična obarvanost, omejenost je nemudoma razberljiva: kako naj npr. ob policentričnem kulturnem gravitiranju tukajšnjih Slovencev na Trst, Gorico, Videm, Špeter trdimo, da je za goriške, beneške ali rezijanske slovenske avtorje »Trst ... naravno gospodarsko, družbeno in kulturno stikališče, kamor se stekajo moči s celotne dežele«?⁷ Nič manj nebulozen in nepripraven je tudi definicijski instrumentarij komparativističnih teorij, ki se tako ali drugače ukvarjajo – če naslovim po Weinreichovo – s književnostmi v stiku, z literarno kontaktologijo: komaj bi npr. lahko pripisali tukajšnjemu slovstvu Flakerjev pojem »obmejne literature«⁸ ali zagovarjali ob artistski veličini nekaterih ustvarjalcev Kafkovo in Dyserinckovo definicijo »majhne književnosti«.⁹ Enako problematične, čeprav deloma vendarle produktivne, so oznake kot »drugotna« (Charlier), »kontekstna« (Đurišin), »marginalna« (Vajda), »nepopolna« (Tschizewskij)¹⁰ ali »manjšinska« literatura. Kako bi torej lahko najustrezneje poimenovali skupek tukajšnjih besednoumetniških prizadevanj, ta trenutek še hipotetični »zamejski« literarni sistem?

Opuščam poetično mikavno, po Tarasu Kermaunerju prirojeno sintagmo »li-

⁶ Jože POGAČNIK je v uvodu navedenega dela zapisal na str. 5: »Slovstveno ustvarjanje, o katerem govori naslednja knjiga, ponavadi označujemo kot slovensko zamejsko in zdonsko književnost. Oba pojma še nista povsem ustaljena ...«

⁷ Prav tam, str. 48.

⁸ Aleksander FLAKER, Modelle von »Grenzliteraturen«: Zanini und Lipuš, v: *Pontes Slavici*, Festschrift S. Hafner, Izd. D. Medaković, J. Jaksche, E. Prunč (Graz 1986), 105–113.

⁹ Prim. Hugo DYSERINCK, *Komparatistik*, Eine Einführung, Bonn 1981.

¹⁰ Prim. Gustave CHARLIER, *Le mouvement romantique en Belgique* (Bruxelles 1948); Dionyz ĐURIŠIN, *Vergleichende Literaturforschung* (Berlin 1976) in Spezifische Formen interliterarischer Gemeinschaften, v: *Komparatistik*, Festschrift Z. Konstantinović, Izd. F. Rinner in K. Zerinschek (Heidelberg 1981), 63–70; György M. Vajda, Uvod, v: *Komparatistische Hefte* (7, 1983, 5–14); Dimitrij TSCHIZEWSKIJ, *Vergleichende Geschichte der slawischen Literaturen* (Berlin 1968), 156–157.

teratura slovenskega zahoda»,¹¹ ker neselektivno zajema tudi matične primorske avtorje, da bi se ob pomanjkanju ustrežnejšega omejil na ozemeljsko morda formalističen, a vsebinsko točnejši predlog: slovensko slovstvo v Italiji. Zanj bi bila bržkone še najpripravnejša Strutzova oznaka »regionalna literatura«,¹² ker manjšinsko multikulturno specifiko organsko vključuje v medregionalni slovstveni kontekst, v kantoniziran model slovenske književnosti.

Če je z imenom rože tako za silo opravljeno, bi se veljalo vprašati še po njenem duhu: katere so tipološke značilnosti, vsebinske in duhovne paradigme, ki nezamenljivo določajo regionalno subjektivnost slovenskega slovstva v Italiji? Kakšen je vonj, ki kraško-primorsko kačjo rožo – Rebulov najnovejši romaneskni simbol – razpoznavno loči od osrednjeslovenske potonike?

DUH ROŽE

»Tu stvari merimo z drugačnimi merili / človek je v stiski, človek je v sili« toži Miroslav Košuta v svojem pesniškem *Pismu Niku Grafenauerju*.¹³ Sami književniki se torej prvi zavedajo, da jim izpostavljen bivanjski položaj, manjšinska stiska narekuje drugačna merila, s tem pa tudi posebno in samosvojo umetniško izpoved. Pa vendar: ali je mogoče subjektivnost posamičnih literarnih poetik posplošiti in objektivizirati v vrsto tipoloških izobar, ki naj bi povezovale tukajšnje slovenske avtorje v regionalno specifičen slovstveni sistem? In če: katere naj bi bile te izobarske sorodnosti med njimi? Podobne denimo onim, ki jih Pancrazi pripisuje tržaškim italijanskim piscem? Neka skupna »moralna zavzetost«, »naravna dvojezičnost«, »jezikovni trud«?

Ob pozornejšem pretresu sočasne slovenske literature v Italiji so kljub njeni generacijski, poetološki ali slogovni raznolikosti, kj se razpenja tja od klasičnega realizma do eksperimentalnega postmodernizma, le razvidne tudi nekatere sinhrone, nadčasovne stalnice v njeni evolucijski diahroniji, tipološke konstante, ki jih rojeva vrsta usodnih zaznamovanosti. Zdi se mi, da temu avtorskemu Babilonu ne delam prevelike sile, če ga poskusno predalčim v sledečo tipologijo konstitutivnih prafaktorjev slovenskega slovstva v Italiji:

- ontološka zaznamovanost;
- etična zaznamovanost;
- narodnostna zaznamovanost;

¹¹ Prim. Taras KERMAUNER, *Poezija slovenskega zahoda* I–II. del (Maribor: Založba Obzorja, 1990–1991) ter III. del (Ljubljana: Založba Lumi, 1993).

¹² Janez STRUTZ, Casarsa, Mat(t)erada, Vogrče/Rinkenberg, *Primerjalna književnost* (Ljubljana) XIII/1 (1990), 1–14.

¹³ Miroslav KOŠUTA, *Pesmi* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1978), 77.

- prostorska zaznamovanost;
- jezikovna zaznamovanost.

ONTOLOŠKA ZAZNAMOVANOST

Po svoji temeljni naravnosti je tukajšnja literatura ontološko zaznamovana s poudarjenim *antinihilizmom*, s sizifovskim vztrajanjem sredi absurdnega in nehumanega sveta, ki je za starejše avtorje najčešče svet barbarskega fašizma in nacizma, za mlajše pa za birokratizirana in tehnokratska sedanjost, v kateri je nasije nad posameznikom sicer blažje, nefizično, a morda zato nič manj odtušujoče in perfidno. Takšno vztrajanje sredi razčlovečene sedanjosti ni nikdar aprioristično, temveč empirično doživeto ali razumsko utemeljeno ob najrazličnejših eksistencialnih izkustvih: od taborišč in krematorijskih peči pri Pahorju do bolečega razlaščanja slovenske zemlje pri Pangercu. Ontološki antinihilizem te literature je vzročno predvsem dvojne narave: pri krščanskih piscih ga praviloma sproža in utemeljuje religiozno čustvo, vera v božjo transcendenco (Rebula, Saksidova, Birtič, Vetrih); pri laičnih avtorjih pa ga motivira zlasti elementarna, narurna človekova upornost in kljubovalnost, racionalna želja po smislu, po urejenem Kaosu, morda srh pred praznino nič – Bartolovim strašnim, režečim se Zmajem. Čeprav se ob asimilacijskem hiranju narodnostnega tkiva ne prestopajo soočajo z nihilističnim brezupom, mu tukajšnji književniki redko zapadajo. V milejši varianti ga sicer deklarirajo, a vselej prizadeto in z bolečino, tako da je slutiti za tem podzavestni odklon, obsodbo, vitalistično zoprstavljanje bivanjskemu nesmislu kakor npr. v Košutovem *Odseljenem času*:

Sredi neprizadetih prič
sam, iz nič v nič.¹⁴

Pričevanje bi se morda zdelo lapidarno, epigramatično pristajanje na metafizično praznino, Toda Košutove priče so neprizadete, pesnik jih moralno obsoja, ko bralcu med vrsticami sporoča: brezbriznost, ravnodušnost je greh, nihilistično brezno pa pekel, za katerega je vsakdo kriv, če ni do sočloveka solidaren, če mu ne prepreči poti vanj. Enako prizadeto odkriva obstoj nihilistov v dehumanizirani stvarnosti goriški pesnik Jurij Paljk, ko zapisuje, da mu je težko zanje, zaradi česar individualizira, intimizira ter prevzema nase ničejansko metafiziko, zanj očitno neskladno s človekovim ontološkim hrepenenjem:

Nihilisti so tisti, ki se obesijo v petek,
da jih dobijo domači šele v ponedeljek,
ko se vrnejo z vikenda.
»Mater so dobri!« reče moj friend.
Meni pa je težko zanje.

¹⁴ Miroslav KOŠUTA, *Odseljeni čas* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1990), 94.

Ker oportunisti rečejo, da nihilistov ni.

»Nihilisti so,« pravim jaz.

Nihilisti so!

Vsak teden se malo obesim.

Vsak teden me malo dobijo.

Nihilisti so!¹⁵

Tudi Aleksij Pregarc se v *Temeljih mojega vrta* zaveda, da se je svet nihiliziral in da vdira v sodobnega človeka »groznica« nične razpoznavne, ko zapisuje:

ne vem za klin

da bi pritrdil nanj meglic ponjavo

da bi pod njo razgalil nič iskani

nič ki vzbuja dvom da nič je nič.¹⁶

Njegova ontološka drža je torej prav tako aktivistično kljubovalna, saj skuša v nadaljnjih pesmih zbirke celo preseči nihilistično tragiko z mitemom humanistične ljubezni ali s hermetično, nadreligiozno metaforo »večnega Neznanca«.

V prozi je antinihilistična naravnost še očitnejša, *eksplicite* priznana in literarnozgodovinsko zapažena, čeprav se sorazmerno z generacijskim pomlajanjem blaži tudi njena ostrina. Gnus pred ničem je morda najmočnejše zakoreninjen v delih Borisa Pahorja in Alojza Rebule: prvi ga najčešče doživlja ob ekstremnih življenjskih položajih, ko se kakor v romanu *Nekropola* znajde s svojimi protagonisti pred smrtnim krematorijskim žrelom. Uničenje živih, prožnih in sočnih teles alzaških deklet, njihovi upepeljeni ostanki mu hipoma opredmetijo jalovi nesmisel življenja, vzbudijo v njem »poplavo nič« in »gluho, negibno napestost«, ¹⁷ kljubovanje, ki poklanja pisatelju v Jančarjevih očeh nadih »camusovsko upornega človeka«. ¹⁸ Rebulov »ne« metafizični praznini je nasprotno veliko bolj filozofski kot življenjsko izkustven. V *Oblakih Michigana* je do »vetra nič« drastično neusmiljen:

To je veter, ki je udril v zračne praznine, ki jih je najprej pustilo krščanstvo, potem pa marksizem. Veter, umesen iz peloda in stroncija, iz plemenite sle in očitne destrukcije ... Osebnost ... po tem vetru ne točim solza.¹⁹

¹⁵ Jurij PALJK, *Soba 150* (Gorica: Smrekk, 1986), 98.

¹⁶ Aleksij PREGARC, *Temelji mojega vrta* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1985), 45.

¹⁷ Boris PAHOR, *Nekropola* (Maribor–Trst: Založba Obzorja – Založništvo tržaškega tiska, 1967), 30.

¹⁸ Drago JANČAR, Uporni človek, v: *Pahorjev zbornik* (Trst: Narodna in študijska knjižnica v Trstu, 1993), 31.

¹⁹ Alojz REBULA, *Oblaki Michigana* (Celovec–Trst: Mohorjeva družba – Mladika, 1985), 249.

Od izrazitega upora bivanjskemu nesmislu prekipeva zato vsa Rebulova literatura kakor ugotavlja npr. Jaka Müller, ko pravi ob analizi *Senčnega plesa*, da »Rebulovi liki poznajo nihaje relativizma, toda trajnega stanja ničnosti ali apriorističnega nihilizma ne poznajo. Vrednote se jim druga za drugo drobe, ne izginja pa hotenje po vrednotah.«²⁰

Sorodne antinihilistične nastavke bi lahko zapazili tudi v sicer redkejših dramskih besedilih ali v novejših proznih delih mlajših piscev (Jelinčič, Škamperle), kjer Frommov »biti« najčese osmišlja gorniško samopotrjevanje, alpinistična ekspanzija eksistencialne *Wille zur Macht*.

Tako lahko trdimo: globoko na dnu zamejske književne duše še vedno obstajajo ideali, vrednote, miti, ki preprečujejo, da bi ta literatura zašla v skrajnosti kakega neprizadetega reizma ali ontološko indiferentnega modernizma. Če ji takšne eksistencialije onemogočajo po eni strani sprostitev v svobodnejše literarne oblike, kot jih z neženirano dekonstrukcijo sveta dosega osrednjeslovensko leposlovje (za primer le pri Zajcu, Tauferju, Šalamunu, Šeligu, Zagoričniku ali Debeljaku), ji po drugi poklanjajo dragoceno etično zaznamovanost. Katero?

ETIČNA ZAZNAMOVANOST

Prisluhnimo Nemezijanu iz Rebulovega romana *V Sibilinem vetru*:

Saj končno tudi meni tako svoboda kakor domovina nista bili več kot sredstvo – cilj je bil samo eden, biti človek, čimbolj ...²¹

Biti človek – to ni le Nemezijanov cilj, ampak stremljenje cele galerije fikcijskih likov slovenske slovstvene sodobnosti v Italiji. Tak je, če ostanem pri Rebuli, tudi italijanski inženir Amos Borsi, protagonist Kačje rože, pisateljevega najnovejšega pripovednega dela, ki si raje sodi sam kot da bi moralno klonil diktaturi, izdal s preiskavo pri Križnikovih slovenske prijatelje, ljubljeno Natašo in se nenazadnje pregrešil zoper lasten – za avtorja očitno transnacionalni – človečanski etos. Taka je cela vrsta Pahorjevih figur, od Radka Subana do Rudija Lebana, ki onkraj pekla fašističnih in nacističnih grozot odkrijejo ljudi: elementarno sočutje, solidarnost, rimsko *pietas*, strpnost, spontano pomoč bližnjemu, ateistično ljubezen do sočloveka v svoji najčistejši, altruistični, darovanski obliki. Biti človek je tudi imperativ nekaterih Beličičevih ali Lipovčevih proznih portretirancev, medtem ko je npr. v Verčevi dramatik, zlasti v njegovem doslej najpomembnejšem besedilu, *Evangeliju po Judi*, etična zaznamovanost razberljiva iz cinično ironičnega, a prav zato toliko bolj pretresljivega in protestniškega

²⁰ Jaka MÜLLER, Izrazna dvojnost Rebulovega *Senčnega plesa*, *Slavistična revija* XVIII/1–2 (1970), 52.

²¹ Alojz REBULA, *V Sibilinem vetru* (Ljubljana: Slovenska matica, 1968), 593.

opisa manipulacije z naivnim Kristusom.

Z deziluzijo ali zaupanjem, z bolečino ali radostjo, z dvomom ali vero išče pot do človeka tudi tukajšnja poezija. Kravos npr. induktivno, skozi sebe in svojo majhnost:

Pred nikomer me ni sram,
da sem to jaz, samo jaz:
neskončno velik in neskončno majhen,
kakor nanese. –
Le tak vas morem ljubiti,
ljudje.²²

Mermolja s sprejemanjem trpljenja in križa, ki ga prinaša noč eksistence, le da bi s pesmijo, z ljubezenskim plesom predramil in odrešil sočloveka:

Z ostrim nožem rišem
noč v pesek, temno krvavo
noč, ko plemena drhtijo
od bojnih krikov. Naj pride vame,
naj me rani,
da bo še pesem, ki ljudi
predrami z ljubezenskim plesom.²³

Bruna Marija Pertot z nedvoumno bivanjsko-religiozno enačbo v liriki *Darujem ti pesem*:

Ljubiti je Biti.²⁴

Ob slovenskem slovstvu v Italiji bi tako lahko trdili kakor Pogačnik ob analizi Pahorjevega romana *Onkraj pekla so ljudje*, da je »kategorija ljubezni ... postala primarna funkcija etosa«. ²⁵ Bližina fizične smrti, praznine in niča, ki so jo ob holokavstu druge svetovne vojne občutili starejši pisci, se je pri mlajših preoblikovala v razidealjeno sedanjost, manjšinsko utesnježnost in zatohlost. Oboje je v književnikovi ontološki intimi vzbudilo antinihilistično reakcijo, ki se je opredmetila v osnovno etično zaznamovanost te literature: *humanizem*. To seveda ni zgolj Maritainov krščanski »humanisme integral« temveč tudi povsem laično in ateistično spoštovanje človekovega dostojanstva, ki korenini v specifičnem zamejskem kronotopu: razumnik, literat, ki živi in ustvarja v multikulturnem okolju, človek meje se namreč zaveda, da so humanistične vrednote sožitja, tolerance in dialoga bistvene za njegov obstoj kakor zrak, ki ga diha. Zato ima tu poknjiževnjeni humanizem vselej moralno eshatološko valenco, saj daje smisel

²² Marko KRAVOS, Rastoči mesec, v: *Rusi most* (Ljubljana–Trst: Mladinska knjiga – Založništvo tržaškega tiska, 1967), 135–136.

²³ Ace MERMOLJA, *Elegije in basni* (Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1991), 31.

²⁴ Bruna Marija PERTOT, *Bodi pesem* (Trst: Mladika, 1975), 38.

²⁵ Jože POGAČNIK, nav. delo, 100–101.

človekovemu življenju in vztrajanju. Tematološko je humanizem literariziran prek upovedovanja ljubezni, ki je naravna opozicija nihilističnemu tanatosu. Motivna pahljača upovedovanj je pavje mavrična: od ljubezni do boga ali ženske do predanosti zemlji ali narodu. Slednja ljubezen je še posebej zavezujoča, saj etnična narojenost neizogibno žigosa tukajšnjega književnika še z novo, genetično zaznamovanostjo: narodnostno.

NARODNOSTNA ZAZNAMOVANOST

Če je Alojz Rebula v noveli *Votel je Kras* lahko še zapisal, da »zvestoba narodu sega tja do našega človeškega substrata, tja do erosa«,²⁶ mora njegova hči Alenka Rebula Tuta v *Mavričnem ščitu* izpesniti, da »nočejo biti / Slovenci kremeniti«. ²⁷ Postaviti se mora ob bok Šalamunu in ironizirati nad etnosom – tem prehlajenim predmetom zgodovine –, podvomiti v narodne vrednote, zavest in ideale sredi plitke, dobičkarske sedanjosti. To seveda še ne pomeni, da na takšno danost pristaja, da jo odobrava. Toda generacijska razlika, povojna demokratizacija eksistencialnih razmer manjšine, napredovanje asimilacije, ki Slovencem v Italiji nažira narodnostno konsistenco – vse to prinaša nova občutenja, naratološke razlike med očetom in hčerjo ter vmešča njuno in tukajšnjo literaturo nasploh med dvoje komplementarnih skrajnosti: po eni strani se narodnostna določenost vtelesa v potenciran nacionalni aktivizem, ki morda ni imun pred bakterijami nacionalizma, čeprav le poredko prehaja v koseskijanski spopad s tujstvom; po drugi strani pa sprožata genetična zaznamovanost in pretirana narodnoobrambnost umljiv odpor, kritiko in posledično relativizacijo nacionalnega zlasti v tukajšnji mlajši literaturi. To ni poskus manjšinskega umetnika ubežati svojemu rodu ali odpadniško zamenjati svoje slovenstvo s socialno rentabilnejšim italijanstvom, temveč iskanje načina, kako preseči narodnostno ogroženost in sprejemati svojo rodovno pripadnost karseda naravno, neobremenjeno ter svobodno – poskus torej biti Slovenec brez kompleksov majhnosti in ogroženosti. Neodpadniško zavezanost narodu tukajšnjih mlajših avtorjev potrjuje tudi popolna odsotnost, denimo, na Koroškem (ob Ferku ali Janušu) dobro poznane književniške dileme: biti slovenski ali nemški pesnik, pisatelj, dramatik? Jezikovna izbira v italijanskem zamejstvu ni obratno nikoli na kocki, intimno umetniško izrazilo je še vedno govor srca, materinščina, čeprav poznamo tu ali tam osamljene primere pesnikovanja slovenskih ljudi v italijanščini (npr. Luigi Crociato v preteklosti, današnje tržaške narečne pesmi Borisa Pangerca v zbirki *L'incendio bianco* ali zaradi izseljenskih razmer italijansko literarno ustvarjanje Benečana Micheleja Obita). Dihotomija aktivizma in relativi-

²⁶ Alojz REBULA, *Votel je Kras*, *Razgledi* VI/11 (1951), 496.

²⁷ Alenka REBULA TUTA, *Mavrični ščit* (Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1983), 8.

zacije nacionalnega ostaja torej znotraj istega, kljub pritiskom enovitega in nerazčrepanjenega sistema. Negacije naroda ni. Gre zgolj za dva komplementarna protipola, dva različna književna pogleda na slovenstvo, dva načina dojemanja in ubesedovanja narodnostne zaznamovanosti.

Če piše tako Rebula Kermaunerju, da mu je

slovenstvo radost in pokoj in raketa, ki ga vleče navzgor, in ozračje, ki ga oživlja, in obzorje,
ki je razklenjeno kakor dan po dežju ...,²⁸

mora Sergej Verč v kriminalnem romanu *Rolandov steber*, ki je obenem ostra kritika manjšinskega licemerstva in narodnostne getizacije, ugotavljati s Kazimirjem Levcem in Benjaminom Perkom:

Veste, jaz sem Slovenec, tako kot vi in enako kot vi iz tega ne delam nobene tragedije ali komedije. Kratkotmalo sem. Kaj pa morem? Slovenska mat' me je rodila ... kot pravi naša pesem. In s tem je mojega slovenstva tudi konec, pa če je to komu všeč ali ne!²⁹

V poeziji neredko najdevamo oba protipola – up aktivizma in strah nacionalnega relativizma – prešernovsko združena v isti osebi. Irena Žerjal npr. kljub melanholični odčaranosti še verjame kruhu, materi, domu in narodu, ko zapisuje v liriki *Stopinje III*:

in vendar jem ta kruh
in pijem čisto vino
in še verjamem
to je vse kar tu živimo.³⁰

Toda skoraj tri desetletja kasneje mora takšen aktivizem resignirati v pesmi *Neznana vrsta* v relativizacijo narodnostnega, v zaznamovanost, ki je sredi šovinističnega Trsta prej peza kot olajšanje, prej obžalovanje kot radost.

Vse je povzročil strah pred
»č«, »ž«, »š« in »nj«,
saj marsikdo, ki jih rabi, je od daleč,
je sumljivo rojen, v tem mestu pa so se izogibali celo Stendhalu,
iz bogvekatere gline, iz bogvekaterega padlega angela.
Zdaj mi je žal, da nisem iz gobca kakega bika
in mi je žal, da nisem križanec
med krokodilom in levom.
Koliko lažje bi bilo.³¹

Narodnostna skepsa, relativizacija slovenstva nemalokrat prehaja tudi v odprto obsodbo narodoblagnišтва, zlaganih »veljakov«, manjšinskih Grozdov in Grudnov, ki manipulirajo z nacionalnimi ideali. Med najizrazitejšimi glasniki

²⁸ Alojz REBULA, *Na slovenskem poldnevniku* (Maribor: Založba Obzorja, 1991), 34.

²⁹ Sergej VERČ, *Rolandov steber* (Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1991), 71.

³⁰ Irena ŽERJAL, *Stopinje III*, v: *Rusi most*, nav. izd., 122.

³¹ Irena ŽERJAL, *Neznana vrsta*, *Dialogi XXIX/6–7* (1993), 45.

takšnega družbenokritičnega upovedovanja je nedvomno Marij Čuk z destruktivno demitizacijo nacionalnih svetinj v pesmih kot *Razhod* (iz najnovejše knjige *Sledovi v pesku*) ali *Ponosa je treba in Nedelja* iz zbirke *Suho cvetje*.

Danes je nedelja.
 Dan počitka
 in kozjih molitvic.
 Ob nedeljah
 so se Slovani brili,
 umili luleka,
 pod pipo kadili
 in modrovali.
 Pili so medico,
 se praskali za ušesom
 metali kamne v okence,
 se ljubili s telesom.
 Danes je nedelja,
 nedelja brez lipe,
 brez brade,
 nedelja v avtu
 in sonce
 je privezano na blatnik.³²

Ironizacija narodnostnega je tako pri Čuku kot pri drugih mlajših piscih samo dokaz več za njihovo neravnodušnost do nacionalne usode. V razponu od narodnoobrambnega aktivizma do razboljene ironije so torej z narodnostno preokupacijo zaznamovani skoraj vsi tukajšnji pisci, najmanj morda tisti neavtohtoni, priseljeni (Hergoldova, Lokatosova, Tavčarjeva). Ker zna biti takšna zaznamovanost za književnika tudi obremenjujoča, so umetniško še najbolj prepričljivi tisti med njimi, »ki so sprejeli nase narodno usodo, a so jo hkrati tudi prerasli ter zavzeli v odnosu do nje tisto razdaljo, ki je za vsako pravo umetnost nujno potrebna«.³³

PROSTORSKA ZAZNAMOVANOST

V najtesnejši zvezi z narodnostno pogojuje, usmerja in razločuje tukajšnje pisce tudi prostorska zaznamovanost, ujetost v primorsko-alpsko pokrajino med Miljami, Gorico, Špetrom, Rezijo in Žabnicami. Enačbeni silogizem je ob negotovih preživetvenih razmerah nedvoumen: samo če imaš zemljo, se lahko ohraniš kot narod. Zato je v literaturi dežele, »kjer Slovenci izgubljajo fizična tla pod nogami« sleherno razzemljevanje po besedah Tarasa Kermaunerja »čezvse problematično«, saj vodi v »direkten narodni samomor«. »Razliko med ljubljan-

³² Marij ČUK, *Suho cvetje* (Maribor: Založba Obzorja, 1982), 58.

³³ Marija PIRJEVEC, *Na pretoku dveh literatur* (Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1992), 10.

ske in tržaško varianto razzemljevanja vidimo, če primerjamo Košuto in Grafenauerja, Kravosa in Šalamuna, Mermoljo in Rudolfa, Čuka in Hlupića: »kar je v Ljubljani ... evropeizacija«, je na Tržaškem »samoukinjenje«. ³⁴ Besedilni *concretum* ponuja v podporo takšni literarnozgodovinski tezi ničkoliko otipljivih primerov.

Začenši s prozo jih lahko najdevamo, denimo, v Dolharjevih potopisnih črticah in krokijih, tudi v najnovejših *Stezičah*, še izrecneje pa v Pangerčevih ekstatično zamaknjenih opisih dolinskega brega in njegovega razlaščenja, ki v imenu tehnološkega »napredka«, industrializacije ter urbanizacije nezadržno spodjeda narodnostno tkivo.

Poezija je še eksplisitnejša. Filibert Benedetič brez ovinkarjenja zapiše v pesem *Molitev* enačbo

zemlja je življenje. ³⁵

Marij Čuk povsem stvarno, odrezavo in vse prej kot lirično izjavlja v pesmi *Moja sveta pravica*

Dragi, dragi moji,
prikovan sem na to zemljo,
in to ni retorika. ³⁶

Že omenjeni Boris Pangerc gre v zbirki *Pesem Brega* še dlje, ko svojo prostorsko zaznamovanost prešernovsko metaforizira v ljubezen do zemlje, ki je hkrati sinonim ženske in domovine.

Vse moje bogastvo
je eno samo
veliko in sončno
prgišče zemlje,
ki ga niti s kamenjanjem
ne izpleveš.
Tu so pisani ogelniki
moje trde mladosti,
tod se razpredajo
viharna polja moje duše,
tu bodo pognale trave in rože
iz hraniva mojega telesa.
Vate – Breg – se zajedajo
moje pohlepne korenine,
tihe in večne kot smrt. ³⁷

³⁴ Taras KERMAUNER, *Poezija slovenskega zahoda*, II. del (Maribor: Založba Obzorja, 1991), 145.

³⁵ Filibert BENEDETIČ, *Molitev*, v: *Rusi most*, nav. izd., 124.

³⁶ Marij ČUK, *Šumenje modrega mahu* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1974), 23.

³⁷ Boris PANGERC, *Pesem Brega* (Koper: Fontana, 1991), 33.

Tako vseobsegajoča, erotično-strastna predanost zemlji in njenim čarom, ki bivanjsko osmišljajo celo človekov nacionalni etos, pa se ponekod lahko neplodno ekstremizira v idealizirajoči agrarizem ali esteticistično pejzažnost. Zanj je često značilen obrabljen večerniški binrizem vas-mesto, domačnost-tujstvo, ljubezen-sovrastvo, življenje-smrt, zoper katerega sta z urbanimi ambientacijami svojih romanov (*Senčni ples*, *Mesto v zalivu*) dvignila svoj literarni glas predvsem Rebula in Pahor. Retrogardnosti ljubiteljskega domačijstva v tukajšnjem slovstvu se zavedajo zlasti mlajši prozni pisci, ki vnašajo v svojo izpoved ahasferski motiv svetovnega popotništva (Dušan Jelinčič: *Srečanje nikjer*, *Zvezdane noči*, *Biseri pod snegom*) ali nemirnega, patološko čudaškega begunstva (Marko Sosič: *Rosa na steklu*), morda predvsem zato, da bi ubežali prostorskemu magnetizmu zamejstva in zahrepeneli kakor Igor Škamperle v *Snegu na zlati veji* po preseganju manjšinske majhnosti z odraščanjem v zrelost, ki jo najčešče simbolizira osvojeni gorski vrh. Obmorski Trst, kamniti Kras, zelena Goriška, dolinska Benečija in hribovita Režija znajo tako najpristneje spregovoriti bralcu takrat, kadar jih leposlovni ustvarjalec jemlje v svoje misli ne kot fizični, ampak kot metafizični, idejno-zgodovinski prostor, kot Slataperjevo varnico narodov in kultur, ki tukajšno literaturo plemeniti z najmanj dvema, osrednji Sloveniji neznanimi tipološkima posebnostma: mediteranskostjo in multikulturalnostjo.

Če povem z Matvejevičem, prva ne pomeni zgolj zemljepisne pripadnosti, temveč duhovno specifiko, ki se v literaturi udejanja na najrazličnejše načine: prek motivnega vključevanja tukajšnjega prostora – predvsem obale od Milj do Devina – ali tematološke vpeljave morja, ribičev, njihovih bajk in besedišča v nacionalno literaturo; prek sončne, senzualistične temperamentnosti in ekstrovertiranosti pišočih, ki redkeje zapadajo temačnim, brezizhodnim razpoloženjem; prek južnjaško brbljave zgovornosti, ki ponekod slogovno prehaja v jezikovni barok; prek bogate metaforike in živahnega narečnega kolorita; morda pa predvsem prek tiste – po Zori Tavčar – »zdrave narativnosti« in »komunikativnosti«, ³⁸ ki naj bi tukajšnje pisanje ohranjala v temeljno realističnih mejah, izključevaje tako poudarjeni hermetizem kot prehod v čisto metafikcijo. Miroslav Košuta in Marko Kravos sta morda književniška arhetipa takšne mediteranskosti, ki slovenskemu prostoru provokatorsko dopoveduje, da je »Sredi zemlje – Sredozemlje« ...

Slovensko literaturo v Italiji pa svojstveno zaznamuje tudi multikulturalnost tega prostora, ki bi ga Lyotard spričo obstoječe italijanske hegemonije težko krstil za politeističnega. Kljub večjidel paralelnemu soživljanju kultur³⁹ je stoletni stik

³⁸ Zora TAVČAR, Delež Primorske v slovenski literaturi, *Dialogi* XXIX/6–7 (1993), 13.

³⁹ Prim. Miran KOŠUTA, Bfoi parollei, *Sodobnost* XXXVII/2 (1989), 161–172.

z italijanskim, nemškim, furlanskim jezikom in književnostjo le vmesil tu posebnega, za sosedove literarne vplive občutljivega besednega ustvarjalca. Še več: izoblikoval mu je bržkone tudi specifičen umetniški svet, motiviko, bahtinovski »skaz« ter nenazadnje sintaktično in leksikalno samosvoj leposlovni jezik, ki je zdaj interferenčno kontaminiran, zdaj pa puristično izčiščen in zorno bolj papeški od osrednjeslovenskega. Kako tajiti npr., da je Pahorjeva literatura zrasla ne le ob Kocbekovih, ampak tudi ob Vittorinijevih ali Pavesejevih spodbudah, ali da se je Rebula miselno in stilno oplajal ob Danteju? Kako spregledati, da pogojuje aktivni bilingvizem jezikovno strukturo in *formo mentis* umetnikove beletrije ob primerih, kakršen je denimo Košutova pesem *Jutrišnje tržaško jutro*, v kateri se »detto« in »napeto«, »vita« in »zbudita« rimajo v nekakšen italoslovenski esperanto?⁴⁰ In naposled: ali okrnjena multikulturalnost tega prostora ni prisilila njegovih avtorjev – Italijanov kot Slovencev – v poostreno skrb za materinščino, v heideggerjansko jezikovno zaznamovanost?

JEZIKOVNA ZAZNAMOVANOST

Hiša slovenske biti. To je na kratko tukajšnjim piscem jezik. Ne le kraljestvo besed in prostor brezmejne ustvarjalne domišljije, ne le strukturalistično in formalistično sredstvo komunikacije, ne le Jakobsonov semiološki kod, ampak tudi, če ne predvsem Rebulov narodnosti bard, »edino, kar brani manjšini integracijo v večino. V tujem morju je jezik njen edini rešilni splav.«⁴¹ Za slovenske pisce italijanskega zamejstva je torej materinščina nosilec globljih, zunajumetnostnih in transestetskih valenc, etičnih in bivanjskih konotacij. Ta občutek jezikovne ogroženosti ima seveda posledice tudi za umetniško besedo. Pesniško bi lahko rekli: »stiska jezika / gore premika« (Košuta: *Pismo Niku Grafenauerju*). Toda katere in kakšne so v umetnosti te premaknjene gore? Kaj povzroča stiska jezika tukajšnji literaturi?

Če morda poenostavljeno strnem, vsaj dvoje:

1. potencirano besedogradništvo, leksikalni aktivizem in pa
2. jezikovno zavrtost, nesproščenost.

Čeprav bi Pahorjeva deklica iz *Kresa v pristanu* danes ne obvisela s kito na obešalniku zaradi v narečju izgovorjenega slovenskega stavka, sili nenehno krčenje jezikovnih pravic manjšine slovenske ustvarjalce v poostreno skrb za jezik, v wittgensteinovsko širjenje njegovih mej in izraznih zmožnosti, v potencirano leksikalno invencijo, ki slogovno nemalokrat rokokojevsko manirizira tukajšno leposlovno slovenščino (Rebula, Pangerc). »Občutek jezikovne

⁴⁰ Miroslav KOŠUTA, *Riba kanica* (Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1991), 42.

⁴¹ Alojz REBULA, *Na slovenskem poldnevniku*, nav. izd., 125.

utesnjenosti sprošča v piscu še večjo dinamiko in slogovno prizadevnost, saj mu beseda pomeni boj za lastno ogroženo identiteto in svobodnost«, ⁴² upravičeno ugotavlja Marija Pirjevec. Takšno besedogradništvo pa nosi v sebi nerazrešljivo tragičen paradoks: pisca odtujaše svojemu naravnemu, čedalje bolj asimiliranemu in jezikovno manj kompetentnemu občestvu bralcev, hkrati pa ga s težavo vključuje v širše slovensko bralsko zaledje, saj ga prav ta njegova (tudi besedna) specifičnost emarginira in osamlja v gluho lozo »folklorno« zamejskega ek-sotizma.

Za slovensko slovstvo v Italiji je jezik obenem premočna vrednostna eksisten-cialija, da bi se lahko sprostil v svobodno in neobremenjeno leksikalno, sin-taktično ali semantično eksperimentiranje. Globoko na svojem dnu ostaja etimos še vedno logos: nosilec smisla in sporočila. Tukajšnje sodobno slovstvo se zato praviloma izogiba zvočno ludističnih, dadaističnih, futurističnih ali ohojevskih skrajnosti. Tudi v svojih najdrznejših variantah (v asociativno svobodnih notran-jih monologih Ivanke Hergold ali Milana Bufona, v rušilno alogični verzifikaciji Jakoba Renka) jezika ne radikalizira v šalamunovski ludizem, v hipermod-ernizem Tauferjevih Vodenjakov ali v Oswaldovo ironično, larpurlartistično nemško-slovensko zvočnost. Osatja v mejah orfejske »teznosti«, prikrito veruje, da bo lahko z besedo spremenilo, izboljšalo svet okoli sebe. Jezikovna zavrtost ali vsaj delna nesproščenost in okornost te literature pa nam obenem dopoveduje, da je geopolitični položaj italijanskega zamejstva kljub kulturnim prevetritvam z Vzhoda in Zahoda za tukajšnje pisce še zmeraj omejevalen, saj je – rečeno s Paternujem – »jezikovna osvobojenost samo del in znamenje neke globlje os-vobojenosti, predvsem osebne, pa tudi narodne«. ⁴³

Jezikovna zaznamovanost književnosti se resnično pluralizira šele na polju so-cialnozvrstnega, kjer v artistično razvitih oblikah soživljata obe izrazni varianti: zborna in narečno slovstvo.

V leposlovnem se koda nemalokrat križata in medsebojno oplajata. Zborna književnost zajema iz narečja lekseme, rekla in celo sintaktične, miselno-logične matrice, da bi svojo izpoved razločevalno obarvala in poljudila. Primerov dialek-tizacije zbornega je nič koliko: od narečnih bešednjakov, ki jih Pangerc prilaga svojim knjigam, do Mermoljevih »paninov« ali Košutovih (tokrat ne Mirosla-vovih ...) »sotarjev«. Obratno tudi narečna književnost s pridom uporablja estet-ske in poetološke sheme zbornosti, da bi v svoji artistično ambiciozni različici lahko zaobjela čim širši spektrum bivanjskih občutij in položajev. Pisanje v

⁴² Marija PIRJEVEC, nav. delo, 12.

⁴³ Boris PATERNU, Jezik kot vprašanje svobode, v: *Jezik in književnost 2* (Trst: Narodna in študijska knjižnica, 1991), 14.

narečju ni namreč le izraz ljubiteljske domačnosti, preproste zabavljaške anekdotičnosti, kakršno npr. lahko srečamo pri duhovitem Atiliju Kralju (*Pogrunthane na pisalne mize*) ali v dramskih igrach Predana, Clodiga, Chiabudinija, Dorbolojeve, Cernetigove idr. za Beneško gledališče. Tudi ni le kantavtorski nasledek nekdanjega igrstva, kot bi lahko mislili ob večjidel uglasbenih besedilih Rezijana Rina Chineseja, ali zgolj sodobna inačica nekdanjega ljudskega bajanja, ki jo v Benečiji gojita npr. Ada Tomasetig in Renzo Goriup. Narečna književnost je predvsem zanimiv, neposreden in artistično razvit *modus poetandi*, ki je imel do pred nedavnim svoja uveljavljena literarna imena – kot npr. Marijo Mijot (1902–1994) v Trstu ali Rinalda Luščaka (1910–1978) v Hostnem – in ki ga danes uspešno gojijo pisci kot npr. Silvana Paletti ali Renato Quaglia v Režiji. Tematsko, motivno, izrazno nimajo ti avtorji ničesar zavidati zbornim. Njihove stiske in radosti so včasih izražene celo bolj pretanjeno in sveže, vsekakor pa izrazito sorodno ostalim slovenskim ustvarjalcem v Italiji. Ali ni lirski poklon Slavku Škamperlu lani umanjale Marije Mijot brez ostanka primerljiv npr. z *Vencem spominčic možu na grob* nedavno preminule goriške pesnice Ljubke Šorli? Ali ne govori rezijanski pesnik in Prešernov nagrajenec Renato Quaglia v jeziku Rebule, Pahorja, Pregarca, Martelanca, Pertotove, Švarove, ko zapisuje

Baside so prašušjane
Pa wodo ne so wslanile
nu ito ki paš ne kličajo
zaprow koj krij taknuwamo?

Besede so presahnile
še v wodo so nam vrgli sol
in vsemu temu pravijo zdaj mir
v resnici pa je naša kri?⁴⁴

Ni naključje, da občuti Quaglia enako stisko jezika kot Košuta, ko mora za svojo pesem o svobodi poiskati italijansko tujko »libertat« in ob robu didaskalično pripomniti: »V rezijanščini ni besede ne pojma svoboda. In ni je zato, ker je nismo nikoli imeli!«⁴⁵

SKLEP

Naj torej sklenem: v Italiji živeči slovenski pesniki, pisatelji, dramatik izkazujejo med seboj vrsto tipoloških sorodnosti, izobarskih konstant, ki njihova dela povezujejo v raznolik a enovit »literarni sistem«, le-tega pa subjektivizirajo v regionalno različico nacionalnega slovstva. Njegovi konstitutivni prafaktorji so predvsem ontološka, etična, narodnostna, prostorska in jezikovna zaznamovanost. Vsaka od teh univerzalno splošnih kategorij se *in litteris* preoblikuje v sprecificnejše tipološke značilnosti, v razločevalne poteze zamejske književne duše. Antinihilizem, humanizem, nacionalni aktivizem ali relativizem, mediteranskost in multikulturnost, besedogradništvo ali jezikovna zavrtost seveda ne

⁴⁴ Renato QUAGLIA, *Baside* (Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1985), 64.

⁴⁵ Prav tam, 57.

izčrpajo seznama temeljnih tipoloških določil tukajšnjega slovstva, ki je kot dinamični *concretum* v nenehno spremenljivem, magmatično evolucijskem stanju. Od leta 1920, ko je rapalska pogodba z zakoličenjem jugoslovansko-italijanske meje formalizirala njegov nastanek, je slovensko slovstvo v Italiji kot dejansko kontinuirani nasledek dotlejšnjih literarnih prizadevanj prehodilo dolgo, vijugasto, a tudi plodno razvojno pot, ki je danes literarnovrstno razcepljena v količinsko prevladujočo poezijo, kakovostno priznano prozo in artistično šibkejšo dramatiko. S slednjo so se – zvečine občasno in manj uspešno – spopadli domala vsi vidnejši avtorji: od Rebule, Tavčarjeve, Benedetiča ali Pregarca do Košute, Žerjalove, Hergoldove, Mermolje, Verča ali Čuka. Socialnozvrstno pozna tukajšnje leposlovje tako zorno kot narečno različico, poetološko pa ga odlikuje bahtinovska poliloškost literarnih estetik, ki ustvarjalno dedujejo bodisi pri primorskih in osrednjeslovesnih kot pri italijanskih in zapadnih evropskih ali svetovnih avtorjih. Z umetelniškim razponom, ki niha od banalnega do vrhunskega, črpajo pesniški in pripovedni postopki tako iz realizma, impresionizma in simbolizma kot iz modernizma ali postmodernizma. Upovedovani svet je najraje dehumanizirana, problematična in asimilacijsko izpostavljena sedanost brez bogov in idealov, v kateri je narodnoobrambno angažiranost nadomestila resignacija v intimizem ter ironično deziluzijo. Iz zveržene in ubijalske imanence se nekateri pisci rešujejo z vero, drugi pa z laičnim sizifovstvom. Obojim je skupno literarno zastrto hrepenenje po vrednotah in eksistencialnem smislu.

Ob ugotovljenem, ob sicer skopih, a nakazanih tipoloških obrisih tukajšnje književnosti bi bil torej odgovor na morebitno Pancrazijevo vprašanje vse prej kot zadregarski. Ali obstaja danes slovesko slovstvo v Italiji? Da, zagotovo! Je roža, ki ima svoje ime in svoj duh.

Bibliografija sodobnega slovenskega slovstva v Italiji (do septembra 1995).

Milan Lipovec (1912): *Ljudje ob cesti*, 1961, 1981.

-- *Leseno jadro*, 1976.

-- *Slovinci pod jelšovo brezo*, 1984.

Vinko Beličič (1913): *Molitev na gori*, 1943.

-- *Češminov grm*, 1944.

-- *Kačurjev rod*, 1952.

-- *Pot iz doline*, 1954.

-- *Dokler je dan*, 1958.

-- *Nova pesem*, 1961.

-- *Gmajna*, 1967.

-- *Med mejniki*, 1971.

-- *Bližine in daljave*, 1973.

-- *Nekje je luč*, 1975.

-- *Prelistavanje poldavnine*, 1980.

-- *Leto borove grizlice*, 1981.

-- *Človek na pragu*, 1985.

-- *Pesem je spomin*, 1988.

-- *Izbrane pesmi*, 1991.

-- *Leto odmrznitve*, 1992.

-- *Bližine in daljave*, 1993.

Boris Pahor (1913): *Moj tržaški naslov*, 1948.

-- *Vila ob jezeru*, 1955, 1993.

-- *Mesto v zalivu*, 1955, 1964, 1989.

-- *Nomadi brez oaze*, 1956.

-- *Onkraj pekla so ljudje*, 1958, 1961.

-- *Kres v pristanu*, 1959.

-- *Na sipini*, 1960.

-- *Parnik trobi nji*, 1964.

-- *Nekropola*, 1967.

-- *Odisej ob jamboru*, 1969, 1971, 1993.

-- *Skarabej v srcu*, 1970.

-- *Grmada v pristanu*, 1972.

-- *Varno naročje*, 1974.

-- *Zatemnitev*, 1975, 1987.

-- *Spopad s pomladjo*, 1978.

-- *Tržaški mozaik*, 1983.

-- *V labirintu*, 1984.

-- *Ta ocean strašno odprt ...*, 1989.

-- *Žlahtne tranzverzale*, 1991.

-- *Napoved nove plovbe*, 1992.

-- *Slovenska svatba*, 1995.

Zora Saksida (1921): *Nageljčki*, 1946.

-- *Mami*, 1965–66.

-- *Sračje gnezdo*, 1984.

-- *Bela tapiserija*, 1986.

-- *Ugašajoča sonca*, 1987.

Alojz Rebula (1924): *Devinski sholar*, 1954.

-- *Vinograd rimske cesarice*, 1956, 1994.

-- *Klic v Sredozemlje*, 1957.

-- *Senčni ples*, 1960.

-- *V Sibilinem vetru*, 1968.

-- *Gorje zelenemu drevesu*, 1971.

-- *Smer – Nova zemlja*, 1972.

- *Divji golob*, 1972.
-- *Snegovi Edena*, 1977.
-- *Duh Velikih jezer*, 1980.
-- *Zeleno izgnanstvo*, 1981.
-- *Hribi, pokrijte nas!* Drama. Upriz. 1983.
-- *Savlov demon*, 1985.
-- *Oblaki Michigana*, 1985.
-- *Vrt bogov*, 1986.
-- *Jutri čez Jordan*, 1988.
-- *Na slovenskem poldnevniku*, 1991.
-- *Pastir prihodnosti*, 1992.
-- *Operacija Timava*. Drama. Upriz. 1993.
-- *Koraki apostolskih sandal*, 1993.
-- *Kačja roža*, 1994.
-- *Severni križ*, 1994.
-- *Skozi prvo zagrinjalo*, 1994.
-- *Na prepihu časa*, 1995.
Zora Tavčar (1928): *Aj, kaj je ribič ujel*. Mlad. igra. Upriz. 1980.
-- *Veter v laseh*, 1982.
-- *Poklical si me po imenu*, 1985.
-- *Ob kresu življenja*, 1989.
-- *Ptice nočnega vrta*, 1992.
Albert Miklavc (1928): *Prošnja za jutri*, 1970.
-- *Prgišče Krasa*, 1983, 1987, 1990. Soavtor: Rafko Dolhar.
Atilij Kralj (1929): *Dlaka v jajcu*. Kabaret. Upriz. 1973. Soavtorji: Miroslav Košuta, Adrijan Rustja, Sergej Verč.
-- *Pogrontane na pisalne mize*, 1977.
-- *Kdo je na vrsti*. Igra. Upriz. 1987.
Roman Firmani (1930): *Zadnja dolina*, 1981.
Luciano Chiabudini (1931): *Liepa naša domovina*. Skeči. Upriz. 1981.
-- *Same pravce*. Igra. Upriz. 1982.
-- *Preklete grablje*. Igra. Upriz. 1984.
-- *Na zdravje*. Igra. Upriz. 1988.
Izidor Predan (1932): *Oj božime*, 1966. Soavtor: Anton Birtič.
-- *Mali Tonček noče biti »sclav«*, 1971.
-- *Beneška ojcet*. Igra. Upriz. 1975.
-- *Žejni planinci*. Skeč. Upriz. 1977.
-- *Pagella*. Skeč. Upriz. 1977.
-- *Sardelon*. Skeč. Upriz. 1977.
-- *Maturantski izpiti*. Skeč. Upriz. 1977.

- *Emigrant*. Igra. Upriz. 1977.
- *Žganjari*. Igra. Upriz. 1978.
- *Modar hlapac*. Igra. Upriz. 1979.
- *Kaplan Martin Čedermac*. Dramatizacija. Upriz. 1980.
- *Mohor an Fortunat III.*. Kabaret. Upriz. 1983.
- *Prepoved*. Igra. Upriz. 1985.
- Rafko Dolhar (1933): *Pot v planine*, 1965.
- *Človek in cesta*, 1971.
- *Pot iz planin*, 1974.
- *Moji kraški sprehodi*, 1980.
- *Prgišče Krasa*, 1983, 1987, 1990. Soavtor: Albert Miklavec.
- *Vabilo v Julijce*, 1984.
- *Romanje v Julijce*, 1991.
- *Stežice*, 1993.
- *Od Trente do Zajzere*, 1994.
- Saša Martelanc (1934): *Melodija*, 1984.
- *Veter iz ljubih daljav*, 1987.
- Filibert Benedetič (1935): *Razpoke*, 1966.
- *Ne vedno kakor lastovke*. Drama. Upriz. 1967.
- *Pravila igre*, 1972.
- *Rižarna*. Drama. Upriz. 1975. Soavtor: Miroslav Košuta.
- *Krvava rihta*, 1981.
- Renzo Gariup (1935): *Antadà*, 1992.
- Aleksij Pregarc (1936): *Poesie–Pesmi*, 1974.
- *Moja pot do tebe*, 1982.
- *Temelji mojega vrta*, 1985.
- *Tri podobe, tri pesmi*, 1985.
- *Duh po apnencu*, 1986.
- *Jedra*, 1987.
- *Samohodec–Il viandante solitario*, 1992.
- *Črni galebi*. Drama. Upriz. 1992.
- *Božji vitez na slovenski zemlji*. Lepljenka. Upriz. 1993.
- Miroslav Košuta (1936): *Morje brez obale*, 1963.
- *Pesmi in zapiski*, 1969.
- *Dlaka v jajcu*. Kabaret. Upriz. 1973. Soavtorji: Atilij Kralj, Adrijan Rustja, Sergej Verč.
- *Štirje fantje muzikantje*. Igra. Upriz. 1974.
- *Pesniški list št. 23*, 1974.
- *Kje stanuješ, mala miška?*, 1975.
- *Rižarna*. Drama. Upriz. 1975. Soavtor: Filibert Benedetič.

- *Pričevanje*, 1976.
- *Selivci*, 1977.
- *Pesmi*, 1978.
- *Zaseda za medveda*, 1979.
- *Abecerime*, 1979.
- *Vitez na obisku*, 1980.
- *Tri igre za glas*, 1982.
- *Robidnice in maline*, 1983.
- *Ptička smejalca*, 1984.
- *Prvi dan šole*, 1987.
- *Zidamo dan*, 1987.
- *Potem znenada ptica*, 1988.
- *Na Krasu je krasno*, 1989.
- *Odseljeni čas*, 1990.
- *Riba kanica*, 1991.
- *Kavka s Kavkaza*, 1992.
- *Galeb nad žitom*, 1995.
- Bruna Marija Pertot (1937): *Moja pomlad*, 1961.
- *Bodi pesem*, 1975.
- *Dokler marelice zoriijo*, 1981.
- *Ko se vračajo delfini*, 1993.
- Lidia Zabrieszch (1939): *Učera, donas, jutre*. Igra. Upriz. 1983.
- *Kaki cajti*. Igra. Upriz. 1992.
- Irena Žerjal (1940): *Goreče oljke*, 1969.
- *Topli gozdovi*, 1972.
- *Tragedijica na Grobljah*, 1973.
- *Klišarna utopičnih idej*, 1974.
- *Morje, ribe, asfalt*, 1976. Soavtorica: Marija Mislej.
- *Pobegla zvezda*, 1977.
- *Gladež*, 1982.
- *Alabaster*, 1984.
- *Burja in kamni*, 1987. Soavtorici: Marija Mislej, Nadja Švara.
- *Let morske lastovice*, 1987.
- *Magnetofonski trak*, 1994.
- Renato Quaglia (1941): *Baside*, 1985.
- Aldo Rupel (1941): *Pogledi*, 1989.
- *Bodice iz Gorice*, 1990.
- Filip Fischer (1943): *Pesniški list št. 1*, 1971.
- Ivanka Hergold (1943): *Pasja radost ali karkoli*, 1971.
- *Beli hrib*, 1973.

- *Dido*, 1974.
- *Vse imaš od mene*, 1974.
- *Suha leta*. TV-igra, 1975.
- *Nož in jabolko*, 1980.
- *Pojochi oreh*, 1983.
- *Paracelz*. Drama. Upriz. 1984.
- Marko Kravos (1943): *Pesem*, 1969.
- *Trikotno jadro*, 1972.
- *Pesniški list št. 27*, 1976.
- *Paralele*, 1977.
- *Tretje oko*, 1979.
- *Napisi in nadpisi*, 1984.
- *V znamenju škržata*, 1985.
- *Sredozemlje*, 1986, 1989.
- *Ko so nageljni dišali*, 1988.
- *Tri pravljice: ena sladka, ena rahla, ena skoraj modra*, 1991.
- *Obzorje in sled*, 1992.
- *Sredi zemlje – Sredozemlje*, 1992.
- *Začarani grad*, 1993.
- *Male zgodbe iz velikega življenja Bineta Brvinca*, 1994.
- Aldo Clodig (1945): *Nedelja pod lobjo*. Igra. Upriz. 1980.
- *Berite Novi Matajur*. Priredba (po Kersniku). Upriz. 1995.
- Jakob Renko (1946): *Pesniški list št. 19*, 1974.
- *Resnica in dež*, 1984.
- *Spirala*, 1988.
- *Zeleni pegaz*, 1993.
- *Spreminjave*, 1994.
- Bruno Dorboló Strazzolini (1947): *Tonina Drejova*. Igra. Upriz. 1978.
- *Ne vič sama doma*. Igra. Upriz. 1978.
- *San zaparla dne vrata, pa druge oprem*. Igra. Upriz. 1981.
- *Benečija*. Igra. Upriz. 1984.
- *Vič ti na poviem*. Igra. Upriz. 1985.
- Silvana Paletti (1947): *Rozajanski serčni romonenj*. Rrkp. pesniška zbirka, 1977.
- Sergej Verč (1948): *Kocke v kocki*. Drama. Upriz. 1967.
- *Skodelica kave: 600 lir*. Drama. Upriz. 1968.
- *Ko luna škili z desnim očesom in jaše Veliki voz*. Drama. Upriz. 1972.
- *Dlaka v jajcu*. Kabaret. Upriz. 1973. Soavtorji: Miroslav Košuta, Adrijan Rustja, Atilij Kralj.
- *S kakšno pravico ti rečem dober dan?* Igra. Upriz. 1981. Soavtor: Marko Kravos.
- *Evangelij po Judi*. Drama. Obj. 1986.

- *Samo malo jih zaide v te kraje*. Show. Upriz. 1987.
- *Plesna šola*. Igra. Upriz. 1990.
- *Rolandov steber*, 1991.
- *Samomor kitov*. Drama. Upriz. 1995.
- Tomek Vetrih (1948): *Kapljice*, 1977.
- *Zeleni cvet*, 1985.
- Adriano Gariup (1949): *Preklet komputer*. Igra. Upriz. 1989.
- Ace Mermolja 1951: *Pesniški list št. 3*, 1972.
- *Nova pesmarica*, 1975.
- *Med kaktusi kuham kavo*, 1979.
- *Pinko Tomažič in tovariši*. Lepljenka. Upriz. 1980.
- *Z zvezdami v žepu*, 1982.
- *Igra v matu*, 1984. Soavtor: Marij Čuk.
- *Prešeren na obisku*. Kabaret. Upriz. 1984. Soavtor: Marij Čuk.
- *Elegije in basni*, 1991.
- Zlatka Obid Lokatos: (1951): *Ob vodi in kruhu*, 1987.
- Marij Čuk (1952): *Pesniški list št. 13*, 1973.
- *Šumenje modrega mahu*, 1974.
- *Zakleta dežela*, 1975.
- *Suho cvetje*, 1982.
- *Igra v matu*, 1984. Soavtor: Ace Mermolja.
- *Minuta tišine za vse, kar se tako tragično prepleta*. Lepljenka. Upriz. 1985.
- *Lepo je v naši domovini biti ... Farsa*. Upriz. 1989.
- *S trebuhi za kruhi*. Igra. Upriz. 1990.
- *Breg*, 1991.
- *Sledovi v pesku*, 1993.
- Boris Pangerc (1952): *Amfora časa*, 1972.
- *Beg pod Daglo*, 1975.
- *In legla je tišina – E scese il silenzio*, 1981.
- *Šum vode Glinščice*, 1986.
- *Glas odnotraj*, 1990.
- *Pesem Brega*, 1991.
- *Majenca*, 1992.
- *Bližanje*, 1993.
- Ada Tomaseti (1952): *Pravce mojga tat an moje mame*, 1981.
- Alenka Rebula Tuta (1953): *Mavrični ščit*, 1983.
- Dušan Jelinčič (1955): *Srečanje nikjer*, 1985.
- *Zvezdane noči*, 1990.
- *Biseri pod snegom*, 1992.
- Dario Martinig (1955): *Čudne bolezni*. Igra. Upriz. 1992.

- – Varuh. Igra. Upriz. 1994.
- Jurij Paljk (1957): *Soba 150*, 1986.
- – Nemir, 1994.
- Marko Sosič (1958): *Kresna noč*. Igra. Upriz. 1986.
- – *Pojdi ne vem kam in prinesi ne vem kaj*. Priredba. Upriz. 1989.
- – *Rosa na steklu*, 1991.
- Milan Bufon (1959): *Rondò*, 1984.
- Marina Cernetig (1960): *Oh judje, pujte tle*. Igra. Upriz. 1982.
- – *An setemberja sonce pečè*. Igra. Upriz. 1989.
- – *Viva Claudia!* Igra. Upriz. 1991.
- – *Ist gren gor*. Igra. Upriz. 1991.
- Miran Košuta (1960): *Rapsodija v treh stavkih*, 1989.
- Aleksa Šušulic (1961): *Kdo mori bajke in druge zgodbe*, 1989.
- Igor Škamperle (1962): *Sneg na zlati veji*, 1992.
- Loredana Drecogna (1965): *Vsega se ne more požreti*. Igra. Upriz. 1993.
- Nadja Švara (1967): *Burja in kamni*, 1987. Soavtorici: Marija Mislej, Irena Žerjal.
- Matejka Grgič (1974): *Kratka povets o Eriki*. Igra. Upriz. 1995.

VIRI IN LITERATURA

- Mihail BAHTIN: *Teorija romana*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982.
- Štefan BARBARIČ: Tema morja v novejši slovenski prozi. *Jezik in slovstvo* XI/3 (1966). 59–67.
- Roland BARTHES: *Književnost, mitologija, semiologija*. Beograd: Nolit, 1979.
- Jean François LYOTARD: *Das Patchwork der Minderheiten. Für eine herrenlose Politik*. Berlin, 1977.
- Predrag MATVEJEVIČ: *Breviario mediterraneo*. Milano: Hefti Edizioni, 1987.
- Jan MUKAŘOVSKÝ: *Estetske razprave*. Ljubljana: Slovenska matica, 1978.
- Anton OCVIRK: *Teorija primerjalne literarne zgodovine*. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani, 1936.
- Boris PATERNU: *Obdobja in slogi v slovenski književnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989.
- Fran PETRÈ: Slovenski tržaški pripovedniki. *Jezik in slovstvo* XIII/5 (1968). 137–145.
- Aleksander SKAZA: Avtorjev odnos do literarnih likov in oblikovanje intelektualne fiziognomije v romanu Senčni ples. *Jezik in slovstvo* X/8 (1965). 235–241.
- Aleksander SKAZA: Usoda 'romana' v pripovedništvu Alojza Rebule. *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura* (Obdobja 8). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1988. 161–168.
- Johann STRUTZ: Vorüberlegungen zu einer Typologie der slowenischen Literaturen in Italien und Kärnten. *Wiener Slavistischer Almanach* 22. Wien, 1988. 199–212.
- Jurij N. TINJANOV – Roman JAKOBSON: Problemy izučeniya literatury i jazyka. *Texte der russischen Formalisten II*. München, 1972.

Ruski formalisti. Ur. A. Skaza. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1984.

SOMMARIO

Il saggio prende in esame la produzione letteraria contemporanea degli oltre quaranta autori sloveni che vivono in Italia nelle province di Trieste, Gorizia e Udine. Malgrado le profonde diversità individuali, appaiono evidenti nella loro scrittura alcune isobare tipologiche che determinano i tratti somatici di una letteratura slovena specifica, differente da quella d'oltreconfine.

Tali peculiarità sono soprattutto: sul piano ontologico uno spiccato antinichilismo; su quello etico un umanismo universale, estrinsecato nel letterario da tematiche prevalentemente amorose; nel sentimento nazionale un fervido attivismo, relativizzato e problematizzato però dalle generazioni letterarie più giovani; dal punto di vista geografico e storico l'ubicazione frontiera e i trascorsi mitteleuropei imprimono a questa letteratura caratteri mediterranei e multiculturali; linguisticamente invece essa oscilla tra una potenziata attenzione stilistica e un'arcaica rigidità formale. Dettate dal particolare cronotopo minoritario, queste ed altre caratteristiche tipologiche accomunano gli autori summenzionati in un'eterogenea »macrostruttura artistica« (Mukařovsky), in un vero e proprio »sistema letterario« (Jakobson, Tinjanov), confermando l'esistenza di un'autoctona variante regionale (Strutz) della letteratura nazionale slovena.

Dal 1920 – anno in cui il Trattato di Rapallo formalizzò la sua nascita con la definizione del confine italo-jugoslavo – la letteratura slovena in Italia ha percorso sin qui un tormentato ma fruttuoso cammino artistico. Il corpus testuale dei suoi autori contemporanei è oggi quantificabile in oltre 200 libri per complessive 40 mila pagine di prosa, poesia e teatro, scritte e pubblicate sia in dialetto che nella lingua letteraria. Utilizzando poetiche ora tradizionali (realismo, impressionismo, simbolismo) ora innovative (modernismo, postmodernismo), questa variegata produzione dagli altalenanti esiti artistici trae ispirazione soprattutto dai modelli letterari nazionali, evidenziando però anche importanti influenze italiane, europee e mondiali. Il principale soggetto tematico degli autori sloveni in Italia è una realtà moderna disumana e assimilatrice, senza dei né ideali, in cui l'attivismo nazionale sempre più spesso soccombe a un'intimistica, disillusa e ironica rassegnazione. Narratori e poeti cercano tuttavia di sottrarsi in duplice modo all'esiziale immanente: se credenti, con l'ausilio della fede, se atei, con una laica, stoica e caparbia opposizione all'assurdo nichilista. Entrambi anelano nel letterario a valori e ideali nuovi che possano donare un senso ontologico all'esistenza umana, al destino sloveno individuale e nazionale.

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

MONOGRAFIJA O PURIZMU¹

Razprave o tem, ali je purizem pozitivna jezikovnokulturna dejavnost, ki ohranja samobitnost jezika, ali pa je škodljiv, ker zavira njegov razvoj, v Sloveniji še niso končane. Začele so se v Prešernovem in Kopitarjevem času, v prvem jezikovnokulturnem spopadu pri nas, nadaljujejo pa se še danes, ko se nasprotujoča si mnenja razhajajo ob vprašanju, ali je slovenščina ogrožena. Žal nimamo temeljite analize, ki bi vse pojave purizma na Slovenskem razčlenila, ugotovila njegovo zgodovinsko (ne)upravičenost in predlagala model za reševanje podobnih vprašanj v prihodnje. Prav tako monografijo o purizmu pa prinaša delo Georgea Thomasa, predstojnika in profesorja za slovanske študije na Oddelku za sodobne jezike Univerze McMaster v Hamiltonu (Ontario, Kanada). Ta analiza purizma je zanimiva tudi zato, ker prihaja »od zunaj«, iz neslovanskega sveta, o katerem mislimo, da se z vprašanji čiščenja jezika ne ukvarja. Thomas omenja tudi neslovanski purizem in postavlja podmeno, »da je purizem splošna družbenostnojezikoslovna danost«, torej – da ga poznajo vsi jeziki.

Thomasova knjiga pri analizi purizma upošteva tako njegov položaj v okviru jezikoslovja (predvsem v teoriji knjižnega jezika) kot tudi v okviru drugih teorij: jezikovnega načrtovanja, družbenostnega jezikoslovja, družbene psihologije jezika, strukturalne antropologije, nacionalizma in narodopisja.

Prvo poglavje je kratek opis purizma znotraj jezikoslovja, natančneje znotraj štirih glavnih šol: historicizma, deskriptivizma, funkcionalizma in družbenostnojezikoslovnega empirizma. Za prvi dve šoli Thomas meni, da ne moreta zagotoviti teoretične osnove purizma – prva se zanj preprosto ne zmeni, druga ga izrecno izključuje iz jezikovnega kanona. Šele funkcijski vidik praške jezikoslovne šole (prevzet od Rusov) vsaj zagotavlja teoretični temelj, na katerem lahko razpravljamo o purizmu kot znotrajjezikoslovnem pojavu. Najpomembnejši pa je družbenostnojezikoslovni vidik, ki purizem obravnava kot dejavnik, vključen v dane jezikovne razmere.

Tako je omogočen objektivni študij purizma, dan je njegov teoretični okvir, vloga čiščenja jezika pa je utemeljena kot eden izmed ciljev načrtnega jezikovnega posredovanja. Thomas podaja tudi zgodovinski pogled na študije o purizmu in ugotavlja njihovo nedodelanost. Poudarja, da ga ne zanima samo puristična dejavnost v posameznih jezikih, ampak predvsem široki in primerjalni vidiki purizma. Vsako poglavje analizira problem z različnega zornega kota.

Drugo poglavje je poskus določitve pojmov *čist*, *čistost*, *čiščenje*, od katerih je odvisna določitve pojma purizem. Teoretični okvir za razumevanje puristične dejavnosti je razčlenjen v tretjem poglavju. Naslednji dve poglavji sta namenjeni klasifikaciji purističnih posegov v jezik, nadaljnja tri pa se ukvarjajo z določevanjem okoliščin, v katerih se purizem pojavlja. Thomas v njih utemeljuje vlogo posameznikov, ustanov in

¹ George THOMAS, *Linguistic Purism* (New York: Studies in language and linguistics, 1991).

družbe, posamezne tipe jezikovnega položaja, v katerih se purizem razvije. Obravnava tudi zunajjezikovne dejavnike, ki določajo obliko purističnega poseganja. Spremembe, ki jih to poseganje povzroči, so povzete v 9. in 10. poglavju.

Sklepni poglavji sta sinteza argumentov iz prejšnjih poglavij. Thomas v njima podaja definicijo purizma, kar je osnova za več delovnih podmen o purizmu kot dejavniku v človeškem intelektualnem razvoju. Zaključke o purizmu aplicira na teorijo in prakso jezikovnega načrtovanja. Praktičen primer jezikovnega načrtovanja je Thomas prikazal prav na primeru (zdaj že bivše) Jugoslavije.

Delovna definicija purizma, iz katere Thomas izhaja, *določa purizem kot razmerje do jezika*, ki označuje (»etiketira«) določene prvine kot 'čiste' (in zato zaželenne) in druge kot 'nečiste' (zato nazaželenne). Purist pa je človek, ki ta dvojni pogled na jezik ohranja in ki meni, da je te prvine v danem jeziku sposoben prepoznati, nato pa nezaželenne prvine želi odstraniti, pri čemer ga vodi želja, da bi ohranil dani jezik in njegov prestiž. Poimenovanja, s katerimi Thomas določa podobo purista so: mlinar, ki med mletjem iz moke odstranjuje otrobe; vrtnar, ki obrezuje sadno drevo, da vpliva na njegovo rast in plodnost; metalurg, ki pravo podobo jezika odkriva z odstranjevanjem tujih prvin (odstranjuje tuje delce iz kovine); brusilec, s katerim je povezana zgodovina češkega purizma (Jiří Konstanc, *Brus jazyka českého*, 1674; kasneje ta podoba oživi konec 19. stoletja, ko brušenje postane sopomenka za purizem). Prav zaradi Praškega *lingvističnega* krožka (20. in 30. leta našega stoletja), ki je odločno nastopil proti takratnemu brušenju jezika, je izraz purizem pri nekaterih dobil negativno konotacijo. Thomas meni, da podoba brusilnega kamna ponazarja kritični odnos do rabe jezika in brušenje sporočevalnega orodja. Hkrati pa neposredno ne omenja odstranjevanja nezaželenih prvin, ampak le izboljšanje obstoječih. Thomas vidi purista tudi kot zdravnika (ki odstranjuje nezdrave dele telesa, da bi preprečil nadaljnjo okužbo in tako spodbujal dobro zdravih delov), kot genealoga in genetika (ki se bori proti bastardizaciji in hibridizaciji jezika) in kot duhovnika (ki je orodje v božjih rokah) – ta podoba je značilna predvsem za čiščenje moderne hebrejščine: Družba čistega jezika.

Slovenski puristi so v svojih sestavkih uporabljali enako izrazje kot Thomas: jezik so čistili smeti, obrezovali drevo sloveščine, brusili, zdravili jezikovni organizem in se borili proti njegovi *hibridizaciji*. Rudolf Kolarič (1929) npr. piše o »krvavo potrebnem piljenju in čiščenju slovenščine«, splošno znan je Koštialov Brus (1927) ... Vsem tem oznakam pa bi lahko za slovenske razmere dodali še eno: kmetovalec. V purističnih razpravah se namreč pogosto govori o jeziku kot o njivi, ki jo je treba očistiti plevla (npr. Glonar 1928), podobno razmišlja Breznik o umetniku, ki ima »velnico v roki in odpihuje pleve ter spravlja slovenski besedni zaklad v svojo žitnico« (Breznik 1944).

Večina slovenske jezikoslovne literature loči negativni in pozitivni oz. skrajni in zmerni purizem. Prvi je pojmovan kot skrajnost, ki jezikovni razvoj v resnici zavira, drugi kot pozitivno prizadevanje za kulturo in samobitnost slovenskega knjižnega jezika. Tudi Thomas loči dva tipa purizma. Prvi je *ksenofobični*, to je po njegovem mnenju nevtralni, nezaznamovani purizem, kar moramo razumeti, da gre tu za purizem v ožjem pomenu besede, tj. za usmerjenost proti *zunanjim* tarčam (proti prvinam drugega jezika), njegova merila so apriorna. Drugi tip purizma pa je zaznamovan glede na ksenofobičnega,

prilagojen je nekaterim umskim merilom, zato ga moramo obravnavati kot zdravo skrb za prihodnost jezika in njegovo vitalnost. V bistvu gre za kultiviranje jezika. Tako Thomas glede na splošno usmeritev purističnega poseganja loči sedem vrst purizma: arhaizirajočega (*starinilnega*), etnografskega (narodopisnega), elitističnega (odlikovalnega), reformističnega (prenavljenega), igrivega, ksenofobičnega (*tujeplašnega*) in antipurizem (protipurizem).

Iz obravnave izključuje igrivi purizem (ker je v bistvu le malo več kot estetska ali literarna igra, želi šokirati, zabavati, skratka, gre bolj za stilem kot za pravi purizem) in protipurizem. Razlika med preostalimi petimi je med zunanjo perspektivo (ksenofobični purizem je nezaznamovan) in notranjo (vsi drugi tipi so zaznamovani). Zato je po Thomasu razumljivo, zakaj purizem kot celoto enačijo s ksenofobičnim purizmom, ki je arhetipska puristična usmeritev. Thomas nato s kombiniranjem različnih vrst določa 17 purističnih usmeritev. Ta klasifikacija pokriva vse oblike purizma, opisanega v literaturi.

Za pravilno razumevanje purizma je treba poznati jezikovni položaj, v katerem se pojavlja. Teoretično je lahko vsak jezik kadar koli mesto purističnega posredovanja. Tri vrste položajev so, s katerimi je delovanje purizma zelo povezano: standardizacija jezika, jezikovni stik in jezikovne spremembe. 1) Pri standardizaciji jezika je določena stopnja (nezavednega) samocenzurnega purizma najbrž univerzalna. Knjižni jezik je vez, kjer so najbolj operativne tri vloge: razločevalna, vzajemnostna in prestižna, zato je purizem treba jemati kot enega od racionalnih odzivov na ta tri merila. (2) Zapletenejši je položaj pri jezikih v stiku. Tu je treba upoštevati več okoliščin, predvsem, kakšno je razmerje med stičnima jezikoma. Purizem nastopi najpogosteje pri razmerju veliki jezik proti malemu: tako Thomas razlaga tudi slovenski in makedonski purizem nasproti srbohrvatizmu, slovaškega nasproti češkim sposojenkam, protiruskega v Belorusiji in Ukrajini. V vseh teh primerih je purizem nastopil kot sredstvo ohranjanja razločevalne vloge knjižnega jezika, saj je izločeval prav tiste prvine, ki bi lahko podrli mejo med dvema stičnima jezikoma. (3) Jezikovne spremembe Thomas utemeljuje z dvojezičjem (diglosijo) in stilnim registrom. Pri dvojezičju je purizem dejavnik, ki ohranja razlike med bližnjima jezikoma. Zveza *jezikovni registri* Thomasu pomeni zvrstnost jezika, pri čemer purizem preprečuje vstop nižjepogovornim in drugim neknjižnim prvinam v knjižni jezik. Tako nastaja nasprotje med nevtralno, konvencionalno, formalno rabo, kjer je purizem pomemben sestavnik, in neformalno, spontano rabo, za katero je značilna sprostitve puristične graje.

Glede jezikovnega položaja Thomas meni, da je jezikovni stik dvojezičnega tipa arhetipski položaj, v katerem se pojavi purizem. Reakcija je krepkejša pri uvajanju prvin iz družbeno-politično prevladujočega jezika kot iz nevtralnega. S tem se seveda lahko strinjamo. Dokaz je lahko slovenski položaj v SFRJ, ko so se pojavljali tipični neracionalni odzivi na vse, kar je domnevno srbohrvaško. Lep zgled za to so Gjuričevi jezikovni kotički (1991): mestoma nazorno kažejo, da tudi jezikoslovec uporablja čustvene argumente namesto jezikoslovnih.

Normalno je, da je purizem v obdobju standardizacije najkrepkejši. Torej lahko sem štejemo slovenska prizadevanja od Krelja naprej, vodeča k oblikovanju slovenskega knjižnega jezika, ki ne bi imel toliko iz nemščine prevzetih prvin, samobitnega in sposobnega delovanja na vseh področjih. Zadnje tako prizadevanje pri nas je bilo oblikovanje

slovenskega vojaškega izrazja, kjer je purizem deloval v smislu poudarjanja različnosti jezikovnih prvin. Za postandardizacijsko obdobje pa je značilno upadanje intenzitete purizma. Vsak odklon od norm je zato vreden posebne pozornosti. V tem smislu bi morale slovensko jezikoslovno pozornost zbuditi številne razprave o ogroženosti slovenščine, čeprav je prvič postala jezik povsem samostojne države.

Glede na raznočasjski vidik, ki ga obravnava v 11. poglavju, Thomas loči sedem različnih vzorcev purizma: obrobne (marginalne), grajalne (trimming), razvojne, nihajoče (oscillatory), stalne in revolucionarne. Slovenski purizem Thomas uvršča v razvojni vzorec: zanj je značilno, da kot pojav vrednotenja nastane zelo zgodaj v razvoju knjižnega jezika, ni podvržen korenitim spremembam, svoj vrh doseže med standardizacijo jezika in se lahko sprosti, ko knjižni jezik doseže samostojnost, prestiž in gotovost, da nihče ne ogroža njegovega obstoja.

V sklepnem poglavju Thomas ugotavlja, da je še prezgodaj za primerjalno zgodovino purizma.

Kljub temu postavlja deset podmen za morebitno raziskovanje v prihodnosti. Omenimo samo nekatere: (1) Purizem je splošna značilnost vseh knjižnih jezikov. (2) Purizem se je razvil sam zase v veliko delih sveta kot odziv na posebne težave, s katerimi se je posamezni jezik soočal. (3) Prevladujoča tarča purizma so besede tujega izvora. (4) Knjižni jeziki so dveh vrst: a) taki, ki v osnovi nasprotujejo bogatitvi iz drugih jezikov; b) taki, ki so na splošno sprejeli in prilagodili tuje prvine. (5) Modernizacija družbe povzroča dve nasprotujoči si usmeritvi: a) umik purizma; b) povečano nasprotovanje prevzetemu.

Tomasova knjiga je izpolnila cilje, ki si jih je zadala na začetku: široko in primerjalno je opredelila jezikovni purizem. Celo več, postavila je okvir in podmene za nadaljnje raziskave primerjalne zgodovine purizma. Čeprav bi lahko pričakovali, da bo Thomasov pogled na purizem ožji – ker je pač predstavnik t. i. velikega jezika –, je delo odprto, upošteva vso literaturo, pozna vse primere purizma, tudi v neslovanskih državah. Izhajajoč iz teoretične podlage, ki jo je razvil Praški lingvistični krožek, nadgrajuje razčlemba s teoretičnimi postavkami drugih ved, predvsem družbenostnega jezikoslovja. Prav družbeni okvir, poznavanje jezikovnega položaja, v katerem se purizem pojavlja, omogoča »pravično presojo« purizma, njegovo pozitivno in negativno vrednotenje v razvoju jezikov.

Praški lingvistični krožek je purizem teoretično opredelil in ga popolnoma odklonil. Namesto purističnih meril jezikovne pravilnosti, ki jih je zagovarjal takratni urednik revije Naše reč, J. Haller (to so jezik dobrega avtorja, ljudski jezik, stari jezik) so postavili merilo splošne rabe in primernosti. Glavno načelo je bilo funkcijsko vrednotenje jezikovnih pojavov. Ker je češka teorija nastala kot polemični odziv na domačo sočasno jezikovno prakso, je bila v svojih načelih ponekod tudi skrajna. Slovenski prostor ni mogel nikoli v celoti sprejeti vseh njenih načel, saj je bil slovenski jezik v svojem razvoju ves čas t. i. mali jezik, ki se je bojeval za svoj obstoj v okviru drugih držav. Prav take okoliščine pa upošteva Thomas. Razširitev analize purizma s perspektivo družbenostnega jezikoslovja prinaša tudi za razumevanje slovenskega purizma objektivnejšo sodbo. Prav upoštevanje dejavnika, da je purizem močnejši, ko se v jezik vnašajo prvine iz politično

prevladnega jezika, nekako pomaga razumeti tudi različne skrajnosti, ki so v imenu ohranjanja jezika zavirale njegov razvoj. Tudi na to je opozarjal že Toporišič (1977) ob kritiki Urbančičeve knjige *O jezikovni kulturi*, ki je češko teorijo mehanično prenašala v slovenske jezik(slo)vne razmere.

Leta 1991, ko je izšla Thomasova knjiga, ta vidi rešitev jugoslovanskega primera v jezikovnem načrtovanju, ki naj bi razvilo kompromis med skrajnim purizmom in skrajnim unitarizmom. To pa po Thomasu za nekatere pomeni v osnovi spremeniti odnos do jezika: iz neracionalnega purizma je treba preiti v jezikovno kultiviranje v okviru jezikovnega načrtovanja. (Tako stališče je pri nas ves čas zagovarjal J. Toporišič.)

Slovenščina zdaj ni več mali jezik znotraj velike srbohrvaške skupnosti, je pa še vedno mali jezik. Tudi pretirani purizem ima najbrž prav zato še vedno svoje gojitelje. Pravilna jezikovna politika in jezikovna kultura morata skrbeti, da neracionalnih poseganj v razvoj jezika več ne bo. To pa bo mogoče, če bomo to upoštevali še pri temeljih, pri šolskem jezikovnem pouku in jezikovni vzgoji in pri institucionalizaciji jezikovnega načrtovanja.

To je dolgotrajen potek, kakršno koli zakonsko varovanje jezika pri nekaterih javnih delavcih zbuja odpor in učinkuje nasprotno od želenega.

Kakšen pa je zmerni puristični tip, ki ga je za Slovence znotraj Jugoslavije predlagal Thomas? Imeti bi moral naslednje značilnosti: (1) odprtost do internacionalizmov; (2) pripravljenost, da se ohranijo ustaljene, dobro prilagojene prevzete besede iz katerega koli vira; (3) kalkiranje; (4) sprejem prevzetega iz drugih slovanskih jezikov (tudi jugoslovanskih), vendar je treba ob tem zagotoviti, da to ne bi ogrozilo avtonomije jezika; (5) skepticizem do novotvorb in narečnih izrazov kot novih virov obogatitve besedišča; (6) zavrnitev oživiljanja besed, ki niso več v rabi; (7) svoboda osebne izbire v rabi besednih dvojnic, čeprav se ena od njiju uporablja tudi v drugih jugoslovanskih jezikih; (8) dopustitev, da ljudje med dvojnicama svobodno izbirajo. Thomas meni, da je za uresničevanje teh ciljev potrebno dobro jezikovno načrtovanje, ki bo zagotovilo boljše jezikoslovno raziskovanje, izobraževanje in publiciranje. – Pri teh osmih točkah sta zlasti sporni tretja – kalkiranje (prav kalki vplivajo na jezik bolj kot kar koli drugega, povzročijo lahko namreč spremembe v sistemu jezika prejemalca) in odpor do neologizmov. Zakaj ne bi poimenovali s svojimi sredstvi, če jih imamo in če to storimo pravočasno? V kultiviranje jezika sodi tudi oz. predvsem njegovo usposabljanje za vsa področja rabe, zakaj torej npr. ne bi imeli lastnega strokovnega izrazja.

Ob koncu lahko ugotovimo, da je knjiga vredna naše pozornosti. Morda prav sedaj, ko se slovenščina prvič razvija v lastni državi, in ko se njeno funkcijsko področje še širi.

Seznam navedenk:

- Anton BREZNIK 1944: *Jezik naših časnikarjev in pripovednikov*. Priredil Jakob Šolar. Ljubljana.
Velemir GJURIN 1991: *Slovenščina zdaj*. Ljubljana: Art agencija.
Joža GLONAR 1928: Mrcvarstvo. *Slovenec* LVI/84. 3–4.
Rudolf KOLARIČ 1929–1930: Jezikovno rešeto. *Slovenski tisk* I. 32.
Jože TOPORIŠIČ 1977: O Urbančičevi jezikoslovni kulturi. *Slavistična revija* XXV. 359–371.

RODIL SE JE NOV SLOVANSKI JEZIK

»Slovesno proglašamo, da je začenši z današnjim dnem naša rusinščina normativni jezik ... in postaja knjižni jezik Rusinov na Slovaškem«. S temi besedami so predstavniki rusinskega preroda na Slovaškem 27. 1. 1995 proglasili obstojanje novega slovanskega jezika. Gre za jezik, namenjen potrebam Rusinov, ki so od l. 1991 uradno priznani za posebno narodnost z vsemi zagotovljenimi ustavnimi pravicami vsake narodne manjšine na Slovaškem.

Slavnostno dejanje se je dogajalo ob prisotnosti predstavnikov slovaške vlade, civilnih in verskih organizacij in zamejskih uglednih ljudi. Bilo je višek kulturnega preroda, ki se je začel kmalu po revoluciji 1989 in propadu komunistične vladavine v srednji in vzhodni Evropi. Začetna stopnja nastajanja jezika se je uresničila novembra 1992 na prvem kongresu rusinskega jezika ob udeležbi nad 50 rusinskih piscev, novinarjev in strokovnjakov iz vseh držav, kjer živijo Rusini (Ukrajina, Slovaška, Poljska, Madžarska, Jugoslavija). Prvega nastopajočega, profesorja Joshuo Fishmana s Standfordske univerze, ki je govoril o »prvih« jezikovnih kongresih 19 narodov sveta (prvi je bil sredi 19. stoletja), so vprašali, katera so merila za presojo uspešnosti oz. neuspešnosti teh kongresov. Odgovoril je, da je to odvisno v manjši meri od tega, kar se zgodi na prvem kongresu, kot od tega, kar se je zgodilo za tem. Sedaj je očitno, da se je Prvi kongres rusinskega jezika novembra 1992 naknadno izkazal za uspešnega.

Že januarja 1993, torej v teku dveh mesecev, je Rusinski prerod ustanovil Inštitut rusinskega jezika in kulture v Prešovu. V naslednjih dveh letih se je majhno število delavcev, na čelu katerih sta bila doc. Vasyľ Jabur in doc. Jurij Paňko občasno srečevalo z rusinskimi pisci in slovničarji iz drugih držav. Razčlenjevali so splošna jezikoslovna vprašanja in istočasno sodelovali s mestnimi pisci in uredniki ob izdelavi rusinske knjižne norme, posebno za Slovaško.

Posledica prizadevanja je bila, da so bila konec l. 1994 izdana *Pravyla rusyn'skoho pravopysu* (134 str.), *Rusyn'sko-rus'ko-ukrajins'ko-sloven'sko-poľskŷj slovnyk lingvistič-nŷch terminiv* (230 str.) in *Orfografičnŷj slovnyk rusyn'skoho jazŷka* v obsegu 42.000 besed (304 str.). Ta tri dela so skupaj z učbenikom *Bukvar pro rusyn'skŷ dity* in s čitanko *Čitanka pro rusyn'skŷ dity* za osnovne šole, katerih avtor je krajevni učitelj Jan Hryb, dali osnovo za novo rusinsko kodificirano normo.

Prvi del slavnostnega dejanja je bila uradna razglasitev kodificiranja rusinskega jezika na Slovaškem; oznanil ga je ravnatelj poklicnega rusinskega gledališča A. Duchnovyča v Prešovu Jaroslav Sisak. Za njim je s pozdravom nastopil dr. Ján Bobák iz Matice Slovaške. Sodobno delo rusinskih jezikoslovcev je primerjal s tem, kar je delal Ľudovít Štúr za slovaški jezik sredi 19. stoletja. Med mnogimi čestitkami in besedami nadaljnje spodbude so bile tiste, ki jih je poslalo Središče za človeške pravice pri Združenih narodih (Švica), Federalna zveza evropskih narodnostnih manjšin (Nemčija), Evropski urad za manj rabljene jezike (Irska), Evropska federacija Maison des Pays (Francija), Fundacija za medetnične odnose (Nizozemska), Mednarodna pravna skupina za manjšine (Velika

Britanija), Združenje za ogrožena ljudstva (Nemčija), veleposlanik ZDA na Slovaškem ter Grškokatoliška in Pravoslavna cerkev na Slovaškem. Bili so tudi pozdravi rusinskih kulturnih organizacij s Poljskega (Stovaryšnja Lemkiv), iz Jugoslavije (Ruska matka) in Združenih držav Amerike (Karpatskorusinsko raziskovalno središče). Zadnje imenovana ustanova iz ZDA je Inštitut rusinskega jezika in kulture darovala zbirko mikrofilmov (nad 10.000 okvirčkov) redkih rusinskih časopisov – časnikov, izhajajočih od l. 1848.

V okviru popoldanskega programa je bila znanstvena konferenca, ki ji je pri-sostvovalo nad 75 kulturnih aktivistov in znanstvenikov z jezikoslovnega, zgodovinskega in etnografskega inštituta SAZ. Na konferenci so bila predstavljena tri predavanja – Karpatskorusinski jezik v razmerju do sodobnih slovanskih področnih knjižnih jezikov (prof. Alexander Duličenko z Univerze v Tartuju, Estonija), Zgodovina rusinskega jezikovnega vprašanja od 18. stoletja do sodobnosti (prof. Paul Robert Magocsi, Torontska univerza, Kanada) in Zgledi rusinske knjižne norme na Slovaškem (doc. Vasyľ Jabur UPJŠ v Prešovu). Besedila vseh treh predavanj kakor tudi druga gradiva s slavnostne prireditve bodo objavljena konec leta 1995 v seriji vzhodnoevropskih monografij, ki jih izdaja Kolumbijska univerza v ZDA.

Kodificirani rusinski jezik na Slovaškem v bistvu predstavlja drugo izmed štirih rusinskih knjižnih norm. Ena norma – vojvodinska rusinščina – že obstaja in se široko uporablja v Jugoslaviji od 2. svetovne vojne. Slovaški Rusini imajo sedaj svojo normo. Na Rusinih Ukrajine (Zakarpattja) in Poljske (Lemkovsko področje) je, da si ustvarijo lastni normi. Cilj, da bi se ustanovile štiri različne norme in takojšnja njihova raba v ob-javah in na šolah, temelji na »romskem modelu«, ki je bil sprejet na Prvem rusinskem je-zikovnem kongresu novembra l. 1992. Z drugimi besedami, za vsako izmed štirih držav, v katerih živijo Rusini, se ustvarja posebna norma, hkrati pa bodo rusinski znanstveniki in pisci delali na tem, kar bo dalo »peto normo« ali kojne, in ta se bo na koncu rabila kot skupni knjižni jezik vseh Rusinov. Dejansko je nedavno izdani slovar rusinskega jeziko-slovnega izrazja že nasledek sodelovanja rusinskih znanstvenikov in piscev iz vseh štirih držav.

Formalni razglasitvi uzakonitve rusinskega jezika so posvetila veliko pozornost občila na Slovaškem in v sosednjih državah ne le pred razglasitvijo ampak tudi po njej. Do tega je prišlo deloma po zaslugi prizadevanja Ukrajincev (natančneje slovaških Rusinov, ki so sprejeli ukrajinsko narodno istovetnost). Ti so se postavili proti uzakonitvenemu poteku, češ da je ta »protiukrajinski«, neznanstven in je nadaljnji korak k asimilaciji s Slovaki. V okviru svoje kampanje proti kodifikaciji rusinskega jezika je ukrajinski tisk na Slovaškem in v sosednji Ukrajini dokazoval, da »rusinščina ni nikoli obstajala in ne bo obstajala«, kar je ironična parafraza besed, ki so jih uporabljali ruski publicisti in oblasti, ki so posta-vili zunaj zakona malorusščino (= ukrajinščino) v carističnem imperiju 19. stoletja.

Kljub tem intervencijam je bila rusinščina na Slovaškem kodificirana. To formalno de-janje ima veliko praktičnih posledic. Medtem ko je bil Rusinski prevod s svojim tednikom *Narodný novynký*, dvomesečnikom *Rusyn* in z načrtom izdajanja knjig od leta 1991 pod-piran od Ministrstva kulture Slovaške republike, so nadaljnjo rabo jezika zmanjšali vladni birokrati, ki so poudarjali, da mora biti pred vsem nadaljnjim delovanjem knjižna norma. Sedaj, ko se je uresničila formalna uzakonitev, je odprta procedura za stvaritev rusinskega

radijskega programa za vzhodno Slovaško in rusinskih jezikovnih tečajev (na začetku 2 uri tedensko), začeni s septembrom 1995 v desetih osnovnih šolah, ki so že zahtevale pouk rusinskega jezika in kulture. Ministrstvo za šolstvo Slovaške republike je priskrbelo denarna sredstva za ustanovitev katedre rusinskega jezika in književnosti na Pedagoški fakulteti univerze v Prešovu, ki bo pripravljala učitelje za novi program. Nova univerzitetna katedra, ki je nadomestila Inštitut rusinskega jezika in kulture pri Rusinskem prerodu, je bila ustanovljena januarja 1995.

Slavnostna prilika, s katero se je 27. 1. 1995 razglasila kodifikacija rusinskega jezika na Slovaškem, je bila ne le višek demokratičnega poteka, začetega z revolucijo 1989, ampak tudi važen konkreten korak, ki je ustvaril sredstva za nadaljnje pospeševanje rusinske kulture. Treba je izreči priznanje slovaški vladi za to, da ne le z besedo, ampak tudi z dejanji uresničuje demokratično in humanistično politiko nasproti narodnostnim manjšinam in posebno nasproti bratskemu slovanskemu prebivalstvu – Rusinom, s katerimi so Slovaki stoletja ustvarjali skupno usodo v srcu Evrope.

Paul Robert Magocsi

Torontska univerza

NAVODILA AVTORJEM

Prispevki za Slavistično revijo so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih. Avtor odda prispevek enemu od glavnih urednikov v dveh izvodih; na listu naj bo 30 vrstic. Dolžina razprave naj ne presega ene in pol avtorske pole (25 strani, tj. 45.000 znakov), ocene 12 strani (24.000 znakov), poročila 4 strani (8.000 znakov). Rokopis je po možnosti še na PC-jevi ali atarijevi disketi, zapisan v formatu ASCII, v sili tudi v katerem koli od popularnih urejevalnikov besedila, mogoče pa ga je poslati tudi po elektronski pošti na naslov slavisticna.revija@uni-lj.si. Besedilo naj ne bo razlomljeno v strani in besede ne deljene. Navodila za tipkanje opomb, ležečega in polkrepkega tiska, vezajev, pomišljajev, narekovajev, naglašanih, nestandardnih znamenj ipd. dobi avtor pri tehničnem uredniku. – Sinopsis naj ne bo daljši od 8 vrstic. Slovenski povzetek, ne daljši od dveh strani, podaja rezultate razprave; uredniku se sporoči želeni jezik za prevod. V neslovenščini napisane razprave imajo povzetek v slovenščini. – Avtor naj priloži številko svojega žiro računa, naslov in občino stalnega bivališča, svojo enotno matično številko, ime inštitucije, na kateri dela, in naslov, kamor naj pridejo korekture. Če rokopis ni sprejet, glavni urednik avtorja pisмено obvesti. Ob izidu dobi avtor 20 separatov svoje razprave oziroma 10 primerov ocene.

Avtorju se stavijo še naslednje tehnične zahteve. Korektore svojega prispevka opravi v treh dneh. Pri tem in pri prečrkovanju tujih pisav se drži Slovenskega pravopisa 1990. – Slikovni material priloži na posebnih listih, vsako sliko s svojo številko, v rokopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v rokopisu razprave. – Ponazarjalni zgledi se podčrtavajo; polkrepki tisk je rezerviran za podnaslove in je označen z dvojno podčrtavo. Posebni znaki naj bodo označeni z barvnim svinčnikom, ob robu pa razločno izrisani. – Daljši navedki (nad 5 vrstic) naj bodo odstavčno ločeni od drugega besedila (navednice tedaj niso potrebne). Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v poševnem ali oglatem oklepaju; na začetku in na koncu citata so tropičja nepotrebna. – Besedilo opombe naj bo v članku na koncu v enem kosu. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo temu mestu. – Literatura se navaja na kratek način v oklepaju v tekočem besedilu in v opombah, v daljši obliki pa v seznamu literature ali v seznamu navedenk na koncu razprave. Med besedilom se sklicujemo na dela takole: (Breznik 1934: 213), v seznamu navedenk pa navedek razvežemo:

Anton BREZNIK, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Mohorjeva družba.

V seznamu literature je letnica neposredno pred navedbo strani. Članek v reviji se navaja takole:

Janko KOS: Problem časa v slovenski liriki. *Slavistična revija* XXXIX/1 (1991). 1–14.

V opombah so enote bibliografske navedbe ločene med seboj z vejicami:

¹ Anton BREZNIK, *Slovenska slovnica za srednje šole* (Celje: Mohorjeva družba, 1934), 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj so ležeče postavljeni. Zbirka se nahaja v oklepaju tik pred navedbo strani, založba se pri knjigah starejšega datuma opušča, prav tako tudi krajšava str. za stran. Naslovi v stroki znane periodike so okrajšani, tako je lahko tudi avtorjevo ime. Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature ali navedenk namesto imena in priimka napravimo dva pomišljaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b. Bibliografske navedbe naj bodo enotne.

V OCENO SMO PREJELI

Lojz TRŠAN: *OF v Ljubljani. Organiziranost v času italijanske okupacije 1941–1943*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1995. 197 str.

Vladimir ŽUMER: *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1995. 241 str.

Filmska ustvarjalnost Metoda in Milke Badjura 1926–69. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1995. 91 str.

Paul Robert MAGOCSI: *Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America*. Ontario: Multicultural History Society of Ontario, 1994. 219 str.

AION-Slavistica 2 (1994). 542 str.

Editions Rodopi 2 (1994). 61 str.

Vojislav NIKČEVIĆ: *Crnogorski jezik: Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije*. I. del. Cetinje: Matica crnogorska, 1993. 400 str.

Vojislav NIKČEVIĆ: *Piši kao što zboriš: Glavna pravila crnogorskoga standardnoga jezika*. Podgorica: CDNK, 1993. 78 str.